

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь (магістр)

на тему:

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ВІД
ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала:

студентка 264 групи

спеціальності 053 Психологія

освітньо-професійна програма «Психологія»

Кузнецова Ірина Юріївна

Керівник:

доктор психологічних наук, професор

Мороз Л.І.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор

Сафін Олександр Джамільович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ВІД ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Поняття про закономірності та фактори психічного розвитку. Різні підходи до визначення вікової періодизації	7
1.2. Загальна характеристика психічного розвитку дошкільника.....	22
1.3 Загальна характеристика психічного розвитку молодшого школяра.....	31
1.4. Сучасні підходи до проблеми переходу дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку.....	42
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ВІД ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	51
2.1. Емпіричне дослідження стану готовності дошкільників до навчання у школі.....	51
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	80
2.3. Особливості розробки психокорекційної програми психологічного розвитку дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.....	96
2.4. Оцінка ефективності психокорекційної програми з психологічного розвитку майбутніх школярів.....	125
ВИСНОВКИ	129
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	132
ДОДАТКИ.....	138

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Вступ до школи знаменує собою початок нового вікового періоду у житті дитини – початок молодшого шкільного віку, провідною діяльністю якого стає навчальна діяльність. Необхідно докласти максимум зусиль до того, щоб зробити шкільне навчання ефективним, корисним, приємним, бажаним як для дітей, так і для дорослих, що піклуються про них. Особлива увага при цьому приділяється психічному здоров'ю учнів, гармонійному розвитку їхньої особистості.

Перехід від дошкільного періоду до молодшого шкільного – це відповідальний етап у житті дитини, який ускладнюється кризою 6(7) років, і якість цього переходу полягає у тому, що дитина має максимально плавно його зробити. Початок навчання у школі не має спричинити різкого перелому життя. Ставши школярем, дитина має продовжувати робити те, що робила учора, поступово пізнаючи нове.

Проблематика цього перехідного періоду завжди ставила низку соціально-педагогічних завдань:

- проблема наступності—послідовного переходу від одного ступеня освіти до іншого, тобто поступової зміни змісту, форм, методів навчання та виховання;
- комплексна психологічна готовність дитини до навчання, тобто достатній рівень функціонального, інтелектуального, емоційно-волевого та особистісного розвитку;
- проблема соціальної адаптації.

Дошкільнику висуваються вимоги оволодіння навичками навчання, опанування соціальних правил, навичок взаємодії у соціумі та взагалі засвоєння науки життя. Це складний, системний процес, що у сучасних умовах набуває особливого значення.

Сучасні діти розвиваються і ростуть у зовсім новому соціокультурному середовищі: спочатку родини перенесли кризи відношень під час карантинних лок-даунів, втрати заробітку, усунення людей від соціуму, «капсулювання» сімей, що призвело до сплеску розлучень. Потім війна спричинила суспільству багато матеріальних і соціальних втрат, призвела до стресів, психологічних травм.

Сьогодні ми маємо ціле покоління дітей, які підійшли до моменту переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку соціально не адаптованими, недостатньо розвинутими, тому що вони не мали можливості відвідувати навчальні дошкільні заклади, підготовчі курси до вступу в школу і весь дошкільний період у багатьох проходив у стресовій ситуації.

Проблемами дитячої вікової психології, періодизацією дитинства та переходом до шкільного навчання займалися такі науковці, як Д.Б.Ельконін, Ж. Піаже, Е. Еріксон, П. Я. Гальперін, Л.С. Виготський, Г. С. Костюк Н. Бібік, Н. Гавриш, О. Кононко, В. П. Кутішенко, Пироженко, Дзюбко Л. В. та ін.

Отже, соціальна значущість проблеми та її сучасна актуальність зумовили вибір теми магістерської роботи: «Психологічні особливості дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку».

Об'єкт дослідження: психологія дитинства.

Предмет дослідження: особливості психічний та особистісного розвитку дитини в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Гіпотеза: Досконале поняття психологічних особливостей дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку, диференційний підхід у підготовці до шкільного віку закладає підґрунтя розвитку особистості дитини і є передумовою її самореалізації в подальшому навчанні та розвитку впродовж життя.

Мета дослідження: Вивчення проблематики переходу дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Завдання:

1. Вивчити закономірності та фактори психічного розвитку дитини та проаналізувати теоретичні підходи до визначення вікової періодизації
2. Вивчити психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку.
3. Вивчити психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку.
4. З'ясувати, які є сучасні підходи до проблеми переходу дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку.
5. Емпірично дослідити рівень готовності дошкільників до навчання у школі.
6. Розробити психокорекційну програму психологічного розвитку дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку та апробувати її ефективність.

Методи дослідження: з психодіагностичних методів універсальної групи було взято такі емпіричні методи як спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, зі спеціальних методів—тестування.

Експериментальна база дослідження: Харківський лицей №89 Харківської міської ради.

Кількість досліджуваних: 40 респондентів (дітей старшого дошкільного віку).

Теоретичне значення дослідження:

- проведено порівняльний аналіз чотирьох компонентів готовності дошкільника до навчання та визначено комплексний характер підготовки дітей цього віку до навчання;
- емпірично обґрунтовано доцільність впровадження психокорекційних програм для корекції психічного розвитку дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку;

Практичне значення дослідження полягає у можливості використанні розробленої програми шкільними психологами та вчителями з метою вдосконалення форм підготовки дошкільників до навчальної діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення заслуховувались та презентувалися на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Теорія та практика психокорекції особистості», 26 жовтня 2023 року у місті Умань, Україна.

Публікації: Кузнецова І.Ю. Проблеми переходу дитини старшого дошкільного віку до молодшого шкільного віку у сучасний період. // Збірник наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань. 2023.

Структура та обсяг магістерської роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ВІД ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Поняття про закономірності та фактори психічного розвитку. Різні підходи до визначення вікової періодизації.

Дитяча психологія—це складова частина вікової психології. Вікова психологія—це галузь психології, що вивчає психологічні процеси і поведінку людини на різних етапах життя, починаючи з дитинства і до старості. Вона досліджує, як людина змінюється психологічно з роками, які чинники впливають на ці зміни, та які можливості та обмеження виникають на різних етапах життя. Розуміння психології людини на різних етапах життя допомагає психотерапевтам зрозуміти, які методи можуть бути найбільш ефективними в роботі з клієнтами.

Дитяча психологія, як галузь психологічної науки, що вивчає факти і закономірності психічного розвитку дитини на різних вікових етапах, а також закономірності переходу від одного вікового етапу до іншого.

Т. В. Дуткевич у навчальному посібнику «Дитяча психологія» визначає предмет дитячої психології, як вікову динаміку психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини, до якого входить вивчення умов і рушійних сил розвитку психіки людського індивіду, динамічних та змістових закономірностей періодизації психічного розвитку, розкриття індивідуально-типологічних варіантів психічного розвитку людини на етапі дитинства.

В. П. Кутішенко у навчальному посібнику «Вікова та педагогічна психологія» розділяє завдання вікової та педагогічної психології на 3 групи та визначає проблеми кожної групи:

1. Методологічні завдання, серед яких загальні методологічні завдання—розуміння та формулювання загального філософського підходу, способу пізнання; та спеціальні методологічні завдання – формулювання методологічних принципів і визначення конкретних методичних прийомів дослідження.

До основних проблем спеціальної методології наукового пізнання в межах вікової психології відносять: 1) проблему рушійних сил психічного розвитку людини; 2) проблему співвідношення навчання і розвитку; 3) проблему вікової періодизації.

2. Теоретико-пізнавальні завдання – збільшення знань про загальні закономірності та механізми розвитку психіки дитини; розробка понятійного апарату. До основних теоретичних проблем В. П. Кутішенко відносить: 1) визначення еталонів зрілості особистості; 2) виявлення актуальних і потенціальних можливостей людини в різні періоди її життя; 3) побудова концептуальної моделі материнства; 4) співвідношення інтелектуальних і особистісних змін у загальному психічному розвитку дитини; 5) наукове прогнозування в розвитку психічних ресурсів дитини.

3. Практичні завдання. Вирішення теоретичних задач розширяє можливості практичного застосування надбань вікової та педагогічної психології. Практична психологія спрямована на вирішення конкретних проблем певної людини. Актуальними практичними завданнями вікової та педагогічної психології В. П. Кутішенко визначає: 1) організацію оптимальних форм дитячої діяльності та спілкування; 2) проблему психологічної допомоги в періоди різних вікових криз; 3) проблема гуманізації навчально-виховного процесу; 4) проблему важких дітей.

Згідно з тим, що дитяча психологія є складовою частиною вікової, то і завдання вони мають тотожні. Наприклад, Л.С. Виготський прирівнював дитячу і вікову психологію.

Таким чином, специфіка дитячої психології ґрунтується на дослідженні психічних процесів та якостей, закономірностей їх виникнення та становлення саме дитини. Постійний психічний розвиток дитини, перехід від елементарних рухів до складних та осмислених дій, оволодіння мовою, прояви самостійності, весь цей процес має багато загальних ознак, які досліджує дитяча психологія. Безумовно, всі діти різні, та їх поєднує необхідність подолати певні етапи розвитку.

У загальному розумінні розвиток—це перехід зростаючого організму на наступну сходинку, і цей перехід може залежати як від дозрівання, так і від навчання. Тобто існують фактори розвитку, які можуть сприяти та перешкоджати цьому розвитку, прискорювати чи, навпаки, уповільнювати його.

Однією з центральних дискусій вікової психології є проблема співвідношення соціального і біологічного факторів в розвитку дитини, визначення чого дуже важливо, тому що від цього залежить стратегічний вибір навчання і виховання дитини.

Біологічний фактор включає спадковість і особливості перебігу внутрішньоутробного періоду життя дитини. Дія фактора спадковості проявляється в індивідуальних властивостях людини і виступає як передумови розвитку.

Серед представників цього напрямку найбільш виділяються Е. Торндайк - представник школи класичного біхевіоризму; К. Бюлер, Ч. Ломброзо. Також сюда можна віднести і Ж.Піаже, який не є настільки явним прихильником біологічного напрямку, як вищеназвані автори, але в своїх дослідженнях він писав, що дозрівання розуму виглядає як щось біологічно детерміноване, тобто можна сказати, що він визнавав провідним біологічний фактор у розвитку дитини.

На противагу концепціям представників біологічного фактору, представники соціального концепту центральним фактором у розвитку

людини вважають соціальний. Дія фактора соціуму полягає у соціальних властивостях особистості, а саме в ціннісних орієнтаціях, соціальних установках, домаганнях, стереотипах, світогляді.

Яскравою представницею цього підходу була Маргарет Мід (1901 - 1978) - соціолог і етнопсихолог, яка порівнювала особливості формування самосвідомості і самооцінки у представників різних народів і їх культур та визначила, що психічний розвиток залежить саме від соціального середовища, в якому росте дитина, зі своїми культурними традиціями, ідеологією, релігією, рівнем розвитку науки та мистецтва, і що саме від особливостей соціально-культурного розвитку суспільства залежить прийнята у ньому система виховання та навчання дітей.

Також до прихильників соціального фактору належить Дж. Локк, який вважав, що дитина з'являється на світ з душею чистою, як "воскова дошка", на якій вихователь може написати все що завгодно.

Команда вітчизняних авторів (Алла Богуш, Людмила Варяниця, Наталія Гавриш, Світлана Курінна, Інна Печенко) у Монографії «Діти і соціум. Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.» зазначили, що специфіка дорослішання в дитинстві об'єктивно обумовлена біологічними особливостями організму й рівнем культури суспільства, причому останній чинник є визначальним: приблизно при тій самій біологічній будові протягом усієї історії людства рівень психічного розвитку дитини, якого вона досягає на кожному наступному історичному етапі розвитку суспільства, виявляється різним.

За Л.С. Виготським, спочатку на розвиток психіки дитини впливає найближче соціальне оточення: батьки та інші члени сім'ї, пізніше— вихователі дитячого садка та шкільні вчителі. З віком соціальне оточення розширюється, і з кінця дошкільного дитинства на розвиток дитини починають впливати однолітки, пізніше, в підлітковому та старшому шкільному віці, соціальні групи, наприклад, через засоби масової інформації,

релігійні структури, спортивні товариства та інші, до яких може належати дитина. Тобто поза соціальним середовищем дитина розвиватися не може — не може стати повноцінною особистістю.

У навчальному посібнику «Вікова психологія» під авторством О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка, виокремлюються такі фактори психічного розвитку, як біологічний, соціальний та активність самої особистості, де:

- біологічний фактор психічного розвитку – це базові індивідні властивості людини, що виступають основою, вихідним чинником становлення особистості;
- соціальний фактор психічного розвитку – сукупність зовнішніх суспільних умов, з якими індивід взаємодіє в ході становлення своєї особистості;
- активність особистості – умова і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності.

Дія фактора активності проявляється у взаємодії фактора спадковості та фактора середовища.

Активність дитини проявляється у взаємодії підростаючої особистості з соціумом, унаслідок чого, дорослішаючи, ускладняється її психічна організація та збагачується активність як змістом, так і засобами її прояву.

Спочатку свою активність діти спрямовують на дорослого, викликаючи реакцію у відповідь. Згодом, починаючи з дошкільного віку, дитина спрямовує свою активність на самопізнання та самовдосконалення. [47]

Г.С. Костюк вбачав появу у суб'єкта на різних етапах внутрішніх суперечностей, вирішення яких є рушійною силою для психічного розвитку. До числа базових суперечностей він відносив:

- розбіжність між виникаючими в суб'єкта новими потребами і наявним рівнем володіння засобами їх задоволення;

- невідповідність досягнутого людиною рівня особистісного розвитку займаному нею місцю в системі суспільних відносин, виконуваним нею функціям;
- суперечність між тенденціями до інертності та стереотипізації, з одного боку, і до рухливості, мінливості особистості з іншого. [47]

Розв'язання протиріч призводить до виникнення нових властивостей, нових видів діяльності, нових характеристик свідомості та особливостей особистості дитини. Це і складає зміст її психічного розвитку. Джерелом та внутрішнім змістом розвитку є боротьба протилежностей, внутрішні суперечності і протиріччя. [47]

М. Савчин конкретизує вияви і дію різноманітних суперечностей щодо розвитку дітей. У своєму посібнику «Вікова психологія» він підкреслює, що мотиваційний аспект розвитку особистості завжди випереджає операційний і змістовий. Наприклад, дошкільнята прагнуть брати участь у навколишньому житті, але їхні можливості обмежені. Пізніше виникає протиріччя між прагненням дитини вивчити властивості явищ та вмінням підвести вивчене під поняття. Діалектичним, за Савчиним, є перехід від перцептивного до мисленнєвого пізнання дитиною предметів і явищ об'єктивної дійсності, від нижчих до вищих ступенів розвитку мислення і мовлення, від здатності людини аналітично виокремлювати різні ознаки об'єктів до синтетичного їх відображення.

У даному контексті доречно визначити закономірності психічного розвитку.

Закономірності психічного розвитку – це механізми, які пояснюють психічний розвиток дитини, і, спираючись на які, можна цим розвитком управляти.

Л.С. Виготський встановив чотири основні закономірності розвитку:

1. Циклічність – це закономірність, яка полягає в тому, що психічний розвиток є чергування періодів підйому, інтенсивних змін у психіці і періодів

уповільнення, згасання. Прикладом циклічності розвитку є чергування вікових криз (1 року, 3 років, 7 років і т.д.) зі стабільними періодами розвитку.

2. Нерівномірність розвитку проявляється в тому, що різні сторони особистості, у тому числі психічні функції, розвиваються нерівномірно, тобто під час одного періоду одна функція домінує, - це період її найбільш інтенсивного, оптимального розвитку, а інші функції виявляються на периферії свідомості та залежать від цієї домінуючої. У наступний віковий період відбувається перебудова міжфункціональних зв'язків—у центр висувається інша функція, встановлюються нові відносини залежності між функціями, тобто вони опиняються на периферії свідомості і залежать від домінуючої. Період, коли функція домінує, це етап її найбільш інтенсивного та оптимального розвитку. У ранньому віці домінує сприйняття, у дошкільному – пам'ять, у молодшому шкільному – мислення.

3. "Метаморфози" у дитячому розвитку. Розвиток не зводиться до кількісних змін, це не зростання, а ланцюг якісних перетворень. Психіка дитини своєрідна кожній віковій сходинки, вона якісно відмінна від того, що було раніше, і того, що буде потім.

4. Поєднання процесів еволюції та інволюції у розвитку дитини. Процеси інволюції закономірно включені у прогресивний розвиток. Те, що склалося на попередньому етапі, відмирає чи перетворюється. Наприклад, дитина, яка навчилася говорити, перестає лепетати. [28]

Особливу роль у розумінні законів вікового розвитку дітей грають поняття провідного виду діяльності. О.М. Леонт'єв у статті «До теорії розвитку психіки дитини» запровадив поняття «провідний тип діяльності». Він зазначив, що з віком змінюється місце дитини в системі суспільних відносин, що супроводжується діяльністю дитини, яка є визначальною у її розвитку. Тобто провідним видом діяльності називається такий, що визначає найбільші успіхи у розвитку його пізнавальних процесів.

З віком провідні види діяльності дитини змінюються, стають різноманітнішими і зростає їх кількість. У працях Д. І. Фельдштейна представлена докладна характеристика основних видів провідної діяльності і визначена закономірність їх зміни, що визначає, на думку автора, розвиток особистості в онтогенезі.

У віковому розвитку відіграє особливу роль провідний тип діяльності, Д.Б. Ельконін запропонував класифікацію видів діяльності дітей по групах в тій послідовності, в якій вони найчастіше стають провідними в процесі вікового розвитку дітей:

1. Емоційне безпосереднє спілкування - спілкування дитини з дорослими людьми, яке здійснюється поза спільною предметною діяльністю в період від народження до одного року.

2. Предметно-маніпулятивна діяльність - діяльність дитини раннього віку від року до трьох років з різноманітними іграшками та навколишніми предметами, що повністю не відповідає їх соціально-культурному призначенню та без активної взаємодії з дорослими.

3. Сюжетно-рольова гра — поєднання ігрової діяльності зі спілкуванням, що імітує певну соціальну ситуацію та характерні для неї форми рольової поведінки учасників. Властивий для дітей дошкільного віку від трьох до шести років.

4. Навчально-пізнавальна діяльність - поєднання навчальної діяльності та міжособистісного спілкування, що домінує у молодшому шкільному віці в межах від шести-семи до десяти-одинадцяти років.

5. Професійно-особистісне спілкування - поєднання спілкування на особисті теми та спільно-групової діяльності за інтересами, що є засобом підготовки дітей до майбутньої професійної роботи в підлітковому віці, від десяти-одинадцяти до чотирнадцяти-п'ятнадцяти років.

6. Морально-особистісне спілкування - спілкування на інтимно-особистісні теми у старшому шкільному віці, від чотирнадцяти-п'ятнадцяти до шістнадцяти-сімнадцяти років.

Ця вікова послідовність зміни провідних видів діяльності та спілкування не означає, що при переході на більш високий ступінь розвитку колишній вид спілкування або діяльності, характерні для нього, зникають і на зміну їм приходять нові. Це означає лише те, що до вже сформованих раніше видів діяльності та спілкування додаються нові та одночасно відбувається вікова перебудова кожного виду діяльності та спілкування. Крім того, з віком на перший план виходять одні, а на другий план відсуваються інші види спілкування та діяльності, тобто змінюється їхня ієрархія як провідних. Цей процес має системний характер. [28]

Із психологічним розвитком дітей тісно пов'язане поняття віку. Загальноприйнятим вважається визначення віку як якісно своєрідного періоду фізичного, психологічного та поведінкового розвитку, що характеризується властивими лише йому особливостями.

У психології існує багато визначень цього поняття.

Р.С. Немов визначив вік як якісно своєрідний період фізичного, психологічного та поведінкового розвитку, що характеризується властивими лише йому особливостями.

За Б.Г. Ананьєвим, вік – це єдність метричного існування індивіда та його типологічного існування: вік – функція біологічного та історичного часу.

Д.Б. Ельконін визначив вік не як сукупність психічних функцій, а як соціальні завдання освоєння дійсності, що вирішує людина цьому на конкретному етапі свого розвитку.

У психології вік поділяють на фізичний (хронологічний) та психологічний.

Фізичний вік—це час життя людини в днях, місяцях, роках, що пройшли з моменту його народження.

Психологічний вік, по Виготському—це своєрідний період психічного розвитку, що характеризується насамперед появою новоутворення, підготовленого всім перебігом попереднього розвитку. Тобто він вказує на рівень психологічного розвитку, досягнутий до певного віку.

Існують критерії, які характеризують саме поняття віку—це його параметри.

Серед параметрів віку виділяють дві групи: підстави розвитку та результати розвитку.

Підстави розвитку включають:

- соціальну ситуацію розвитку (специфічна для кожного віку система відносин дитини з навколишнім світом (Л.С.Виготський));
- коло відносин (це коло людей, серед яких відбуваються міжособистісні відносини);
- провідний вид діяльності (той, що визначає найбільші успіхи у розвитку пізнавальних процесів дитини);
- сензитивність (характерологічна особливість людини, що виявляється у підвищеній чутливості до подій, що відбуваються з нею; зазвичай супроводжується підвищеною тривожністю, страхом нових ситуацій, людей, різноманітних випробувань тощо). [12]

Результати розвитку включають:

- новоутворення особистості (психічні та соціальні зміни, що виникають на даному щаблі розвитку та визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, хід розвитку в даний період);
- форми спілкування (це ті форми, в рамках яких найкраще формуються та закріплюються основні позитивні риси особистості);
- емоційно-вольову сферу (це властивості людини, що характеризують зміст, якість та динаміку її емоцій та почуттів);

- здібності спілкування (це здатність розуміти співрозмовника, та бути зрозумілим ним; уміння домовлятися, досягати своєї мети через спілкування);

- новий вид діяльності (це новопридбаний вид діяльності, яким дитина не володіла на попередньому етапі розвитку). [12]

Враховуючи дані параметри, можна отримати повну характеристику віку людини.

Однак існують різні точки зору на розвиток дитини в цілому. Одні вчені вважають, що цей процес безперервний, інші вважають його дискретним. Серед других— Ж. Піаже, Л.С. Виготський, Д.Б. Эльконін, Е. Еріксон і ін. В даний час перевага надається дискретній позиції розвитку дітей, що йде нерівномірно і має провідний чинник розвитку. Тобто, з погляду вище вказаних вчених, спостерігається певна періодизація—розподіл онтогенезу на окремі періоди відповідно до загальної закономірності.

Саме тому виділяють стадії та етапи розвитку, які якісно відрізняються один від одного.

На думку Л.С. Виготського, всі періодизації можна поділити на три групи.

Перша група включає періодизації, побудовані на основі зовнішнього критерію, пов'язаного з процесом розвитку. До неї можна віднести періодизацію, створену за біогенетичним принципом, періодизацію К. Бюлера - автора теорії трьох ступенів розвитку (інстинкт, дресура, інтелект), який вважав, що дитина починає щось усвідомлювати після дошкільного віку.

Французький психолог Р. Заззо побудував свою періодизацію таким чином, що системи виховання та навчання збігаються з етапами дитинства:

- 0-3 роки - раннє дитинство;
- 3-5 років - дошкільне дитинство;
- 6-12 років - початкова шкільна освіта;
- 12-16 років - навчання в середній школі;

– 17 років і старше – вища та університетська освіта.

До другої групи відносяться періодизації, засновані на одному внутрішньому критерії, обраному довільно. Ось деякі з них.

3. Фрейд побудував періодизацію з урахуванням статевого дозрівання та запропонував наступні стадії: - оральну, - анальну, - фалічну, - латентну, - генітальну, що відповідають безстатевому, нейтральностатевому, двостатевому та статевому дитинству.

Американський психолог Л. Колберг (1927–1987) наголосив на моральному розвитку і виділив наступні три стадії:

- 1) страх покарання (до 7 років): страх перед правом сили, страх бути ошуканим і недоотримати благ;
- 2) сором перед оточуючими людьми (13 років): перед товаришами, найближчим оточенням; сором громадського осуду, негативної оцінки великих соціальних груп;
- 3) совість (після 16 років): бажання відповідати своїм моральним принципам, власній системі моральних цінностей.

Періодизація Е. Еріксона включає вісім етапів:

- 1) довіра – недовіра (1 рік);
- 2) досягнення рівноваги: самостійність та нерішучість (2-4 роки);
- 3) підприємливість та почуття провини (4–6 років);
- 4) вмілість та неповноцінність (6-11 років);
- 5) ідентифікація особистості та плутанина ролей (12–15 років – дівчатка та 13–16 років – хлопчики);
- 6) близькість та самотність (молодість);
- 7) загальнолюдяність та самопоглиненість (зрілий вік);
- 8) цілісність та безнадійність (старість).

Ж. Піаже за основу своєї періодизації взяв інтелектуальний розвиток та виділив такі чотири стадії:

- 1) сенсомоторна стадія (від народження до 18-24 місяців);
- 2) доопераційна стадія (від 1,5-2 до 7 років);
- 3) стадія конкретних операцій (від 7 до 12 років);
- 4) стадія формальних операцій (від 12 до 17 років).

Третя група виділяє періоди розвитку з урахуванням суттєвих критеріїв, ознак. До цієї групи відносяться такі періодизації Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна.

Працюючи над цією проблемою, Л.С. Виготський запропонував при створенні періодизації використовувати аналіз соціальної ситуації розвитку дитини та психічні новоутворення, враховувати перехідні критичні періоди розвитку від народження до юнацтва.

За Л.С. Виготському розвиток—це насамперед виникнення нового. Отже стадії розвитку характеризуються віковими новоутвореннями, тобто такими якостями чи властивостями, яких раніше не було. Соціальне середовище є джерелом розвитку.

Л.С. Виготський ввів у психологію поняття «критичний період»—глобальні перебудови лише на рівні індивіда й особистості, що відбулися у певний час. Критичний період буває спокійним щодо розвитку (лізис) та переломним (криза). Л.С. Виготський зазначав, що дані періоди виступають як «поворотні пункти в дитячому розвитку, що іноді набувають форми кризи ... розвиток іноді набуває бурхливого, стрімкого, іноді катастрофічного характеру» і вважав, що «розвиток тут на відміну від стійких періодів робить швидше руйнівну, ніж творчу роботу» (Виготський Л.С., 1991).

Він також наголошував і на позитивних тенденціях розвитку, які становлять головний і основний зміст будь-якого критичного періоду: формування нових властивостей і якостей (так звані новоутворення), що формуються наприкінці кожного перехідного періоду.

У фізіології критичні періоди отримали назву вікових криз. Вікові кризи – це реакції організму людини на перебудову фізіологічних процесів у різні

вікові періоди. Переходи з одного вікового періоду в інший пов'язані зі зміною фізичних даних та психологічних характеристик дитини, з цілісною перебудовою її організму та поведінки. Поведінка дітей під час такого переходу зазвичай змінюється на гірший бік, багато хто стає замкнутим, дратівливим, що викликає занепокоєння дорослих.

Кризові та стабільні періоди розвитку чергуються, тому вікова періодизація Л.С. Виготського має такий вигляд:

- криза новонародженості (0-2 міс.);
- дитячий вік (2 місяці-1 рік);
- криза 1 року; раннє дитинство (1-3 роки);
- криза 3 років;
- дошкільний вік (3-7 років);
- криза 7 років;
- шкільний вік (8-12 років);
- криза 13 років;
- пубертатний вік (14-17 років);
- криза 17 років.

Ідеї Л.С. Виготського та О.М. Леонтьєва послужили основою до створення Д.Б. Ельконіним вікової періодизації розвитку дитини, яка зараз вважається загальноприйнятою у віковій психології. Ельконін Д.Б. виходив із таких положень:

- віковий розвиток – це загальна зміна особистості, формування нового плану відображення, зміна діяльності та життєвої позиції, встановлення особливих взаємин з оточуючими, формування нових мотивів поведінки та ціннісних установок;
- розвиток – це діалектичний процес, який визначається внутрішніми протиріччями, цілеспрямований, нерівномірний, з критичними періодами;

– природу дитинства слід розглядати у її конкретно-історичному розумінні;

– в основі періодизації лежать закономірності розвитку діяльності та зростаючої людини.

Виділяються провідна діяльність та новоутворення даного віку.

Періодизація Д. В. Ельконіна:

1. Вік немовляти — від 0 до 1 року. Провідна діяльність— безпосередньо-емоційне спілкування дитини і дорослого.

2. Раннє дитинство—1-3 роки. Провідна діяльність— предметно-орудувальна. У ньому дитина опановує суспільно-виробленими способами дій із предметами у співпраці з дорослими. Новоутворенням віку є розвиток мови та наочно-дієвого мислення.

3. Дошкільний вік-3-6(7) років. Провідна діяльність - рольова гра, в процесі якої дитина опановує «фундаментальними смислами людської діяльності». Тут же формуються такі новоутворення, як прагнення суспільно значущої та суспільно-оцінюваної діяльності, що характеризує готовність дитини до початкового навчання.

4. Молодший шкільний вік-(6) 7- (10)11 років. Провідна діяльність-вчення. У процесі вчення формується пам'яті, засвоюються знання про предмети та явища зовнішнього світу людських відносин. Новоутвореннями віку є довільність психічних явищ, внутрішній план дій, рефлексія.

5. Підлітковий вік— (10)11- (14)15 років. Провідна діяльність— спілкування в системі суспільно корисної діяльності (навчальна, суспільно-організаційної, трудової та ін). У цьому процесі підліток опановує навички спілкування в різних ситуаціях. Найважливішими новоутвореннями є формування самооцінки, критичне ставлення до оточуючих людей, прагнення до «дорослості» та самостійності та вміння підкорятися нормам колективного життя.

6. Ранній юнацький вік-15-17 років. Провідна діяльність-навчально-професійна, у процесі якої формуються такі новоутворення, як світогляд, професійні інтереси, самосвідомість, мрії та ідеали.

Таким чином, можна зробити висновок, що провідні класифікації дозволяють розкрити механізм зміни вікових періодів, виходячи з діалектико-матеріалістичного положення про рушійні сили розвитку, як боротьби протилежностей між новими потребами та старими можливостями їх задоволення.

1.2. Загальна характеристика психічного розвитку дошкільника

Дошкільний вік – етап психічного розвитку дитини у віковому діапазоні від 3 до 6 – 7 років. Дошкільний вік є досить тривалий період, протягом якого у дитини послідовно виникають різні новоутворення.

Психологічний портрет дошкільника представлений в роботах вітчизняних психологів Л. С. Виготського, А. Н. Леонтєва, Д. Б. Ельконіна, А. В. Запорожця, Л. А. Венгера, В. Мухіної, М. Лісіна, М. Савчина, Т.В. Дуткевича тощо.

У віковій психології науковцями прийнято розділяти дошкільний вік на три основні етапи: молодший, середній та старший дошкільний вік.

М.Савчин у навчальному посібнику «Вікова психологія» визначає, що дошкільне дитинство охоплює молодший дошкільний вік (4 -й рік), середній дошкільний вік (5-й рік), старший дошкільний вік (6-й рік, у деяких дітей ще й кілька місяців 7-го року життя). Така періодизація також закріплена і Законом України "Про дошкільну освіту" від 11.07.2001 N 2628-III

Дамо коротку характеристику цьому періоду.

Молодший дошкільний вік – це період від 3 до 4 років життя малюка. У цей час дитина переходить від спільної позиції з батьками до окремого «Я», однак у багатьох ситуаціях вона все ще не може обійтися без допомоги

дорослої людини. Спрямованість інтересів дитини молодшого дошкільного віку змінюється помітно. Якщо раніше його цікавили навколишні предмети, то тепер він хоче якнайбільше дізнатися про взаємодію людей. Він спостерігає за дорослими та однолітками, приймаючи деякі їхні дії як зразок для власної діяльності. Зрештою, це призводить до появи рольової гри як відображення взаємовідносин дорослих. Дуже важливим моментом у розвитку дітей молодшого дошкільного віку є поява здатності встановлювати складні причинно-наслідкові зв'язки. Тепер дитина не просто опановує нові способи дії - вона знає не тільки що і як робити, але і до чого приведе виконана їм дія.

Наступною сходинкою цього періоду є середній дошкільний вік—період з 4 до 5 років. На цьому етапі продовжують удосконалюватись фізичні навички дитини. Активно йде і психічний розвиток, у тому числі вміння встановлювати соціальні контакти, що можна помітити під час гри, коли діти об'єднуються у невеликі групи і вчаться діяти разом. Відбувається активний розвиток ігрової діяльності, а також інших не менш важливих для розвитку дитини дій – конструювання, образотворчої діяльності. У цьому плані велику роль грає розвиток сприйняття, яке у нормі стає здатним виділити в досліджуваному предметі окремі частини та встановити зв'язок між ними. Уміння встановлювати такі зв'язки призводить дитину до розуміння необхідності доповнити картину світу, виходячи з знань, отриманих від дорослого. Саме в цьому віці всі діти перетворюються на так званих “чомучок” і батькам доводиться відповідати на численні «чому» та «навіщо».

Щоб вивчити особливості дітей у період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку, нас більше цікавить саме третій етап дошкільного віку – старший дошкільний вік.

У старшому дошкільному віці (період розвитку дитини з 5 до (6)7 років) відзначається бурхливий розвиток та перебудова у роботі всіх фізіологічних систем організму дитини: нервової, серцево-судинної, ендокринної, опорно-рухової. Дитина швидко додає у зростанні та вазі, змінюються пропорції тіла.

Відбуваються суттєві зміни вищої нервової діяльності. За своїми характеристиками головний мозок шестирічної дитини більшою мірою наближається до показників мозку дорослої людини. Організм дитини у період від 5 до 7 років свідчить про готовність до переходу на більш високий ступінь вікового розвитку, що передбачає більш інтенсивні розумові та фізичні навантаження, пов'язані із систематичним шкільним навчанням. Формується фізіологічна готовність дитини до навчання у школі.

Старший дошкільний вік відіграє важливу роль у психічному розвитку дитини: в цей період життя закладаються основи майбутньої особистості:

- формується стійка структура мотивів;
- зароджуються нові соціальні потреби (потреба у повазі та визнанні дорослого, бажання виконувати важливі для інших, «дорослі» справи, бути «дорослим»); потреба у визнанні однолітків: у старших дошкільнят активно виявляється інтерес до колективних форм діяльності і водночас – прагнення у грі та інших видах діяльності бути першим, найкращим);
- виникає новий (опосередкований) тип мотивації – основа довільної поведінки;
- дитина засвоює певну систему соціальних цінностей, моральних норм і правил поведінки в суспільстві, в деяких ситуаціях вона вже може стримувати свої безпосередні бажання і чинити не так, як хочеться в даний момент, а так як «треба» (хочеться подивитися мультфільми, але мама просить погратися з молодшим братом або сходити в магазин, не хочеться прибирати іграшки, але це входить в його обов'язки, і це треба робити і т.д.).
- з'являється потреба вчиняти відповідно до встановлених правил.

На сьомому році життя дитина починає усвідомлювати своє місце серед інших людей, у неї формується внутрішня соціальна позиція і прагнення до нової соціальної ролі, що відповідає її потребам. Дитина починає усвідомлювати та узагальнювати свої переживання, формуються стійка самооцінка та відповідне їй ставлення до успіху та невдачі в діяльності (одним

властиве прагнення успіху та високих досягнень, а для інших найважливіше— уникнути невдач і неприємних переживань). [25]

Рушійними силами розвитку психіки дошкільника є суперечності. Ці протиріччя виникають у зв'язку з розвитком цілого ряду потреб дитини. За Г.С. Костюком, на ранніх етапах розвитку особистості суперечності не усвідомлюються нею і лише поступово стають предметом свідомості та самосвідомості і переживаються у формі невдоволення, прагнення подолати їх, а, долаючи їх, дитина самовдосконалюється.

Найважливіші з потреб дошкільника це: - прагнення до самостійності, потреба у спілкуванні, з допомогою якої засвоюється соціальний досвід; потреба участі у житті і діяльності дорослих; потреба у зовнішніх враженнях, у результаті відбувається розвиток пізнавальних здібностей, і навіть потреба у рухах, що веде до оволодіння цілої системою різноманітних навичок і умінь.

Незважаючи на те, що дитина прагне бути самостійною і діяти як доросла, вона все ж не може це реалізувати і тому вона стає дорослою у своїй уяві та орієнтується на авторитетного дорослого як на приклад. Дитина цього віку наслідує дорослих у формі сюжетно-рольової гри.

М.Савчин, як і низка вітчизняних та зарубіжних авторів, вважає, що рольова гра—це провідна діяльність у дошкільному віці, під час якої діти беруть на себе ролі дорослих і відтворюють їх у заздалегідь оговорених умовах. Рольова гра є також формою творчої діяльності, прояву самостійності, самодіяльності, вона формує здатність до довільної поведінки, розвиває фантазію, уяву, мовлення,, сприяє фізичному розвитку дитини. Граючи, дитина моделює особистісні стосунки, будує відносини у різних дорослих ролях, діє в різних сферах людського життя. У грі відбувається оволодіння першими формами самоврегулювання, усвідомлення свого внутрішнього світу.

У дошкільному віці засвоєння знань під час гри відбувається значно ефективніше. Перевага гри перед будь-якою іншою діяльністю в тому, що

дитина добровільно підкоряється правилам і саме це приносить дитині задоволення. Саме це робить поведінку дитини усвідомленою і перетворює її із ситуативної на довільну.[39]

У старшому дошкільному віці діти проявляють розумові та вольові зусилля. Їх на влаштовують прості іграшки. Маленька дитина 3-4 років активно діє з предметами, старший дошкільник прагне дізнатися, як ці предмети влаштовані, для чого вони призначені, намагається за допомогою дорослого встановити взаємозв'язки предметів та явищ. Підвищується допитливість, інтерес до розумової діяльності.

Таким чином, дитина дошкільного віку опановує нові способи мислення та розумові дії. Мислення розвивається від наочно дієвого до образного. Потім, на основі образного мислення, починає розвиватися образно-схематичне, яке є проміжною ланкою між образним і логічним мисленням.

На цьому етапі виникають особливо важливі новоутворення. У навчальному посібнику «Вікова психологія» під авторством групи науковців О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка визначено, що психічні новоутворення—це прогресивні надбання психіки, що є узагальненим результатом психічного розвитку індивіда у певному віковому періоді. Таким чином до надбань дошкільників можна віднести наступні:

- розвиток творчої діяльності (здатність створювати щось зовсім нове), що реалізується у конструкційно-технічних іграх, у художній, музикальній, спортивній та ігровій творчості;
- розвиток пізнавальних процесів, для яких характерний синтез зовнішніх та внутрішніх дій, об'єднаних у єдину інтелектуальну діяльність. У сприйманні—це перцептивні дії, в увазі він проявляється в умінні контролювати внутрішній і зовнішній плани дій. В пам'яті також це об'єднання зовнішньої і внутрішньої структури матеріалу під час процесів запам'ятовування та відтворення тощо;

- виникнення внутрішнього мовлення як засобу мислення (синтез уяви, мислення та мовлення породжує здатність як створити образи, так і довільно маніпулювати ними, використовую мовні самоінструкції)
- завершується процес опанування мови як засобу спілкування;
- виникнення первинних моральних настанов: що є добрим, а що поганим.

У цьому віці, як ми зазначили вище, провідним засобом спілкування стає мовлення. Словниковий запас дошкільника зростає і в середньому охоплює 5-6 тисяч слів, в нього вже правильна поставлена дикція, активно відбувається оволодіння видовими, родовими та образними поняттями.

Дитина ставить дуже багато питань у тому, як влаштована людина, про дію різних механізмів, про явища природи, про будову всесвіту тощо. І це вже пізнавальне спілкування. Також вже в наявності особистісна форма спілкування, що характеризується тим, що дитина активно прагне обговорення з дорослим поведінки та вчинків інших людей і своїх власних з точки зору моральних норм, зацікавлено сприймають аргументи співрозмовника, самі вже використовують докази у висловлюванні своєї думки. Старші дошкільники самостійно можуть придумувати казки, розповіді. Діти цього віку вже здатні вирішувати практичні завдання, плануючи їх словесними міркуваннями. [56]

Засвоєння уявлень про різноманітні властивості предметів або явищ—це відноситься до сенсорно-перцептивного розвитку людини. До 4 років дитина застосовувала предметні зразки, що були результатом особистого сенсорно-перцептивного досвіду. У дошкільному віці відбувається перехід до використання загально-прийнятих сенсорних еталонів. Це поняття запропонував сучасний дослідник психології дошкільника О.В.Запорожець на початку 60-х рр. ХХ сторіччя. Згідно цього визначення, сенсорні еталони—це уявлення людства про основні властивості і відношення предметів або явищ. Наприклад, при сприйнятті форми є уявлення про геометричні фігури, при уявленні кольору є уявлення про основні кольори спектру, простір люди

сприймають із уявленням про напрямки, час—з уявленням про минуле, майбутнє, теперішнє тощо.

Необхідні умови для опанування цих перцептивних еталонів створюються, коли дитині ставиться завдання відтворити на малюнку, з пластиліну, з конструктору певний предмет і вона зіставляє особливості предмета з наявним матеріалом. Засвоєння сенсорних еталонів є одною із складових розвитку орієнтації дитини у властивостях предметів і явищ.

Ще одним аспектом розвитку орієнтації дитини—це вдосконалення перцептивних дій. Ваганова Н. А. У своїй статті «Психолого-педагогічні основи перцептивного розвитку дитини» відмітила: «дослідження О. В. Запорожця, Л. А. Венгера показали, що образ, який формується у процесі сприймання, виступає як результат здійснення суб'єктом цілеспрямованої перцептивної дії. А проведені дослідження З. М. Богуславської, Л. І. Котлярової, А. І. Неклюдової, Г. Т. Овсепян та ін. довели, що процеси сприймання в дошкільному віці вже набувають характеру осмисленої, керованої дії, що має свої цілі і засоби для їх здійснення.»

Протягом дитинства формуються три їх види:

- ідентифікація (виконується, якщо властивість предмета збігається з еталоном, наприклад: коробка-квадратна);
- відношення до еталону (виконується коли властивості сприйнятого предмета не збігаються з еталоном, тут необхідно з'ясувати певні властивості і встановленні ідентичності предмета до еталона, наприклад: білий предмет—кіт);
- моделювання (здійснюється у процесі сприйняття об'єктів зі складними властивостями, що взагалі можна з'ясувати з використанням декількох еталонів, наприклад: форма вантажівки). [6]

Уявлення про предмет у дітей виникає раніше ніж уявлення про простір. Розвиток орієнтації в просторі полягає в розрізненні дітьми відношення між предметами: один предмет знаходиться за іншим, інший позаду ще одного і

так далі. Не у всіх дітей наприкінці дошкільного віку формується уявлення про простір. Що стосується орієнтації в часі, то дошкільники ще цього не можуть.

М. Савчин вважає, що про розумовий розвиток дошкільника можна робити висновки на основі розвитку мислення, уваги та уяви.

У дошкільному віці дитина вирішує завдання трьома способами:

- наочно-дійовим (реальний досвід використання предметів);
- наочно-образним (використання образів предметів та ситуацій)
- логічним (дитина спирається на поняття).

Чим дитина старше, тим рідше вона використовує практичні способи. Але необхідно зауважити, що розвиток логічних засобів не є головним в розумовому вихованні. Саме наочно-образне мислення, для якого цей вік є сенситивним, має велике значення для майбутнього, тому що є невід'ємним складником творчої діяльності. [38]

Таким чином, до кінця дошкільного віку діти віддають перевагу інтелектуальним заняттям. Дітей залучають головоломки, завдання та вправи у яких «треба думати». Розрізнені враження про навколишню реальність стають дедалі чіткішими, ясними і узагальненими, з'являється деяке цілісне сприйняття і осмислення реальності, виникають зачатки світогляду.

Увага, як пізнавальний психологічний процес, який відповідає за налаштування дитини на сприйняття значущої інформації і виконання поставлених завдань, відображає інтерес дошкільника до навколишніх предметів або дій, які він виконує. Тобто дитина зосереджена, поки підтримується її інтерес. З появою іншого предмету чи більш цікавого заняття увага малюка переключається. [38]

Але у старших дошкільнят тривалість однієї гри збільшується в часі з 30-50 хвилин до 2 годин у порівнянні з молодшими дошкільниками. Це відбувається тому, що їх гра вже ускладнена діями і взаємовідносинами з іншими учасниками гри, і інтерес підтримується появою різних обставин. [38]

Основна умова розвитку довільної уваги—це вміння керувати увагою, свідомо спрямовувати її на те, що треба. Ця умова формується, коли дорослі включають дітей у нові види діяльності, в яких дитина пізнає різноманітні способи, що допомагають їй спрямовувати свою увагу на потрібні предмети і явища. Починаючи з наслідування дорослому, через максимальний розвиток сюжетно-рольової гри, дитина приходить до оволодіння складнішими видами діяльності, що вимагають нового, довільного рівня регуляції, заснованого на усвідомленні цілей та завдань діяльності та способів їх досягнення. Дитина починає контролювати свої дії та оцінювати їх результат. Якщо для маленької дитини важливий лише результат (намалювати квіточку, чоловічка з кружечків та паличок, побудувати башту), її увага не концентрується на способах виконання дії, то старший дошкільник вже розуміє, що виконує ту чи іншу дію для того, щоб навчитися виконувати її правильно. Дитина 3-4 років завжди оцінить свою роботу лише позитивно. Дитина 6-7 років може використовувати засвоєний спосіб дії за нових умов, порівняти отриманий результат із зразком, побачити розбіжності. Для молодшого дошкільника важливо "що" він робить, а для старшого дошкільника - "як" це треба робити, яким чином.

Також на формування довільності уваги впливає і розвиток мовлення, а саме внутрішнього діалогу, внутрішнього планування, що допомагає зосереджуватися на потрібній діяльності.

Проте, хоч у дошкільників і починає розвиватися довільна увага, мимовільна все ж таки переважає протягом всього дошкільного періоду. [38]

У дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток пам'яті. Все більшого значення починає набувати здатність до відтворення. Саме старший дошкільний вік залишає багато яскравих повних спогадів у житті.

Довільні форми запам'ятовування і відтворення, розвиток яких стартує у середньому дошкільному віці, на цьому етапі починають суттєво вдосконалюватись. [38]

Образна пам'ять, що притаманна цьому етапу розвитку—це вид зорової пам'яті, який полягає у запам'ятовуванні всіх деталей предметів або явищ після їх сприйняття, тобто, згадуючи ці предмети або явища, дитина може описати їх до усіх дрібниць. Образна пам'ять—це явище вікове, і починаючи з старшого дошкільного віку починається рух перетворення від образної до словесно-логічної пам'яті. [38]

Таким чином, ці зміни в дитячій свідомості призводять до того, що до кінця дошкільного віку дитина стає готовою до прийняття нової для неї соціальної ролі школяра, засвоєння нової (навчальної) діяльності та системи конкретних та узагальнених знань. Іншими словами, у нього формується психологічна та особистісна готовність до систематичного шкільного навчання.

У дошкільному віці дитина здатна створювати образи, яких вона ніколи не бачила. Саме у грі відбувається розвиток уяви. Комбінуючи уявлення, надаючи предметам нові властивості, дитина перетворює дійсність. Уява, що сформувалася у грі, переходить в малювання, складання казок, конструювання. Старші дошкільники мають більше можливостей для перетворень у порівнянні з молодшими завдяки більшому вже життєвому досвіду. [38]

Таким чином, досягнення у психічному та особистісному розвитку на попередньому етапі онтогенезу є передумовою для гармонійного розвитку дитини на наступному, а основним досягненням у житті дошкільника є його готовність до навчання у школі.

1.3 Загальна характеристика психічного розвитку молодшого школяра

Молодший шкільний вік - це особливий період у житті дитини, який виділився історично порівняно недавно, а саме з введенням системи загальної та обов'язкової неповної та повної середньої освіти.

У сучасній періодизації психічного розвитку цей період охоплює від 6-7 до 10-11 років, що відповідає періоду сучасної школи першого ступеня (1-4 клас). Дослідивши наукові твори сучасних вітчизняних авторів (М. В. Савчин, Т.В. Дуткевич, В.П. Кутішенко, Н.А. Ваганова та інші), та стовпів вітчизняної психології прошлого сторіччя (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, Г. С. Костюк), дамо певну характеристику цього періода.

У цьому віці відбувається зміна життя: нові вимоги, нова соціальна роль учня, принципово новий вид діяльності — навчальна діяльність. Етап дитинства на цьому завершується. У школі він набуває не лише нових знань та вмінь, а й певного соціального статусу. Змінюється сприйняття свого місця у системі відносин. Змінюються інтереси, цінності дитини, весь її спосіб життя.

Молодший школяр, як особистість, має усвідомлювати свою внутрішню позицію, мати так званий міфологічний світогляд, тобто в реальний вплетений вигаданий завдяки фантазіям дитини; мати розвинуту уяву, позасуб'єктний характер уваги і почуттів; дослідницький характер пізнання; спочатку несвідоме, а потім регульоване (почуттями або задумами) наслідування; засвоєні моральні ідеали і норми. [38]

Протягом цього періоду продовжується ріст і розвиток організму дитини, однак темп росту уповільнюється, а збільшення ваги прискорюється. Кістковий апарат є ще гнучким завдяки багатій кількості хрящової тканини. М'язова система активно розвивається: діти набувають здатності розподіляти навантаження на м'язи, рухи стають більш координованими, що відображається зокрема на письмі. [38]

Нервова система дуже пластична, тому здатна фіксувати впливи оточення та готова реагувати на них. У школі це допомагає швидко змінювати поведінку відповідно до вимог вчителів. [38]

У молодшому шкільному віці розвиваються основні розумові дії: порівняння, виділення ознак, узагальнення, визначення понять, виділення слідства та причин (С.А. Рубінштейн, Л.С. Виготський, В.В. Давидов). Найактивніше починає розвиватися словесно-логічне мислення. На цьому етапі мислення стає домінуючою функцією. Проте, несформованість повноцінної розумової діяльності призводить до того, що знання, що засвоюються дитиною, виявляються фрагментарними, а часом і просто помилковими, що серйозно ускладнює процес навчання (М.К. Акімова, В.Т. Козлова, В.С. Мухіна).

Розвиток окремих психічних процесів здійснюється протягом усього молодшого шкільного віку. Діти приходять до школи вже зі сформованими простими видами сприйняття: величина, форма, колір, а складні форми, такі як сприйняття часу, простору, рухи продовжують розвиватися. У цілому сприйняття стає більш керованим і цілеспрямованим процесом.

Віковими особливостями уваги молодших школярів є порівняльна слабкість довільної уваги та її невелика стійкість. В свою чергу мимовільна увага у молодших школярів розвинена значно краще. Розвиток уваги пов'язаний з розширенням його обсягу та вмінням розподіляти увагу між різними видами дій. Молодші школярі поступово вчаться спрямовувати і фіксувати увагу до потрібних, а не просто зовні привабливих предметів.

Співвідношення мимовільної та довільної пам'яті у розвитку дітей 7-11 років у перебігу навчальної діяльності по-різному. У 1 класі ефективність мимовільного запам'ятовування вища, ніж довільного, оскільки в дітей ще не сформовані спеціальні прийоми осмисленої обробки матеріалу і самоконтролю. У міру формування прийомів осмисленого запам'ятовування

та самоконтролю довільна пам'ять у дітей других-третьох класів виявляється продуктивнішою, ніж мимовільна.

З початком шкільного навчання життя змінюється спосіб життя дитини. Це принципово нові обставини та умови розвитку. Шкільник усвідомлює, що виконує суспільно нову і важливу діяльність—він вчиться, і цю діяльність оцінюють і поважають дорослі.

Навчальна діяльність—це провідна діяльність молодшого школяра. На думку Д. Б. Ельконіна, роль навчальної діяльності у цьому віці є пріоритетною тому, що через неї здійснюються основні відносини дитини з суспільством. Також в них здійснюється формування як основних якостей особистості дитини шкільного віку, так і окремих психічних процесів.

І.В. Малафіїк у навчальному посібнику «Дидактика» визначає, що навчальна діяльність—це така діяльність, яка веде до відкриття походження понять. Навчальна діяльність від наукової професійної діяльності відрізняється тим, що учень вчиться здобувати засоби з'ясування походження понять. Учень в навчальній діяльності повинен бути поставлений в такі умови, де би він сам щось для себе знайшов або відкрив.

Тобто сутність навчальної діяльності полягає у присвоєнні наукових знань. Дитина під керівництвом вчителя починає оперувати науковими поняттями.

Це специфічна форма індивідуальної активності. Вона складна за своєю структурою та потребує спеціального формування. Навчальна діяльність характеризується цілями, мотивами. Учень повинен знати, що робити, навіщо робити, як робити, бачити свої помилки, контролювати та оцінювати себе. У процесі навчальної діяльності молодший школяр не тільки засвоює знання, вміння і навички, але й вчиться ставити собі навчальні завдання (цілі), знаходити способи засвоєння та застосування знань, контролювати й оцінювати свої дії.

Д.Б. Ельконін показав, що одиницею навчальної діяльності є "навчальна задача", рішення якої вплине не на предмет, що вивчається, а на, а сам суб'єкт, формуючи знання, уміння, погляди. В.В. Давидов визначив, що навчальна діяльність — це засвоєння власне теоретичних знань, а формування навчальної діяльності є формування уміння учитися самостійно і творчо.

Д.Б. Ельконін і В.В. Давидов висунули 3 основних положення, які стосуються змісту навчальної діяльності:

1. Засвоєння системи наукових понять.
2. Формування теоретичного мислення.

В результаті засвоєння системи наукових понять і формування у учнів теоретичного мислення навчальна діяльність починає носити характер науково-дослідницької діяльності. [38]

В. В. Давидов виділив такі складові навчальної діяльності.

- 1) Потреба в навчальній діяльності.
- 2) Мотиви навчальних дій.
- 3) Навчальна завдання.
- 4) Навчальні дії (від загального до конкретного):
- 5) Навчальні операції.

Д. Б. Ельконін визначив наступну структуру навчальної діяльності:

- 1) Навчально-пізнавальні мотиви.
- 2) Навчальне завдання.
- 3) Навчальна дія.
- 4) Контроль.
- 5) Оцінка.

Загальними складовими структур Д.Б. Ельконіна і В.В. Давидова є навчальна задача і навчальні дії і мотивація. Розглянемо ці поняття.

Мотиви. Провідна потреба, а саме потреба в навчальній діяльності визначається у школярів в багатьох мотивів, що вимагають виконання навчальних дій, спонукають школярів до оволодіння способами придбання

теоретичних знань, за допомогою яких школярі здатні розв'язувати навчальні завдання.

Значний внесок у дослідження проблеми мотивації навчальної діяльності зробила Л.І. Божович, яка виділила два основні види мотивів: пізнавальні мотиви, що спрямовані на оволодіння знаннями різними способами здобуття цих знань, включаючи прийоми самостійної роботи; та соціальні мотиви, підґрунтям яких є розуміння соціальної значущості вчення, прагнення зайняти певну позицію у відносинах з оточуючими, отримати їх схвалення.

Г.С. Костюк зазначає, що особливості мотивації навчальної діяльності істотно впливають на якість її освітніх і виховних результатів. Специфічною потребою і мотивом навчальної діяльності школяра є теоретичне ставлення до дійсності та відповідні йому способи орієнтації. Для розгортання повноцінної навчальної діяльності, яка має адекватну навчальним завданням структуру, учень повинен мати навчально-пізнавальний мотив, повну орієнтацію в завданнях і певну операційну базу. Дуже важливо, щоб у мотивації навчальної діяльності школярів завжди був сенсотворчий мотив, для чого потрібна наявність внутрішнього мотиву діяльності (пізнавального або навчально-пізнавального), і щоб цілі дій учнів у процесі навчальної діяльності відповідали саме цьому мотиву.

Навчальне завдання - це одиниця навчальної діяльності, і вона є метою, яку належить досягти учневі в певних умовах навчального процесу. Особливість навчальних завдань полягає в тому, як вважав Д. Ельконін, що їх мета та результат полягають у зміні самого суб'єкта (того, хто їх вирішує), а не зміні предмета, з яким діє суб'єкт. При розв'язанні завдання учень повинен знайти загальний спосіб (принцип) підходу до багатьох завдань певного класу, і які в подальшому успішно вирішуватимуться. Навчальне завдання вирішується у вигляді системи навчальних дій.

Навчальні дії — це прийоми навчальної роботи, які означають уміння вчитися, тобто здатність учня до саморозвитку та самовдосконалення шляхом свідомого та активного набуття нового соціального досвіду.

Дії контролю (вказівку на правильність виконання) та самоконтролю (дії співвіднесення власних дій із зразком, що задається).

Самоконтроль - це новоутворення для цього віку. Розрізняють різні види контролю - по кінцевому продукту; операційний, покроковий, поточний; перспективний, що планує. Формування контролю здійснюється стихійно, шляхом спроб і помилок.

Дії оцінки та самооцінки пов'язані з визначенням того, чи досягнуто результату, наскільки успішно виконано навчальне завдання. Зазвичай функція оцінювання виконується вчителем - у словесній формі або у вигляді відмітки. Дія самооцінки—це процес оцінювання дитиною своєї діяльності на різних етапах її здійснення. Виділяють два види самооцінки:

- регулятивно—ретроспективна-це оцінка вже досягнутих результатів діяльності (добре чи погано я зробив?);
- прогностична—це оцінка суб'єктом власних можливостей. [47]

В останньому випадку дитина повинна співвіднести умову завдання зі своїм досвідом. Тут самооцінка дитини спирається на рефлексію: вона повинна вміти виділяти, аналізувати, порівняти свій досвід із поставленим завданням, оцінити свої можливості (чи зможу я впоратися з цим завданням?).

Закономірності формування навчальної діяльності:

1. Процес розвитку навчальної діяльності - це процес передачі від вчителя до учня окремих її ланок. Вчитель демонструє дитині певну послідовність навчальних дій та виділяє ті з них, які мають виконуватися у предметному, зовнішньомовному чи розумовому плані. Він створює умови, у яких зовнішні дії інтеріоризуються, стаючи освоєними.

2. Друга закономірність формування навчальної діяльності у тому, що з прямого слідування вказівкам вчителя дитина до кінця другого—началу

третього року навчання переходить до саморегуляції, що з наростанням самоконтролю і самооцінки. Саморегуляція дозволяє більш усвідомлено підходити до процесу вчення, ставити власні навчальні цілі та завдання. Позбавляє дитину від способу «проб та помилок», і дозволяє в конкретних приватних завданнях вбачати загальну закономірність, загальний спосіб їх вирішення. [47]

Навчальна діяльність відбувається у навчальній ситуації. Навчальна ситуація—це особлива одиниця навчального процесу, в якій учні за допомогою вчителя виявляють предмет своєї дії, досліджують його, здійснюючи різноманітні навчальні дії. [11]

З 1го класу відбувається систематичне включення дитини в навчальні ситуації, що є однією із суттєвих умов розвитку пізнавальної активності школярів, їхнього інтересу до навчання. Пізнавальний інтерес школярів - це потреба дитини у знаннях, що орієнтують її у навколишній дійсності, під впливом якої діти намагаються знайти нові сторони у предметі, що привертає їхню увагу, намагаються встановити глибші зв'язки та відносини між різними явищами. Цей інтерес завжди емоційно насичений захопленням, здивуванням, радістю від успіху або розчаруванням від невдачі. Він проявляється через вольові дії, що спрямовані на пізнання нового. [11]

Навчання не виключає також гри, яка хоч і втрачає позиції провідної діяльності, але займає багато місця у житті молодших школярів. Гра зберігається, але зі значними змінами у характері самої ігрової діяльності: відбувається перехід від гри у плані зовнішніх дій до гри у плані уяви. У шкільному віці змінюється співвідношення між двома діяльностями: гра починає підпорядковуватися навчальній діяльності.

В процесі навчання у молодших школярів розвиваються основні психологічні новоутворення. Це:

- довільність психічних процесів, що проявляється у здатності свідомо ставити цілі, знаходити шляхи їх досягання, долати перепони. Навчальні

вимоги до молодшого школяра передбачають високий рівень довільності;

- внутрішній план дій—це план виконання якогось завдання, який передбачає пошук способів виконання, вибір відповідного до цілі, планування та порядок реалізації. Чим більше етапів дій може передбачити школяр, тим ефективніше виконання завдання;
- організація основної діяльності, до якої входить: планування, організація, контроль, самооцінювання;
- рефлексія—осмислення своїх суджень і дій, здатність зіставити їх з задуманими, порівнювати з вчинками інших, аналізувати. Рефлексія змушує виробляти власну думку. [38]

Всі ці новоутворення ще недостатньо сформовані у цьому віці, але досягають необхідного для навчання рівня розвитку.

Зі вступом до школи самосвідомість дитини починає проявлятися як внутрішня позиція. Самовизначення дитини як суб'єкту навчання формує її Я-образ, як результат усвідомлення своєї суті: успішно відбувається навчання чи ні; чи багато в неї друзів; більш хвалять чи частіше сварять. Всі ці нові соціальні контакти, психологічно нові обставини, система моральних стосунків однозначно впливає на первинну Я-концепцію дитини—на сукупність її настанов щодо себе. [38]

На етапі шкільного навчання інтелектуальні, моральні, фізичні і соціальні можливості дітей підлягають оцінюванню і з боку дорослих і з боку ровесників. Школа стає генератором вражень, на основі яких починає розвиватися самооцінка. Самооцінка молодшого школяра має певні властивості:

- стійкість і недостатня адекватність (емоційно-ціннісне ставлення до себе базується на впевненості в тому, що він хороший, а усвідомлення себе я такого, хто заслуговує на визнання, мотивує його до подальшої активності);

- слабка диференційованість за змістом (перенесення оцінки своєї діяльності на оцінку духовних, морально-етичних якостей, тобто негативне оцінювання навчальних дій учня може спричинити формуванню негативну самооцінку особистості);
- некритичність (молодші школярі швидше помічають недоліки ровесників, ніж власні, усвідомлення іншого дається легше, ніж себе, тому самоусвідомлення дитини цього віку відстає від здатності усвідомлювати інших. А самокритичність і самоконтроль неможливі без самоусвідомлення, тому процес розвитку самокритичності трошки підгальмовує на цьому етапі). [38]

Важливою складовою самосвідомості є рівень домагань, який також залежить від успіху дитини в навчанні і від успішності стосунків з однолітками у класі або у будь-якої соціальної групі.

Таким чином, важливо взяти до уваги, що самооцінка як структурний компонент Я-образу молодшого школяра, належний рівень емоційно-ціннісного ставлення до себе є потужним мотиваційним чинником у процесі життєдіяльності та у гармонізації розвитку маленької особистості.

У віці 7-11 років продовжують розвиватися основні пізнавальні процеси.

Розвиток сприйняття, а саме розвиток довільності, усвідомленості сприйняття відбувається у молодших школярів завдяки оволодінню такими прийомами як прийому огляду або прослуховування, виявлення особливостей предметів або соціальних чи моральних феноменів. Ще на початку навчання діти вже вміють сприймати предмети і явища відповідно їх інтересам або потребам. До 4го класу спостереження стає спеціальною діяльністю, тобто формується така риса характеру як спостережливість. [38]

Розвиток уваги на цьому етапі теж має свої особливості. Провідною ще залишається мимовільна увага, що ускладнює самоконтроль. Довільна увага вже починає розвиватися. Організація навчальних дій за зразком, перевірка та виправлення помилок сприяє цьому процесу. Молодшому школяру ще важко

розподіляти увагу та переключати її. Основна тенденція розвитку уяви на цьому етапі полягає у переході від простого комбінування уявлень до творчої побудови нових образів. [38]

6-7 років—це сенситивний період для розвитку пам'яті. Інтенсивно розвивається довільна пам'ять, а процес навчання ефективно впливає на розвиток логічної пам'яті, яка дуже важлива у засвоєнні знань.

Протягом цього періоду також змінюється і уява молодшого школяра. На початку для створення якогось образу дитині необхідна опора на предмет, тобто при розповіді дитині потрібна картинка. Пізніше розвивається опора на слово, яке є підґрунтям мисленого створення образу. [38]

Мислення у дітей молодшого шкільного віку переважно наочно-образне, але процес навчання стимулює абстрактне мислення, відбувається перехід до розумових операцій з абстрактними числами і відношеннями, формуються такі мисленнєві операції, як аналіз та синтез, порівняння та узагальнення тощо. [38]

Навички усного мовлення в цей період удосконалюються, розширюється словниковий запас. Початок навчання є початком розвитку навичок читання і письма. Ці форми символічної комунікації здійснюються завдяки увазі, сприймання, пам'яті, уяві. За допомогою них діти налагоджують комунікацію із зовнішнім світом та впливають на свій внутрішній світ. [38]

Також інтенсивно розвивається внутрішнє мовлення, яке є важливим у розвитку розумової діяльності.

Розумовий розвиток дітей 7-11 років має суттєві відмінності: в одних дітей краще розвинуті мисленнєві компоненти інтелекту, в інших—мнемічні чи перцептивні. Це ускладнює навчальний процес і потрібен індивідуальний підхід. [38]

Цілісний розвиток інтелекту молодшого школяра відбувається за такими напрямками:

- 1) активне використання мови як засобу мислення;
- 2) поєднання наочно-дійового, наочно-образного та словесно-логічного видів мислення;
- 3) розподіл рішення завдання на підготовчу (аналіз, план) та виконавчу (реалізація) фази.

Інтелектуальний розвиток відбуватиметься однобічно, якщо хоч з одним з цих напрямів виникнуть складності. [38]

Таким чином, молодший шкільний вік - це період інтенсивного психічного та особистісного розвитку, а накопичення знань, наслідування авторитетних особистостей є важливою умовою інтелектуального розвитку дитини. Особлива навіюваність, вразливість, потреба в визнанні та пізнанні, спрямованість розумової активності молодших школярів на внутрішнє прийняття, створюють відповідні умови для розвитку та збагачення психіки, розвитку почуття особистості.

Зважаючи на все вище перераховане, ми можемо зробити висновок, що при переході дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку, їхні батьки та вчителі мають враховувати низку особливостей цього періоду, щоб уникнути великої кількості психологічних проблем.

1.4. Сучасні підходи до проблеми переходу дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку

Основна проблема переходу з дошкільного віку до молодшого шкільного — це те, що на цей важливий момент для дитини та батьків припадає криза 7 років.

"Я вже дорослий!" - заявляє малюк, і геть-чисто відмовляється від улюблених ще вчора ігор, казок і навіть «дитячого» одягу. Починаються капризи, непослух, прояв упертості. Мила, щира, відкрита дитина починає хитрувати, ухилятися, блазнювати. Він гостро реагує на будь-які критичні

зауваження та постійно чекає, що його похвалять. І підступність цієї кризи в тому, що найчастіше вона «накладається» на іншу важливу проблему – у цьому віці, як правило, дитина йде до школи, і досить важливий у розвитку дитини етап губиться на тлі паличок-гачків, читання по складах тощо.

Криза - це переломна точка на лінії дитячого розвитку, що відокремлює один вік від іншого. Сутністю будь-якої кризи є внутрішня перебудова, яка полягає у зміні основного моменту: зі зміною потреб та спонукань, що рушать поведінкою дитини, змінюється її ставлення до середовища. Те, що для дитини було суттєво важливим, спрямовуючим, стає відносним і неважливим на наступному ступені, його починають цікавити інші речі, виникає інша діяльність, і перебудовується свідомість дитини.

Криза 7 років також виникає з урахуванням виникнення особистої свідомості. Семирічний вік – поворотний пункт у розвитку, тобто внутрішній перебіг дитячого розвитку завершив якийсь цикл, і перехід до наступного циклу обов'язково буде переломним. Один вік якимось перебудовується, щоб дати початок новому етапу у розвитку. Розглянемо докладніше симптоми цієї кризи.

Симптомом, що розділяє дошкільний та молодший шкільний вік, стає "симптом втрати безпосередності" (Л. С. Виготський)". Як зазначав вчений, головна причина дитячої безпосередності - недостатня диференційованість зовнішнього та внутрішнього життя. За зовнішньою поведінкою дошкільника дорослі легко можуть прочитати, що він думає, відчуває і переживає. Після 7 років через появу у вчинках дитини інтелектуальної складової, яка вклинюється між бажанням і безпосереднім вчинком, відбувається розподіл зовнішнього і внутрішнього життя, що є прямою протилежністю наївній і безпосередній дії, властивій дитині до 6-7 років. У відносинах з оточуючими він стає не таким зрозумілим, яким був до цього— дитина хоче щось показати своєю поведінкою, вигадує для себе новий образ, хоче зобразити те, чого

немає насправді, його переживання та дії інтелектуалізуються, опосередковуються уявленнями тому, «як треба».

Між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає новий момент – орієнтація на питання: “Що мені принесе здійснення тієї чи іншої дії?”. Це – внутрішня орієнтація на те, який сенс може мати для дитини здійснення тієї чи іншої дії, чи буде вона задоволена чи незадоволена від зайнятого нею місця у відносинах з дорослими чи іншими людьми. Тут вперше виникає емоційно-сміслово орієнтація вчинку.

Згідно з поглядами Д. Б. Ельконіна, у той момент, коли з'являється орієнтація на сенс вчинку, саме тоді дитина переходить у новий вік. Діагностика цього переходу - одна з найактуальніших проблем сучасної вікової психології.

Наступним симптомом цієї кризи є вередування, маніження. У дитини проявляється хіба що штучне поведінка: він когось зображає, вередує, влаштовує клоунаду, кривляється. Під своєю навмисною, безглуздою поведінкою дитина щось приховує, її душа вже закрита. Постійне вдавання і блазенство, ніяк невмотивоване зовні, викликає вже не сміх, а засудження дорослих. [38]

Симптом «гіркої цукерки» – ще один симптом кризи 7 років. Коли дитині погано, вона починає приховувати свої переживання та колювання, намагається не показувати їх іншим. У цей проміжок часу дитина різко змінюється, виховання стає більш важким, ніж раніше, вона починає замикатися і стає некерованою. [38]

Ефект гіркої цукерки (описаний О. Н. Леонтьєвим) - неприємне переживання від того, що так хотілося. Ефект можна спостерігати у дітей, коли соціальні норми стають сильнішими за безпосередній потяг дитини.

Дитина-дошкільник отримує від експериментатора практично нездійсненне завдання: дістати віддалену річ, не встаючи зі стільця. Експериментатор виходить, продовжуючи спостерігати за дитиною із

сусіднього приміщення. Після безуспішних спроб дитина встає, бере предмет, що його приваблює, і повертається на місце. Експериментатор входить, хвалить його та пропонує в нагороду цукерку. Дитина відмовляється від неї, а після повторних пропозицій починає тихо плакати. Цукерка виявляється для нього «гіркою».

Аналіз експерименту показує, що дитина була поставлена в ситуацію конфлікту мотивів. Один його мотив - взяти цікаву річ (безпосереднє спонукання); інший – виконати умову дорослого («соціальний» мотив). За відсутності дорослого перемогло безпосереднє спонукання. Однак із приходом експериментатора актуалізувався другий мотив, значення якого ще посилилося незаслуженою нагородою. Відмова і сльози дитини — свідчення того, що процес освоєння соціальних норм та підпорядкування мотивів уже розпочався, хоч і не дійшов ще до кінця. [38]

Той факт, що саме у присутності дорослого переживання дитини починають визначатися соціальним мотивом, дуже знаменний.

На думку Олексія Леонтьєва, умовою народження особистості є прийняття соціальних і цінностей як мотивів власного поведінки.

В основі цих симптомів лежить узагальнення переживань. У дитини виникло нове внутрішнє життя, життя переживань, яке прямо і безпосередньо не накладається на зовнішнє життя. Але це внутрішнє життя небайдуже для зовнішнього, і воно на нього впливає. Виникнення внутрішнього життя - надзвичайно важливий факт, тепер орієнтація поведінки здійснюватиметься усередині цього внутрішнього життя. [38]

Сутність кризи полягає у потребі переходу до нової соціальної ситуації, вона вимагає нового змісту відносин. Дитина має вступити у відносини з суспільством як із сукупністю людей, які здійснюють обов'язкову, суспільно необхідну та суспільно корисну діяльність. У наших умовах тенденція до неї виявляється у прагненні швидше піти до школи. Нерідко вищу сходинку

розвитку, якої дитина сягає семи років, змішують із проблемою готовності дитини до шкільного навчання.

Група науковців під керівництвом Т.О. Піроженко провели порівняльний аналіз теоретико-прикладних досліджень щодо готовності дитини до шкільного навчання.

Результати аналізу засвідчили, що існує велика розбіжність в розумінні їх призначення та спрямованості для цілей вивчення готовності дітей до школи, що не відповідає сучасним вимогам, новому соціальному замовленню, ефективному рішенню проблем наступності між дошкільною та початковою освітою. В обстеженні стану готовності дітей до навчання у школі прийняли участь 139 партнерських закладів. Обстеження проводили: у 306 випадках практичні психологи, у 64 - вихователі дітей дошкільного віку. Апробацією психологічного інструментарію щодо визначення стану готовності дитини старшого дошкільного віку до навчання у школі охоплено - 370 дітей. У статті зазначено, що проблема вивчення готовності дитини старшого дошкільного віку до навчання в умовах сучасної школи стає однією з фундаментальних проблем в системі наук про дитину та її розвиток. Особливу значимість в умовах модернізації освіти та новому нормативно-правовому контексті набуває проблема наступності дошкільного та початкового навчання, ядром якого є готовність дітей дошкільного віку до умов сучасної школи. [Піроженко Т., Хартман О. 2019]

Д. Б Ельконін, який багато років пропрацював вчителем початкових класів, згадував, як дітей у першому класі на першому уроці попросили намалювати 4 кружечки, а потім розфарбувати три – жовтим і один – синім. Діти фарбували різними кольорами та говорили: "Так красивіше". Це спостереження показує, що правила ще стали правилами поведінки дитини; з такими дітьми треба ще працювати, приводити до відповідного шкільного вигляду.

Більшість батьків зацікавлені у навчанні в дошкільному віці і дошкільні заклади його пропонують, проте це навчання характеризує виключно інтелектуалістичний підхід. Дитину вчать читати, писати, рахувати. Однак, можна вміти все це робити, але не бути готовим до шкільного навчання. Готовність визначається тим, у яку діяльність всі ці вміння включені. Засвоєння дітьми знань та умінь у дошкільному віці включено до ігрової діяльності, і тому ці знання мають іншу структуру. Звідси перша вимога, яку треба враховувати під час вступу до школи – ніколи не слід вимірювати готовність до шкільного навчання за формальним рівнем умінь та навичок, таких як читання, писання, рахунок. Володіючи ними, дитина може ще не мати відповідних механізмів розумової діяльності.

На думку Д. Б. Ельконіна, перш за все треба звернути увагу на виникнення довільної поведінки - як дитина грає, чи він підпорядковується правилам, чи бере на себе якісь ролі? Перетворення правила у внутрішню інстанцію поведінки – важлива ознака готовності.

Під керівництвом Д. Б. Ельконіна було проведено цікавий експеримент.

Перед дитиною була покладена купа сірників. Експериментатор просить брати по одній і перекладати в інше місце. Правила навмисне зроблені безглуздими.

Досліджуваними були діти 5, 6, 7 років. Експериментатор спостерігав дітей через дзеркало Гезелла. Діти, які готуються до школи, скрупульозно виконували цю роботу і могли сидіти за цим заняттям годину. Ті, хто були молодшими, деякий час продовжували перекладати сірники, а потім починали щось будувати. Найменші привносили у ці заняття своє завдання.

Коли відбулося насичення, експериментатор увійшов і попросив попрацювати ще: "Давай домовимося, ось купку сірників зробимо і все". І старша дитина продовжувала цю однотонну, безглузду роботу, бо вона домовилася з дорослим. Дітям середнього дошкільного віку експериментатор говорив: "Я піду, а Буратіно залишиться". Поведінка дитини змінювалася: вона

поглядала на Буратіно і робила все правильно. Якщо кілька разів здійснювати цю дію з елементом, що заміщає дорослого (наглядача), то далі і без Буратіно діти підкоряються правилу. Цей експеримент показав, що за виконанням правила лежить система відносин дитини з дорослою людиною. Коли дитина підкоряється правилу, вона зустрічає дорослого з радістю.

Отже, за виконанням правила, вважає Д. Б. Ельконін, лежить система соціальних відносин між дитиною та дорослою. Спочатку правила виконуються в присутності дорослого, потім з опорою на предмет, що заміщає дорослого, і, нарешті, правило стає внутрішнім. Якби дотримання правила не містило у собі системи відносин із дорослим, то ніхто ніколи цих правил не виконував. Готовність дитини до шкільного навчання передбачає "вращування" соціального правила, наголошував Д. Б. Ельконін, проте спеціальної системи формування внутрішніх правил у сучасній системі дошкільного виховання не передбачено.

Перехід до системи шкільного навчання – це перехід до засвоєння наукових понять. Дитина має перейти від реактивної програми до програми шкільних предметів (Л. С. Виготський). Дитина повинна, по-перше, навчитися розрізняти різні сторони дійсності, лише за цієї умови можна переходити до предметного навчання. Дитина повинна вміти бачити у предметі, у речі якісь її окремі сторони, параметри, що становлять зміст окремого предмета науки. По-друге, для засвоєння основ наукового мислення дитині необхідно зрозуміти, що її власна думка про речі не може бути абсолютною та єдиною.

Ж. Піаже виділив дві важливі характеристики мислення дитини дошкільного віку. Перша стосується переходу від доопераційного мислення дитини дошкільного віку до операційного мислення школяра. Він здійснюється завдяки формуванню операцій; а операція - це внутрішня дія, що стала скороченою, оборотною і координованою з іншими діями в цілісній системі. Операція походить із зовнішньої дії, з маніпулювання з предметами.

П. Я. Гальперін підкреслював, що характеристика дії лише з його виконавчої частини недостатня. Це зауваження, передусім належить і Ж. Піаже, оскільки, говорить про дії, не виділяє у ньому психологічний і предметний зміст.

Під керівництвом П. Я. Гальперіна було проведено дослідження, які дозволили розкрити процес переходу від дошкільного до початків шкільного світогляду. Як відомо, мислення дошкільника характеризується відсутністю уявлення про інваріантність. Лише у сім-вісім років дитина визнає збереження кількості. Ж. Піаже пов'язував зникнення цього феномена із формуванням операцій. Дослідження, виконані під керівництвом П. Я. Гальперіна, показали, що в основі відсутності інваріантності лежить глобальне уявлення дитини про об'єкт. Щоб подолати безпосереднє відношення до дійсності, треба виділити параметри об'єкта, а потім порівняти їх між собою.

У дослідженні було здійснено навчання дітей із застосуванням до об'єкта різних заходів, за допомогою яких дитина могла виділяти відповідний параметр і на цій основі порівняти об'єкти між собою. Виявилось, що після того, як виділення окремих параметрів було сформовано, феномени Ж. Піаже зникали. Якісні зміни відбувалися не тільки у сфері мислення, а й у мовленні, уяві, пам'яті і навіть сприйнятті дітей.

Еталони у сфері сприйняття та заходи у сфері мислення – це засоби, що руйнують безпосереднє сприйняття об'єкта. Вони дозволяють опосередковано кількісно порівнювати різні сторони дійсності. [59]

Оволодіваючи засобами виділення параметрів речей, дитина освоює суспільно вироблені способи пізнання предметів. У ранньому віці дитина засвоює суспільно вироблені способи вживання предметів. При переході від дошкільного до молодшого шкільного віку вона опановує суспільно вироблені способи пізнання предметів. Ця сфера засобів людської пізнавальної діяльності досі мало вивчена, і особлива заслуга П. Я. Гальперіна у тому, що

він показав, яке велике значення має оволодіння засобами пізнавальної діяльності, чим поглибив концепцію Л. З. Виготського. [59]

Другий феномен, описаний Ж. Піаже, – феномен егоцентризму, або центрації. Для того, щоб став можливим перехід від доопераційного мислення до операційного, необхідно, щоб дитина перейшла від центрації до децентрації. Центрація означає, що дитина може бачити весь світ лише зі свого погляду. Жодних інших точок зору для дитини спочатку не існує. Стати на думку науки та суспільства дитина не може. [56]

Досліджуючи феномен центрації, Д. Б. Ельконін припустив, що у рольовій колективній грі, тобто у провідному типі діяльності дитини-дошкільника, відбуваються основні процеси, пов'язані з подоланням "пізнавального егоцентризму". Часте перемикання з однієї ролі на іншу в різноманітних іграх дітей, перехід з позиції дитини на позицію дорослого призводить до систематичного "розхитування" уявлень дитини про абсолютність свого становища у світі речей і людей, та створює умови для координації різних позицій. [56]

Завдяки децентрації діти стають іншими: предметом їхньої думки, їхнього міркування стає думка іншої людини. Ніяке навчання неможливе, доки думка вчителя не стане предметом міркування дитини. Децентрація формується таким чином, спочатку утворюється багато центрацій, потім відбувається диференціація себе від іншого та його погляду без того, щоб реально стати на його бік, а лише припускати існування цього іншого погляду. [56]

Таким чином, можна сказати, що основною проблемою при переході дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку є готовність дошкільника до навчання у школі. Адекватний психологічний розвиток маленької людини та успішна адаптація до школи багато в чому залежить від того, наскільки правильно визначено її рівень підготовки до молодшої школи.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ВІД ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Емпіричне дослідження стану готовності дошкільників до навчання у школі

Ефективність навчання дитини у початковій школі, гармонійний розвиток її особистості дуже сильно залежать від рівня готовності майбутнього школяра. Готовність дитини до шкільного навчання має низку складових, а саме: інтелектуальна, особистісна, соціально-психологічна, вольова.

Інтелектуальна готовність до школи передбачає певний рівень світогляду дитини, систематизованих понять про навколишній світ; сформованих елементарних навичок навчальної діяльності, уміння узагальнювати, порівнювати, класифікувати; розвитку пізнавальних процесів – сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення та достатньо розвинене мовлення.

На думку А. Усової, дошкільник мусить мати високий рівень наукованості — вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності. Це передбачає володіння допитливістю й спостережливістю, здатністю дивуватися та шукати причини виявленої новизни.

Особистісна готовність до навчання – це комплекс морально-психологічних особливостей, а саме:

- мотиваційна готовність – це, насамперед, прагнення до нової для дитини діяльності – навчання, тобто бажання вчитися, прагнення до схвалення, до завоювання авторитету—ставлення до школи і навчання як до серйозної діяльності робить їх дорослими;

- рівень комунікативного розвитку дитини, який виявляється в потребі та умінні спілкуватися, взаємодіяти з однолітками, дорослими, у колективі, адекватно реагувати на соціальні події;

- емоційно-моральна готовність. Як ми дослідили раніше, на цьому етапі з'являється особистісне новоутворення, яке перебудовує всю поведінку і психіку дітей на межі дошкільного та молодшого шкільного віку. Вступ до школи—це нове емоційне життя: дитина стикається з новими обов'язками, новими відносинами з педагогами і однолітками, де правильна моральна поведінка школяра незмінно супроводжується позитивними емоційними переживаннями, з'являються вищі соціальні емоції (гуманність, патріотичність).

Соціально-психологічна готовність дошкільника передбачає сформованої у неї готовності до прийняття нової соціальної ролі — школяра, що виражається у серйозному ставленні до школи та до навчальної діяльності. Неготовність прийняти цю соціальну позицію, навіть за наявності необхідного рівня інтелектуального розвитку, призведе до дезадаптації школяра. Готовність до навчання у цьому сенсі залежить від того, в якій мірі на дошкільному етапі були реалізовані прагнення дитини до нового суспільного статусу та від способу подання дорослими інформації про навчання у школі, яка має бути не тільки зрозуміла, а й доступна для усвідомлення.

Особистісна та соціально-психологічна готовність до школи передбачає сформованість у дітей навиків спілкування і взаємодії з ровесниками й дорослими.

Вольова готовність дошкільника до навчання у школі означає, що під кінець дошкільного віку в дошкільника вже сформовані основні елементи вольової дії внутрішнього зусилля, які необхідні для виконання певної діяльності, а саме: здатність поставити мету, прийняти рішення, подолати перешкоду. Про вольову готовність на етапі переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку свідчить високий рівень довільності поведінки

дітей, що виявляється у письмі, у зосередженні на виконуваном завданні, у використанні навчального приладдя, у наявності порядку на робочому столі та портфелі, у можливості побороти певне бажання заради іншої важливої справи. Здатність відмовитися від потягу пограти, наприклад, заради поставленої мети—запорука успішного навчального майбутнього.

Значне напруження фізичних, розумових, моральних сил вимагає також і фізичної готовності дітей до навчання. Фізична готовність до школи – це належний стан здоров'я, достатній рівень розвитку рухової сфери, гарний імунітет, витиривалість м'язів спини, шиї; розвинута дрібна моторика; достатній розвиток культурно-гігієнічних навиків тощо, тобто дитина здатна до навчального навантаження. Гарно розвинуті здорові діти швидко пристосовуються до нових умов, працездатні та легко відновлюються після відпочинку.

Основним досягненням дитини на цьому етапі—є її готовність до навчання. Закладені у цей період фундамент психічного здоров'я, характеру та здібностей—є передумовою гармонійного розвитку особистості надалі.

За несприятливих умов формується слабкість і неспроможність Я-концепції, майбутні акцентуації особистості, які можуть стати тригером для невротичної поведінки у майбутньому. Тому доцільно досліджувати рівень готовності дітей до навчання у школі, заради вчасного виявлення проблем у психо-емоційному стані, недостатнього інтелектуального рівня, прогалин у вихованні тощо, та забезпечення сприятливих умов для подальшого розвитку особистості.

З метою визначення ступеню готовності до навчання у школі майбутніх першокласників, розробки психокоррекційної програми підвищення рівня готовності та впровадження цієї програми, ми провели емпіричне дослідження рівня психологічного розвитку дітей 6-7 років, що планували вступити до школи на 2023-2024 навчальний рік.

Емпіричне дослідження проводилось на базі Харківського ліцею №89 Харківської міської ради з дітьми, які прийшли на підготовчі курси до вступу у перший клас. У дослідженні взяли участь 40 дітей віком від 5 років 8 місяців до повних семи років. На початок навчального року (1 вересня 2023 року) всім дітям буде мінімум 6 років.

Психологічне обстеження майбутніх першокласників проводилося під час виробничої практики з 27.02. по 09.04.2023 року під патронатом психолога ліцею Мерзлікової Ю.В.

В даному дослідженні були використані наступні психодіагностичні методи. З універсальної групи методів ми взяли такі емпіричні методи як спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, зі спеціальних методів— тестування.

Наше дослідження готовності дитини до школи включає визначення чотирьох складових:

- функціональної готовності (тест Керна-Йерасика, Філіппінський тест для діагностики морфологічної готовності до школи, та тест Куглера для оцінки рівня розвитку дрібної моторики.);
- інтелектуальної готовності (експрес-діагностика готовності дитини до навчання у школі (за Ю.З. Гільбухом, С.Л. Коробко, Л.О. Кондратенко);
- емоційно-вольової готовності—вивчення довільності поведінки (Тест “Графічний диктант” (методика Ельконіна Д.Б.), тест тест О.Захарова у вигляді анкетування батьків, що оцінює рівень тривожності й схильності дитини до неврозу;
- особистісно-соціальної готовності (методика «Який Я?», методика діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О.П.).

Надамо характеристику кожної з вище вказаних методик.

Дослідження функціональної готовності.

«Орієнтовний тест шкільної зрілості» Керна-Йірасика.

Тест Керна-Йірасека до шкільної практики увійшов наприкінці вісімдесятих років у багатьох роботах, присвячених проблемі готовності дітей до шкільного навчання. Зовнішня простота і швидкість проведення, наявність докладного опису дій дитини, оцінюваних тим чи іншим балом, зробило цей тест привабливим як психологів, педагогів і навіть вихователів дитячих садків. За цим тестом почали робити висновки про готовність чи неготовність дитини до шкільного навчання. Сам Я. Йірасек підкреслював, якщо хороші результати з цього тесту досить надійно пророкують високу успішність навчання, то поганий результат такої передбачувальної здатності не має.

Але це не означає, що низькі результати тесту Керна-Йірасека взагалі не дають психодіагностичної інформації. Вони є приводом для підвищеної уваги до дитини, посилення емоційної та педагогічної підтримки на самому початку навчання, а в деяких випадках (за особливо низьких результатів) – проведення поглибленого психологічного обстеження.

Даний тест дуже доречний для першого знайомства з дітьми під час вирішення питання про прийом дітей до школи чи доцільність відсрочки, тому ми пропонуємо з нього почати. Він показує загальну картину розвитку дитини, визначає вихідний рівень функціональної готовності, і може використовуватися в групі, що є дуже важливим та зручним під час запису дітей до школи.

Тест складається з двох частин: трьох графічних завдань і одного вербального. Для нашого дослідження ми взяли лише частину з графічними завданнями, тому що вони спрямовані на визначення розвитку тонкої моторики руки і координації зору і рухів руки, що необхідно нам для дослідження функціональної готовності, а саме: вміння необхідні у школі для оволодіння письмом.

Перша частина – діти мають намалювати чоловічу фігуру по пам'яті— загальне визначення інтелектуального розвитку дитини, друга – змальовувати

письмови букви, третя – змальовувати групи крапок. У другій і третій частинах виявляють уміння дошкільника наслідувати зразок, потрібний в індивідуальному навчанні, визначають, чи може дитина, не відволікаючись, працювати певний час над не цікавим або нудним для неї завданням.

Оцінювання кожного окремого завдання відбувається за п'ятибальною системою (1 – вищий, 5 – нижчий бали), після чого обчислюється сумарний підсумок по трьох завданнях. Сума від 3 до 6 балів розглядається як розвиток вищий за середній, від 7 до 11 – розвиток середній, від 12 до 15 – нижче норми.

Тест Керна-Йїрасека може застосовуватися як у групі (10-15 дітей), тому ми поділили наших дітей на три групи по 15, 15 і 10 дошкільників. Обстеження доцільно поводити в період найбільшої працездатності дітей 6-річного віку, а саме з 9.00 по 11.00 годину.

Інструкція:

Дитині (групі дітей) пропонують бланк тесту (Додаток А). На першій стороні нелінійованого бланка у верхньому куті містяться дані про дитину і залишене вільне місце для малювання фігури чоловіка. На звороті у верхній лівій частині розміщений зразок письмових літер, а в нижній лівій частині – зразок групи крапок (або ці зразки пропонуються на окремих картках розміром 7-8 на 13-14 см). Прав частина сторони аркуша залишена вільною для відтворення дитиною зразків. Олівець перед випробуванням кладуть так, щоб він був на однаковій відстані від обох рук (якщо дитина виявиться лівшею, експериментатор повинен зробити відповідний запис у протоколі). [56]

Перед виконанням першого завдання кожній дитині пропонується зобразити фігуру чоловіка – «дядька» так, як вона вміє (без подальших пояснень). Допомога випробуваному чи залучення його уваги до помилок і недоліків малюнка виключені. Якщо дитині важко виконати це завдання, то її варто підбадьорити (наприклад, сказавши: «Малюй, у тебе все вийде»). Іноді діти запитують, чи не можна замість чоловіка намалювати жінку. У цьому випадку повинна бути негативна відповідь. Якщо ж дитина почала малювати

жінку, то варто дозволити домалювати її, а потім попросити, щоб поруч вона намалювала чоловіка. [56]

Після закінчення малювання дітей просять перевернути аркуш паперу на інший бік і пропонують їм скопіювати два слова («Це кулька» або інший варіант), написаних письмовими літерами (друге завдання). Висота прописної літери 1,5 см, рядкових – 1,0 см, інтервал між словами 1 см, довжина речення 7 см, у кінці ставиться крапка. Якщо дитина не вгадала довжину фрази й одне слово не помістилося в рядку, то їй можна порадити написати це слово вище чи нижче. Слід зауважити, що у випадку, коли дитина знайома з письмовими літерами рідної мови, їй пропонується фраза іноземною мовою. [56]

У третьому завданні дітям пропонується скопіювати групу намальованих крапок. Відстань між ними по вертикалі і по горизонталі – 1 см, а діаметр крапок – 2 мм. Треба показати дитині місце на аркуші паперу, де вона повинна малювати, тому що в деяких дітей можливе ослаблення концентрації уваги. Нижче наведений зразок, пропонований дітям для відтворення, та критерії результату. [56]

Під час виконання завдань потрібно стежити за дітьми, залишаючи при цьому короткі записи про їхні дії. Насамперед, звертають увагу на те, якою рукою дитина малює – правою чи лівою, чи перекладає вона під час малювання олівець з однієї руки в іншу. Зазначають також, чи крутиться дитина, чи впускає олівець і чи шукає його під стільцем, чи продовжує малювати, незважаючи на вказівки, чи обводить контур зразка, чи бажає переконатися в тому, що малює красиво тощо. [56]

Оцінка результатів завдань графічної частини тесту.

Завдання 1.

1 бал. Намальована фігура повинна мати голову, тулуб і кінцівки. Голова з'єднана з тулубом і не повинна бути більшою за нього на голові повинне бути волосся (можливо, воно під капелюхом чи шапкою) і вуха, на обличчі – очі, ніс і рот. Руки закінчуються п'ятипалою кистю. Ступні внизу

відігнуті. Фігура має чоловічий одяг і зображена синтетичним (контурним) способом (малюється відразу як єдине, а не складається з окремих частин), при якому всю фігуру можна обвести одним контуром, не відриваючи олівця від паперу. На малюнку видно, що руки й ноги немов би «ростуть» з тулуба, а не прикріплені до нього. На відміну від синтетичного більш примітивний аналітичний спосіб малювання припускає зображення окремо кожної зі складових частин фігури. Так, наприклад, спочатку малюється тулуб, а потім до нього «прикріплюються» руки й ноги. Фігура замальовується подвійною лінією (є об'ємною).

2 бали. Усі вимоги (крім використання синтетичного способу малювання) виконуються на одиницю. Відсутність трьох деталей (шия, волосся, один палець руки, але не частина обличчя) можна не враховувати, якщо фігура намальована синтетичним способом.

3 бали. Фігура повинна мати голову, тулуб і кінцівки. Руки і ноги намальовані двома лініями (об'ємні). Допускається відсутність шиї, волосся, вух, пальців і ступнів, одягу.

4 бали. Примітивний малюнок із головою й тулубом. Кінцівки (достатньо однієї пари) намальовані тільки однією лінією кожна. 5 балів. Відсутнє чітке зображення тулуба («головоніжка» чи перевага «головоніжки», обох чи пари кінцівок. Карлючки. [56]

Завдання 2.

1 бал. Зразок цілком скопійований. Літери перевищують розмір літер зразка не більш ніж у два рази. Перша буква по висоті відповідає прописній. Букви чітко зв'язані у два слова. Скопійована фраза відхиляється від горизонтальної лінії не більш ніж на 30°.

2 бали. Зразок скопійований розбірливо. Розмір букв і дотримання горизонтальної лінії не враховуються.

3 бали. Явна розбивка напису на дві частини. Можна зрозуміти хоча б чотири букви зразка.

4 бали. Зі зразком збігаються хоча б дві букви. Відтворений зразок усе ще створює рядок напису.

5 балів. Карлючки. [56]

Завдання 3.

1 бал. Майже повне копіювання зразка. Допускається незначне відхилення однієї крапки від рядка чи стовпчика. Зменшення зразка припустимо, а збільшення не повинне бути більш ніж удвічі. Малюнок рівнозначний зразку.

2 бали. Кількість і розташування крапок повинні відповідати зразку, можна не враховувати відхилення не більш ніж трьох крапок на половину ширини зазору між рядком чи стовпчиком.

3 бали. Малюнок у цілому відповідає зразку, не перевищуючи його по ширині і висоті більш, ніж удвічі. Число крапок може не відповідати зразку, але їх не повинно бути більше 20 і менше 7. Допускається будь-яке розвертання – навіть на 180°.

4 бали. Контур малюнка не відповідає зразку, але все ж таки складається з крапок. Розміри зразка й число крапок не враховуються. Інші форми (наприклад, лінії) не припустимі.

Після того, як субтести виконані, психолог збирає бланки і проводить аналіз та первинне групування за результатами тестування. [56]

5 балів. Карлючки.

Оцінювання результатів тестування.

3-4 бали – високий рівень

5-6 балів – достатній рівень

7-9 балів – середній рівень

10-11 балів – низький рівень

12-15 балів – дуже низький рівень готовності до шкільного навчання. [56]

Якщо набрана сума дорівнює 7-9 балів і ці бали рівномірно розподіляються між усіма завданнями, то такі діти мають середній рівень

розвитку. Якщо ж у сумарний бал входять і достатні і дуже низькі оцінки, наприклад, бал 9 складається з оцінок 2 - за перше завдання, 3 - за друге і 4 - за третє, то краще провести індивідуальне обстеження, щоб точніше уявляти собі особливості розвитку дитини. Обов'язковому додатковому поглибленому обстеженню підлягають діти, що одержали 10-15 балів, тому що це сигнал підозрювати розумову відсталість.

Філіппінський тест для діагностики морфологічної готовності до школи допоможе нам визначити один з показників шкільної зрілості – ступінь фізіологічної готовності до навчання в школі. Він достатньо точно відображає ступінь розвитку скелету дитини, рівень дозрівання її нервової системи. За допомогою цього тесту перевіряється ступінь морфофункціональної зрілості організму.

Фізіологами встановлено, що цей напівзростовий стрибок, може у деяких дітей бути завершений вже до 5 років, в інших – тільки після 7 років. Це дуже велика різниця, тому одним дітям і в 5,5 років вже можна за парту, а деяким і в 6,5 років—зарано.

Це тому, що після завершення напівзростового стрибка, у дитини з'являються більші функціональні можливості до сидячої та тривалої роботи в рівному темпі (вони ще невеликі, але будуть збільшуватися по мірі дорослішання, тобто основа вже закладена).

Якщо дитина починає відвідувати школу до того, як у неї відбувся напівзростовий стрибок, це дуже негативно позначається на її здоров'ї, у тому числі психічному, і рідко це призводить до успіху у навчанні. Тобто, після цього стрибку у зрості організм дитини стає надійнішим, працездатнішим.

«Напівзростовий стрибок у зрості» полягає у подовженні рук і ніг.

Щоб дізнатися завершився цей скачок зросту чи ні, ми маємо попросити кожну дитину доторкнутися правою рукою до лівого вуха, провівши руку над головою (Додаток Б). Дитина до 5 років не може цього зробити, тому що руки ще закороткі.

«Тест Куглера»

Одна з труднощів, які виникають у першокласників під час навчання грамоти, це виконання різних графічних вправ. Серед причин цих труднощів може бути недостатня зрілість дрібної мускулатури кистей рук.

Малювальний тест Куглера (Kugler K., 1970). Використовується для діагностики інтелектуального розвитку дітей та оцінки рівня розвитку дрібної моторики. Тест складається з 7 фігур, які ускладнюються, і які дитина має намалювати самостійно.

Інструкція:

«Подивися на фігуру і намалюй таку ж». (Додаток В)

Процедура обстеження:

1) тест складається з семи фігур, що ускладнюються, які дитина має намалювати самостійно.

2) фігури пред'являються по черзі, по мірі виконання наступної.

Оцінка результатів:

Фігура із зображенням хреста (№5) обов'язково має бути виконана дитиною семи років. Шестирічні діти також можуть з нею впоратися, і незрілою до шкільного навчання вважається дитина, яка перед вступом до школи не може намалювати останніх три фігури (5, 6, 7).

Висновки:

7 фігур – високий рівень

6 фігур – хороший

5 фігур – середній

4 і менше – низький.

Дослідження інтелектуальної готовності.

Для дослідження інтелектуальної готовності ми взяли експрес-діагностику готовності дитини до навчання у школі за Ю.З. Гільбухом, С.Л. Коробко, Л.О. Кондратенко.

Первинне обґрунтоване судження про ступінь психологічної готовності даної дитини до школи ми можемо зробити дослідивши рівні розвитку усіх здібностей, а саме: розумова активність, саморегуляція, фонематичний слух, словник, пам'ять і логічне мислення.

Тест фонематичного слуху.

Мета: перевірити рівень фонематичного слуху.

Інструкція. Експериментатор пропонує дитині: «Давай пограємося в школу: ти будеш учителем, а я – учнем». Діставши згоду, продовжує: «Я буду повторювати яке-небудь слово, а якщо зіб'юся, зроблю помилку і ти почувеш інше слово, відразу вдар ось так (показує). Цим ти ніби вкажеш мені на мою помилку. А далі назвеш те слово, яке я сказала помилково. Якщо ж я буду називати тільки те слово, яке ми обрали, то коли я закінчу, ти скажеш: “Все правильно “.

Давай спробуємо. Слухай: рама, рама, рама, рама, вікно, рама, рама...». Почувши «вікно», учень ляскає долонею по столу й говорить: «Ви сказали: «вікно».

Переконавшись у тому, що завдання зрозуміле, експериментатор переходить безпосередньо до дослідження. Воно складається з чотирьох завдань. Перше завдання пропонується лише для ознайомлення і тренування (його результати не враховуються при оцінюванні даного тесту), три інші завдання – залікові.

Набори слів:

(вимовляється одне слово за 0,5-0,7 секунди)

I

Рама, рама, рама, рама, лама, рама, рама, рама, рама, рама, рама.

Поріг, поріг, поріг, політ, поріг, поріг, поріг, поріг, поріг, поріг, поріг.

Рампа, рампа, рампа, рампа, лампа, рампа, рампа, рампа, рампа, рампа.

II

Коса, коса, коса, коса, коса, коза, коса, коса, коса, коса.

Сірка, сірка, сірка, зірка, сірка, сірка, сірка, сірка, сірка, сірка, сірка.

Світ, світ, світ, світ, світ, світ, світ, світ, світ, світ, цвіт, світ.

Ситий, ситий, ситий, ситий, шитий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий.

Ш

Шар, шар, шар, жар, шар, шар, шар, шар, шар, шар, шар.

Пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити.

Шашка, шашка, шашка, чашка, шашка, шашка, шашка, шашка, шашка.

Шукати, шукати, сукати, шукати, шукати, шукати, шукати, шукати.

ІV

Гора, гора, гора, гора, кора, гора, гора, гора, гора, гора, гора.

Гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, зірка, гірка.

Голос, голос, голос, голос, голос, голос, голос, колос, голос, голос.

Догодити, догодити, догодити, доходити, догодити, догодити, догодити.

Якщо в тому чи іншому рядку за умови нормального темпу промовляння (одне слово за одну секунду) дитина не може виявити «зайве» слово або помилилася, то після 1-2 наступних завдань слід повернутися до цього рядка і повторити його повільніше (вимовляється одне слово за 1,5 секунди).

Оцінювання результатів.

Система оцінювання у цьому тесті має одну суттєву особливість: з одного боку, вища оцінка (3 бали) виставляється тільки за умови бездоганного виконання всіх чотирьох завдань; з іншого боку, не має значення, у якій кількості завдань учень припустився тієї чи іншої помилки, в одному чи у чотирьох. За наявності помилок оцінка за виконання тесту виставляється за тим завданням, яке виконане найгірше (тобто помилки не додаються). Використовується чотирибальна шкала оцінювання.

Інтерпретування результатів

- 0 балів – якщо хоча б у одному із завдань дитина не спромоглася помітити «зайве» слово; при цьому застосовувалися повтори, уповільнене промовляння даного рядка слів;

- 1 бал – дитина помітила «зайве» слово лише при повторенні рядка в уповільненому темпі;
- 2 бали – дитина помітила «зайве» слово за звичайного темпу подання слів, але не лягнула долонею по столу – «зайве» слово назвала лише після подання усього рядка;
- 3 бали – в усіх завданнях з першого подання учень вчасно лягнув долонею по столу й правильно назвав «зайве» слово.

Оцінювання рівня фонематичного слуху дитини.

Таблиця 2.1

Кількість отриманих балів	Рівень розвитку фонематичного слуху
0	низький
1–2	середній
3	високий

Тест копіювання безглуздих складів

Мета. Виявити рівень розвитку саморегуляції.

Обладнання. 10 наборів карток зі складами, які написані від руки.

Інструкція. Склади містять усі графічні елементи, які необхідні для прогнозування успішності оволодіння навичками письма у шкільному класі.

Ось склади (10 варіантів рівноцінних завдань):

1. Вел зу бот 6. Бру то шас 2. Ко рат вен 7. Тор же мур 3. Са пре веж 8. Лу кеб шан 4. Пул ке баш 9. Су боз кин 5. Кот взо ли 10. Гор ну маж.

Один з наборів складів із наведених десяти подається дитині на спеціальній картці.

«Подивись, – говорить експериментатор, – тут щось написано. Виявляється, у нас в гостях був зайчик (інопланетянин) і залишив тобі записку.

Ти ще не вмієш писати, але спробуй це перемалювати. Добре придивися й напиши так само на аркуші».

Час виконання завдання не обмежується. Однак експериментатор звертає увагу на випадки, коли дитина особливо повільна, що свідчить про флегматичний тип темпераменту. Трапляється, що несмілива чи збентежена дитина заявляє, що вона не може перемальовувати літери, тому що не вміє писати. У такому разі їй можна запропонувати перемалювати спочатку будиночок, потім геометричні візерунки – прямокутники, кола, ромбики – і тільки потім, після неодноразового заохочення її дій, знову запропонувати перемалювати склади. Оцінюється, звісно, тільки це останнє завдання.

Оцінювання результатів

- 1 бал – каракулі;
- 2 бали – є подібність до зразка, але розпізнати можна не більше ніж три літери;
- 3 бали – можна прочитати щонайменше 4 літери;
- 4 бали – можна прочитати всі літери;
- 5 балів – кожна літера написана чітко, вся фраза має нахил не більше ніж 30°.

Інтерпретування результатів:

Таблиця 2.2

Кількість балів	Рівень розвитку саморегуляції
1	низький
2–3	середній
4-5	високий

Тест словника

Мета. Виявити рівень словникового розвитку дитини.

Обладнання. Вісім рівноцінних стандартних наборів слів.

Набори слів:

1. Велосипед, цвях, лист, парасолька, хутро, герой, качатися, з'єднувати, кусати, гострий.
2. Літак, молоток, книжка, плащ, пір'я, друг, стрибати, розділяти, бити, тупий.
3. Автомобіль, віник, блокнот, чоботи, луска, боягуз, бігти, зв'язувати, щипати, колючий.
4. Автобус, лопата, альбом, капелюх, пух, ябеда, вертітися, розв'язувати, чесати, м'який.
5. Мотоцикл, щітка, зошит, черевики, шкіра, ворог, спотикатися, збирати, погладжувати, шорсткий.
6. Пароплав, граблі, посилка, пальто, волосся, нероба, їхати, розрізати, розкидати, твердий.
7. Човен, ганчірка, ручка, рукавиця, шкіра, ледар, повзти, приліпити, жувати, липкий.
8. Самокат, викрутка, журнал, хустка, кігті, умілець, кружляти, відриватися, складати, мокрий.

Рівноцінність, психологічна еквівалентність цих наборів забезпечується тим, що у кожному із них у певній послідовності включені однотипні слова. Наприклад, на першому місці у кожному рядку стоїть слово, що означає певний вид транспорту, який має бути знайомий дітям шестирічного, а тим паче семирічного віку. На другому місці – слово, що позначає побутовий предмет. Підготувати дітей такою мірою, щоб вони зазубрили значення усіх 80 слів, практично неможливо. Це, звичайно, розуміють і самі батьки: переконавшись у тому, що різним дітям пропонуються нові й нові набори слів, вони змушені відмовитися від надії обдурити експериментатора, а насправді – себе й свою дитину.

Інструкція.

Психолог обирає один із восьми наборів слів і звертається до дитини: «Уяви собі, що ти зустрівся з іноземцем, людиною з іншої країни, яка погано розуміє українську мову. І от він попросив тебе пояснити, що означає слово «велосипед». Як ти відповіси?»

Зазначимо, що тест не має на меті перевірити, чи володіє учень поняттям, яке позначає дане слово. Трапляється, що учень цим поняттям володіє, але, не знаючи відповідного слова літературної мови, вживає замість нього, наприклад, відповідне діалектне слово або випробувач іноді замінює задане слово словом-синонімом, яке, на його думку, учень знає. Робити цього не можна, оскільки наше завдання—це перевірка знання слів, і саме тих, які належать до літературної мови.

Оцінювання результатів

Оцінкою за тест є сума балів, що виставляються за кожне з десяти слів набору.

- 0 балів – відсутність розуміння слова: дитина заявляє, що не знає значення слова, або неправильно пояснює його зміст, наприклад: «Хутро: його кладуть у подушку й сплять на ній»;

- 1 бал – розуміє значення слова, але своє розуміння може продемонструвати лише за допомогою жестів або малюнка;

- 1,5 бала – дитина вербально описує предмет, наприклад: «Велосипед: на ньому катаються; у нього є два колеса, а буває й більше – два великі й одне маленьке». Або: «Це, щоб на ньому кататися» або «Парасолька – щоб сховатися від дощу»;

- 2 бали – дитина дає визначення, наближене до наукового (таке, у якому вказаний рід і окремі родові ознаки), наприклад: «Лист – це папір, на якому можна написати про себе й надіслати у конверті поштою».

Отже, максимально можлива оцінка становить $2 \times 10 = 20$ балів.

Інтерпретування результатів.

Оскільки з віком словник дитини швидко збагачується, відповіді шестиліток і семирічок логічно оцінювати по-різному, ставлячи до останніх підвищені вимоги. У зв'язку з цим для визначення рівнів розвитку цієї властивості рекомендується використовувати таку таблицю:

Таблиця 2.3

Вікові групи	Рівні словникового розвитку (сума набраних балів)		
	низький	середній	високий
Шестилітки	6,5	7-13	13,5
Семилітки	11,5	12-16	16,5

Тест короткочасної пам'яті та умовиводів

Цей тест комбінований. Виявляється це у використанні одного й того самого навчального матеріалу для оцінювання двох, хоча й взаємопов'язаних, але якісно різних здібностей – короткочасної пам'яті й логічного мислення. Остання здатність представлена одним із видів умовиводів. Комбіноване дослідження цих двох здатностей зумовлене не тільки міркуваннями економії часу, який витрачається на перевірку, а передусім їх внутрішніми психологічними взаємозв'язками.

Інструкція.

Експериментатор звертається до дитини, яка обстежується: «Тобі подобається слухати різні історії? (Дитина зазвичай відповідає ствердно.) От я зараз почну маленьке оповідання, а ти спробуй добре його запам'ятати, щоб точно повторити. Слово в слово. Нічого не вилучати й не додавати. Згоден? (Зазвичай дитина відповідає згодою.) Були собі три хлопчики: Миколка, Петрик та Іванко. Миколка нижчий за Петрика, Петрик нижчий за Іванка. Повтори!» Якщо обстежуваний не може повністю і без суттєвих перекручень відтворити ці три фрази, експериментатор каже: «Нічого, не журися. Одразу це не виходить. Давай спробуємо ще раз. Слухай уважно. Були собі...»

У протоколі дослідження фіксується кількість повторів, що знадобилися дитині для виконання завдання. Цей показник слугує для оцінювання рівня короткочасної смислової пам'яті обстежуваної дитини: чим менше знадобилося повторів, тим вищий рівень. При цьому використовується така таблиця:

Таблиця 2.4

Вікові групи	Рівні розвитку короткочасної смислової пам'яті (кількість повторів, що знадобилися)		
	низький	середній	високий
Шестилітки	≥ 8	4–7	1–3
Семилітки	≥ 7	3–6	1–2

Після першої частини цього комбінованого тесту експериментатор переходить до перевірки її здатності робити найпростіші умовиводи: «Молодець! Ти повторив правильно. А тепер подумай і скажи, хто з хлопчиків найвищий». Якщо дитина не спроможна правильно відповісти, експериментатор каже: «Давай подумаємо ще раз. Миколка нижчий за Петрика, Петрик нижчий за Іванка. То хто з них найвищий?» (повторюється лише завершальна частина оповідання й саме запитання). Після того як дитина дає правильну відповідь, їй ставиться ще одне запитання: «А хто ж із хлопчиків найнижчий?»

Оцінювання результатів.

Визначаючи рівень розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи, враховують загальну кількість повторів, що знадобилися їй для виконання даного тесту в цілому (починаючи із запам'ятовування). Наприклад, шестирічний учень уперше правильно відтворив задані фрази лише після того, як експериментатор повторив їх 5 разів (це число фіксувалося під час тестування його короткочасної пам'яті). Потім йому знадобилося ще одне повторення для першого умовиводу, а для другого – жодного. Отже, тест

умовиводів – 6 повторів, що, відповідно до таблиці, наведеної нижче, визначається як середній рівень.

Таблиця 2.5

Вікові групи	Рівні розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи		
	низький	середній	високий
Шестилітки	≥ 10	4–9	1–3
Семилітки	≥ 8	3–7	1–2

Визначення рівня розумової активності дитини

Як зазначалося вище, цей рівень визначається на підставі спостережень за виконанням дитиною всіх чотирьох тестів, описаних вище. При цьому застосовуються такі критерії:

Низький рівень розумової активності:

- інтерес дитини до завдання обмежується в основному обстановкою дослідження;
- до виконання завдань дитина переходить тільки після додаткових спонукань, у процесі роботи часто відволікається;
- під час виконання тесту з фонематичного слуху інтерес дитини викликає не виявлення помилок в артикуляційних діях експериментатора, як це передбачається метою тесту, а можливість суто зовнішньої реакції – ляснути долонькою по столу.

Середній рівень:

- дитина не виявляє особливого інтересу до виконання запропонованих завдань, хоча в роботу включається досить охоче;
- дитина на початку виявляє до роботи підвищений інтерес, який, однак, потім дуже швидко згасає;
- ставить порівняно небагато запитань, та й ті найчастіше спрямовані не на зміст завдання, а на які-небудь другорядні моменти: «А хто

намалював ці гарні літери?», «А інопланетянин хороший чи поганий?» і т. ін.;

- не вносить власної ініціативи у процес спілкування з експериментатором та у виконання завдання.

Високий рівень:

- дитина виявляє явний інтерес до запропонованих завдань, до обстановки, у якій проводиться співбесіда, до вчителя;
- охоче підтримує з ним розмову, сама ставить запитання;
- у виконання завдань включається без зволікання;
- докладає зусиль для подолання труднощів, що виникають у роботі;
- часто намагається продовжити спілкування з учителем;
- під час виконання словникового тесту охоче включається в ігрову ситуацію, вносячи у неї елементи ініціативи, фантазії, творчості.

Фіксація результатів перевірки здійснюється за допомогою Картки психологічного обстеження учня. (Додаток Г)

Дослідження емоційно-вольової готовності.

Сутність дослідження в цієї сфері полягає у вивченні довільності поведінки.

Довільність—це дуже важлива складова психологічної готовності до школи. Якщо довільність ще не сформувалася, то дитина не зможе правильно сприймати навчальні завдання у їх особливих навчальних значеннях. Однією з найважливіших умов успішності формування навчальної діяльності—це прийняття навчального завдання, яке включає до себе дві складові:

- особистісний аспект прийняття завдання, тобто розуміння того, що треба робити і бажання виконати поставлене педагогом завдання
- когнітивний аспект прийняття завдання, тобто усвідомлення того, що повинно вийти в результаті виконання завдання.

В цьому аспекті показником готовності дитини до навчання є прийняття і розуміння дитиною поставлених завдань з переважною орієнтацією на якість

виконання; а неприйняття чи нерозуміння завдання з орієнтацією на швидкість виконання без урахування якості вважається показником неготовності до навчання.

За для визначення наявності довільності поведінки у дошкільнят ми обрали тест “Графічний диктант” (Ельконіна Д.Б.) та Тест “Розфарбуй малюнок” (Є.Є. Кравцова).

Тест “Графічний диктант”.

Тест призначений для діагностики вміння діяти докладно за інструкцією (методика Ельконіна).

Мета. Визначити рівень розвитку здатності довільно керувати своїми діями за покроковою інструкцією дорослого.

Обладнання. Аркуш у клітинку, на якому на відстані 4 клітинки від краю поставлені по вертикалі 3 точки одна під одною на відстані 7 клітинок одна від одної; олівець для дитини; зразок виконання завдання. (Додаток Д)

Інструкція. «Подивися на цей аркуш із крапками. Візьми у праву руку олівець і приготуйся малювати лінію. Я говоритиму, в який бік і на скількох клітинках провести лінію. Проводь тільки ті лінії, про які я говоритиму. Коли проведеш лінію, чекай, поки я не скажу, куди спрямувати наступну. Кожну нову лінію починай там, де закінчилася попередня, не відриваючи олівця від паперу».

Диктант №1– тренувальний. «Постав олівець на верхню точку. Малюй лінію: одна клітинка вниз. Не відривай олівця від паперу. Тепер одна клітинка праворуч. Одна клітинка вгору. Одна клітинка праворуч. Одна клітинка вниз. Далі продовжуй малювати такий самий візерунок».

Якщо дитина не зрозуміла завдання, їй підказують, виправляють допущені помилки. При малюванні наступних візерунків такий контроль знімається. Під час диктування слід робити достатні паузи, щоб дитина встигала закінчити попередню лінію. На самостійне продовження візерунка дається півтори-дві хвилини.

Диктант №2. «Тепер постав олівець на наступну точку. Одна клітинка вгору. Одна клітинка праворуч. Одна клітинка вгору. Одна клітинка праворуч. Одна клітинка вниз. Одна клітинка праворуч. Одна клітинка вниз. Одна клітинка праворуч. Далі продовжуй малювати цей візерунок».

Диктант №3. «Постав олівець на останню точку. Три клітинки вгору. Одна клітинка праворуч. Дві клітинки вниз. Одна клітинка праворуч. Дві клітинки вгору. Одна клітинка праворуч. Три клітинки вниз. Одна клітинка праворуч. Дві клітинки вгору. Одна клітинка праворуч. Три клітинки вгору. Тепер продовжуй малювати цей візерунок».

Інтерпретування результатів

Тренувальний візерунок не оцінюється.

Рівні:

Низький – слухає не уважно, відволікається, припускається помилок у всіх серіях, не може продовжити візерунок самостійно, жоден із двох візерунків не відповідає тому, що було продиктовано.

Середній – слухає, але іноді відволікається, допущено 1-2 помилки під час диктування, може самостійно продовжити візерунок, але з помилками.

Вище середнього – уважно слухає, після тренувальної серії не допущено помилок під час диктування, самостійно продовжує візерунок, може допустити 1-2 помилки, які самостійно виявить.

Високий – уважно слухає, не відволікається на додаткові подразники, чітко виконує всі завдання, не допускає помилок.

До дослідження емоційно-вольового компоненту готовності дитини до школи ми вирішили, що з урахуванням ситуації у країні буде доцільним дослідити стан тривожності дітей. Наша країна знаходиться у стані війни, люди, які ще цілком не оговтались від карантину, сьогодні кожен день потерпають від стресу, що спричиняє війна, і це не може не впливати на стан дітей і відповідно на їх психологічну готовність до навчання і до комунікації у колективі. Для цього ми обрали тест О.Захарова у вигляді анкетування батьків.

Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу
(О.Захаров)

Мета: оцінити емоційний стан дитини залежно від поведінкових реакцій.

Інструкція батькам дитини.

Якщо відзначена особливість поведінки виражена і зростає в останні роки, то відповідний пункт оцініть у 2 бали. Якщо зазначені прояви зустрічаються періодично, то відповідний пункт оцініть у 1 бал. За відсутністю названих у пункті особливостей поведінки виставляється 0 балів.

Таблиця 2.6

Твердження	Відзначена особливість поведінки виражена і зростає в останні роки – 2 бали	Зазначені прояви зустрічаються періодично – 1 бал	Відсутність названих у пункті особливостей поведінки – 0 балів
1. Легко засмучується, багато переживає, усе занадто близько бере до серця.			
2. Коли щось не так, - плаче, не може заспокоїтися.			
3. Вередує без причини; дратується через дрібниці, не може чекати, терпіти.			
4. Дуже часто ображається, сердиться, не терпить ніяких зауважень.			
5. Украй нестійкий у настрої, може сміятися і плакати одночасно.			
6. Сумує і засмучується без очевидної причини.			
7. Як і в перші роки свого життя смочче палець, усе крутить у руках.			

Продовження табл.2.6

8. Довго не засинає без світла і в присутності поруч близьких, неспокійно спить, часто прокидається вночі.			
9. Стає надто збудливим, коли потрібно стримуватися, або загальмований і млявий при виконанні чогось.			
10. З'являються виражені страхи, побоювання, боязкість в будь-яких нових ситуаціях.			
11. Наростає невпевненість у собі, нерішучість у діях і вчинках.			
12. Швидко втомлюється, відволікається, не може сконцентрувати увагу тривалий час.			
13. Усе важче знайти з дитиною спільну мову, домовитися; постійно змінює рішення або занурюється в себе.			
14. Скаржиться на головні болі ввечері або на болі в ділянці живота вранці; нерідко блідне, червоніє; алергія; різні висипи на шкірі.			
15. Знижується апетит, часто і довго хворіє, підвищується без причини температура.			
Всього:			

Інтерпретація результатів:

30-20 балів – невроз безсумнівний.

19-15 балів – невроз був або буде найближчим часом.

14-10 балів – є ознаки нервового розладу, але вони необов'язково свідчать про наявність захворювання.

9-5 балів – є схильність до виникнення нервового розладу, потрібно бути уважнішим до стану нервової системи дитини.

4-0 балів – відхилення несуттєві або є вираженням вікових особливостей дитини, котрі з часом минуть.

Четвертою складовою нашого дослідження – є визначення особистісно-соціальної готовності дошкільника. Як зазначено у п.2.1. другого розділу цієї роботи, для цього дослідження ми обрали методику «Який Я?» [56], методику діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О.П.).

Методика «Який Я?»

Метою цієї методики є визначення самооцінки дошкільника. Це є дуже важливим, тому що самооцінка впливає на поведінку дитини. Нормальна або висока самооцінка забезпечує міцне положення в колективі однолітків, дитина впевнена у власних силах, що позитивно впливає на навчальну діяльність, виконання навчальних завдань, взаємодію у колективі. Результатом низької самооцінки є непевненість у собі, така дитина має підвищену тривожність, вона не може зайняти в колективі місце, яке б її влаштувало.

Хід виконання: обстеження проводиться індивідуально. Психолог запитує у дитини, як вона сама себе сприймає й оцінює за десятьма різними позитивними якостями особистості. Оцінки, які дитина ставить сама собі, проставляються психологом у відповідних колонках протоколу, а потім переводяться в бали.

Таблиця 2.7

Оцінювані якості особистості	Оцінки за вербальною шкалою			
	Так 1 бал	Ні 0 балів	Інколи 0,5 балу	Не знаю 0,5 балу
Хороший				
Добрий				
Розумний				

Продовження табл.2.7

Акуратний				
Слухняний				
Уважний				
Ввічливий				
Вмілий (здібний)				
Працелюбний				
Чесний				
Усього:				

Оцінювання результатів.

Самооцінка дитини визначається за загальною сумою балів, набраною нею за всіма якостями особистості.

Рівні:

10 балів - дуже високий;

8 - 9 балів – високий;

4 - 7 балів – середній;

2 - 3 бали – низький;

0 - 1 бал - дуже низький.

Методика діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О.П.)

Мета: визначити рівень психосоціальної зрілості поведінки дитини дошкільного віку.

Зміст методики.

Методика виступає експертною оцінкою дитини вихователями та батьками. Вона являє собою перелік з 11 характеристик та містить чотири варіанти відповіді, які вказують на міру прояву певної поведінкової характеристики у дитини.

Хід проведення. Експерту пропонується бланк з характеристиками та варіантами особливостей їх прояву. Далі, пропонується уважно прочитати запропоновані характеристики та оцінити їх міру прояву у конкретної дитини, поставити галочку навпроти обраної особливості прояву. В якості експерта можуть виступати вихователі, батьки.

Інструкція для експерта. Прочитайте уважно запропоновані характеристики та оцініть особливості їх прояву у дитини (практично завжди, часто, рідко, практично ніколи), поставте галочку навпроти обраної вами міри прояву характеристики.

Таблиця 2.8

№	Характеристики	Міра прояву			
		Практично завжди 3 бали	Часто 2 бали	Рідко 1 бал	Ніколи 0 балів
1.	Дитина має пізнавальний інтерес, володіє початковими формами дослідництва, формулює запитальні речення, робить спроби самостійно знайти відповідь.				
2.	Адекватно реагує на різні життєві ситуації, стримує негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для тих, хто поряд.				
3.	Виявляє цілеспрямованість та самостійність, здатна до елементарної відповідальності за ухвалені рішення.				
4.	Виявляє здатність до самоусвідомлення – усвідомлює, як її особливості сприймають дорослі та однолітки, може будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших людей.				
5.	Здатна керуватися у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі припустимої поведінки.				
6.	Орієнтується у нових умовах, приймає умови, в яких доводиться існувати та здатна себе в них реалізувати.				

Продовження табл. 2.8

7.	Вміє дружити, виявляє доступні вікову надійність, відданість, поступливість				
8.	Здатна висловлювати свою думку чітко, логічно, образно, переконливо.				
9.	Може знаходитися в групі та керуватися інтересами групи.				
10.	Розрізняє соціально схвальну поведінку від несхвальної.				
11.	Має елементарні навички дипломатичної поведінки, знає слова пояснення, виправдання, вибачення.				
	Усього:				

Оцінювання результатів:

Отримані бали складаються, визначається рівень психосоціальної зрілості поведінки дитини та рівень готовності до шкільного навчання:

Таблиця 2.9

Бали	Рівень сформованості психосоціальної зрілості поведінки дитини	Рівень готовності до школи
28 – 33	Рівень сформованості	Готовність до школи
17 – 27	Рівень недостатньої сформованості	Недостатня готовність до школи
7 – 16	Рівень низької сформованості	Не готовність до школи

Таким чином, ми визначили, що готовність до школи включає такі компоненти: функціональна готовність, інтелектуальна готовність, емоційно-вольову готовність, особистісно-соціальна готовність. Згідно цих складових нами було підібрано відповідні діагностичні методики, надана характеристика та опис кожної та безпосереднє впровадження цих методик у підготовчих класах Харківського ліцею № 89 Харківської міської ради. Було продіагностовано 40 дошкільників та отримано результати, аналіз і інтерпретація яких буде наведено у наступному пункті даної роботи.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Вибірка складалася з 40 учнів підготовчих курсів до першого класу на базі Харківського ліцею №89 Харківської міської ради, віком від 5 років 8 місяців (наймолодший дошкільник) до 7повних років.

Дослідження проводилось з дотриманням усіх вимог, керуючись Наказом Міністерства освіти і науки України “Про прийом дітей до 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів” від 07.04.2005 р. № 204. а саме:

- тривалість психологічного обстеження в середньому не становила більше ніж 30 хвилин; якщо цього було замало, діагностичну роботу проводили у два етапи;

- наймолодшому учаснику було 5 років 8 місяців (вважається, що вік, раніше якого не доцільно проводити програму обстеження, яка, спрямована на визначення психологічної готовності до школи, дорівнює 5 років 6 місяців);

- дослідження проводилося у квітні 2023 року, для дітей, які мали вступати на 2023-2024 навчальний рік;

- під час групового обстеження діти були поділені на 3 групи та сиділи по одному за партою;

- усі батьки були заздалегідь попереджені, була отримана згода, також була проведена бесіда з батьками про поняття “Психологічної готовності до школи”;

- після закінчення дослідження, батькам були надані рекомендації щодо оптимального використання літнього періоду (до початку навчання у школі) або безпосередньо щодо доцільності вступу дитини саме на цей навчальний рік.

- дослідження проводилося з дотриманням усіх етичних норм.

Кількісний аналіз результатів дослідження функціональної готовності.

Результати «Орієнтовного тесту шкільної зрілості» Керна-Йірасика.

Збали набрали 2 дитини (7 років), 4 бали набрали 7 дітей (6-7 років), тобто 9 дітей мають високий рівень готовності за цим тестом.

5 балів набрали 8 дітей (6-7 років), 6 балів набрали 11 дітей (5-6 років), в результаті 19 дітей мають достатній рівень.

8 балів – набрали 10 дітей (5-6 років) і їх рівень середній

11 і 12 балів отримали 2 дитини (5 років і 7 років)—їх рівень низький.

Зведемо це у таблицю і відобразимо у відсотках.

Таблиця 2.10

Кількість балів	Рівень розвитку функціональної готовності				
	високий (кількість дітей)	достатній (кількість дітей)	середній (кількість дітей)	низький (кількість дітей)	дуже низький (кількість дітей)
3	2				
4	7				
5		8			
6		11			
8			10		
11				1	
12					1
загалом	9	19	10	1	1
%	22,5	47,5	25	2,5	2,5

Можна зауважити, що бали дітей рівномірно розподіляються між усіма трьома завданнями, що говорить про гармонійний розподіл навичок. Звернемо увагу на дітей, що отримали 11 і 12 балів. 11 балів у дитини, якої 5 років і 8 місяців, в неї ще є час, але і візуально дитинка ще мала. 12 балів одержала дитина, якої 7 років і це дуже низький рівень особливо для дитини цього віку.

Таким чином, ми бачимо, що 95% дітей за «Орієнтовним тестом шкільної зрілості» Керна-Йірасика готові до шкільного навчання.

Філіппінський тест для діагностики морфологічної готовності до школи.

У нашому емпіричному дослідженні, запропонувавши дітям доторкнутися правою рукою до лівого вуха (руку вони мали провести над головою), ми простежили, що майже всі діти, окрім одного, впоралися з цим завданням. Дитина, що не впоралася, це хлопчик, якому на момент дослідження (квітень 2023 року) було 5 років 8 місяців і це саме та дитина, в якою за тестом Керна-Йірасика був отриманий результат в 11 балів, що дорівнює низькому рівню готовності. Батьки готували дитину до вступу в школу на 2023-2024 навчальний рік.

Тест Куглера для оцінки рівня розвитку дрібної моторики.

Під час емпіричного дослідження з дітьми 5-7 років було отримано такі результати оцінки рівня розвитку дрібної моторики:

- 7 фігур змогли намалювати 14 дітей (6-7 років);
- 6 фігур намалювали 17 дітей (6-7 років);
- 5 фігур намалювали 7 дітей (5-6 років);
- 4 фігури намалювала одна дитина (5 років);
- 3 фігури намалювала одна дитина (7 років);

Представимо отримані результати у таблиці.

Таблиця 2.11

Кількість фігур	Рівень розвитку дрібної моторики			
	високий (кількість дітей)	достатній (кількість дітей)	середній (кількість дітей)	низький (кількість дітей)
7	14			
6		17		
5			7	
4				1
3				1
загалом	14	17	7	2
%	35	42,5	17,5	5

Як було зазначено у п. 2.1 фігура із зображенням хреста (№5) (Додаток Г) обов'язково має бути виконана дитиною семи років. Шестирічні діти також можуть з нею впоратися, і незрілою до шкільного навчання вважається дитина, яка перед вступом до школи не може намалювати останніх три фігури (5, 6, 7).

Серед досліджуваних останні три фігури не змогли намалювати лише дві дитини 5 і 7 років, тобто у рамках цього тесту ми можемо вважати їх незрілими до шкільного навчання.

Таким чином, ми бачимо, що 95% дітей за тестом Куглера готові до шкільного навчання.

Кількісний аналіз результатів дослідження інтелектуальної готовності.

Експрес-діагностика готовності дитини до навчання у школі за Ю.З. Гільбухом, С.Л. Коробко, Л.О. Кондратенко (описаний у п.2.1.) досліджує рівні розвитку усіх здібностей: розумової активності, саморегуляції, фонематичного слуху, словника, пам'яті і логічного мислення.

Результати дослідження за тестом фонематичного слуху.

Після впровадження даного тесту у нашому дослідженні з дошкільнятами ми отримали наступні результати:

0 балів отримало 2 дитини (7 і 5 років);

1 бал—8 дітей (5-6 років);

2 бали—27 дітей (6-7 років);

3 бали—3 дитини (6-7 років).

Зведемо ці результати до таблиці.

Таблиця 2.12

Кількість балів	Рівень розвитку фонематичного слуху		
	низький (кількість дітей)	середній (кількість дітей)	високий (кількість дітей)
0	2		
1		8	

Продовження табл. 2.12

2		27	
3			3
загалом	2	35	3
%	5	87,5	7,5

Тобто дві дитини з усіх досліджуваних не змогли помітити зайве слово і мають низький рівень фонематичного слуху. Лише три дитини в усіх завданнях з першого разу вчасно вдарили долонею по столу й правильно назвали «зайве» слово, і вони мають високий рівень фонематичного слуху. Решта дітей помічали з-айві слова лише при повтореннях з уповільненим темпом або забували дати сигнал ударом долоні по столу. В результаті маємо 87,5 % середнього рівня; 7,5—високого, разом—95% дітей готові до навчання за тестом фонематичного слуху.

Результати дослідження рівня розвитку саморегуляції у дошкільнят за тестом копіювання безглузких складів на виявлення рівня розвитку саморегуляції показав такі результати:

- 1 бал – отримала одна дитина 7 років (каракулі);
- 2 бали – отримала одна дитина 5 років (подібність до зразка);
- 3 бали – 19 дітей (5-7 років);
- 4 бали – 18 дітей (6-7 років);
- 5 балів – одна дитина (7 років).

Зведемо ці результати до таблиці та визначемо відсоток дітей, які готові до навчання за критерієм саморегуляції.

Таблиця 2.13

Кількість балів	Рівень розвитку саморегуляції		
	низький (кількість дітей)	середній (кількість дітей)	високий (кількість дітей)
1	1		

Продовження табл. 2.13

2		1	
3		19	
4			18
5			1
загалом	1	20	19
%	2,5	50	47,5

Ми бачимо, що майже половина дітей, а саме 47,5 відсотків здатні проаналізувати заданий зразок, виокремити у ньому основні елементи, зафіксувати першу його частину у власній зоровій короткочасній пам'яті і перевірити якість відображення цієї частини на папері, порівняти з відповідним еталоном, тобто вони здатні утворювати структуру будь-якої письмової дії.

Результати тесту на виявлення рівня словникового розвитку дитини з урахуванням вікових вимог (відповіді шестиліток і семирічок оцінюються по-різному: до семирічок висуваються підвищені вимоги, п.2.1):

- 6 бали— одна дитина 5 років і одна дитина сьоми років;
- 6,5 балів— дві дитини неповних шости років;
- 7 балів— 2 дитини шости років
- 8 балів— 3 дитини шости років
- 10 балів— 7 дітей шости років
- 12 балів— 6 дітей - неповних шости і шости років і 7 дітей сьоми років
- 13,5 бали— 5 дітей - 2 дитини шости років і 3 - сьоми років;
- 14 балів— одна дитина сьоми років
- 15 балів— 3 дитини сьоми років
- 16,5 балів— одна дитина сьоми років

Наведемо результати цього тесту у таблиці з урахуванням вікових вимог.

Таблиця 2.14

Кількість балів	Рівень словникового розвитку					
	низький (кількість дітей)		середній (кількість дітей)		високий (кількість дітей)	
	6 років (6,5бал.)	7 років (11,5бал.)	6 років (7-13 бал.)	7 років (12-16 бал.)	6 років (13,5бал.)	7 років (16,5бал.)
6	1	1				
6,5	2					
7			2			
8			3			
10			7			
12			6	7		
13,5				3	2	
14				1		
15				3		
16,5						1
Загалом	4		33		3	
%	10		82,5		7,5	

Таким чином, за словниковим запасом і з урахуванням вікових вимог у групі досліджуваних дітей у відсотках маємо наступні результати:

- 10 % дітей часто не розуміли слова або неправильно пояснювали його зміст або своє розуміння змогли продемонструвати за допомогою жестів або малюнка, тобто в них низький словниковий розвиток;
- 82,5 % за результатами тесту мають середній рівень словникового розвитку: діти вербально описували предмет, поодинокі випадки як демонстрації значення слова жестом або малюнком, так і випадки, коли дитина давала визначення, наближене до наукового;

- 7,5 %—мають високий рівень словникового розвитку: діти вільно вербально описували предмет, давали визначення, у якому вказаний рід і окремі родові ознаки.

Результати тесту короткочасної пам'яті та умовиводів.

Як у випадку зі словниковим розвитком в цьому тесті також необхідно враховувати вікові вимоги.

Показники короткочасної пам'яті у дітей нашого дослідження наступні:

- 8 бали—одна дитина сьоми років;
- 7 балів—8 дітей неповних шости і шости років;
- 6 балів—5 дітей шости років;
- 5 балів—9 дітей - неповних шости і шости років;
- 4 балів—8 дітей сьоми років
- 2 бали—2 дитини шости років і 5 дітей сьоми років;
- 1 бал— одна дитина сьоми років

Зведемо це в таблицю та визначемо рівень готовності у відсотках за критерієм – короткочасна пам'ять.

Таблиця 2.15

Кількість балів	Рівні розвитку короткочасної смислової пам'яті (кількість повторів, що знадобилися)					
	низький (кількість дітей)		середній (кількість дітей)		високий (кількість дітей)	
	6 років (≥ 8бал.)	7 років (≥ 7бал.)	6 років (4–7бал.)	7 років (3–6 бал.)	6 років (1–3бал.)	7 років (1–2бал.)
8		1				
7			8			
6			5			
5			9			
4				8		
2					2	5

Продовження табл. 2.15

1					1
Загалом	1	31	8		
%	2,5	77,5	20		

Таким чином, ми бачимо, що лише однієї дитині знадобилася велика кількість повторів, що дорівнює дуже низькому рівню короткочасної смислової пам'яті і складає 2,5 відсотки від загальної кількості дітей. 77,5 % дітей впоралися із завданням на середньому рівні, і 20% дітей змогли відтворити вислів з другої або третьої спроби і мають високий рівень за критерієм короткочасної пам'яті.

Визначаючи рівень розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи, наші дошкільнята отримали наступні бали:

- 8 бали—одна дитина сьоми років;
- 9 балів—одна дитина 5 років;
- 7 балів—8 дітей шости років;
- 6 балів—4 дітей шости років;
- 5 балів—9 дітей - неповних шости і шости років;
- 4 бали—10 дітей сьоми років
- 2 бали—6 дітей – 3 дитини шости років і 3 сьоми років;
- 1 бал— одна дитина сьоми років

Таблиця 2.16

Кількість балів	Рівні розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи					
	низький (кількість дітей)		середній (кількість дітей)		високий (кількість дітей)	
	6 років (≥ 10бал.)	7 років (≥ 8бал.)	6 років (4–9 бал.)	7 років (3–7 бал.)	6 років (1–3бал.)	7 років (1–2бал.)
9	1					
8		1				

Продовження табл. 2.16

7			8			
6			4			
5			9			
4				10		
2					3	3
1						1
Загалом	2		31		7	
%	5		77,5		17,5	

Визначаючи рівень розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи, враховувалась загальна кількість повторів, які були необхідні дитині в цілому, починаючи із запам'ятовування. Таким чином, дітям знадобилося від одного до двох додаткових повторів, щоб зробити умовивід. В результаті ми маємо 5% дітей, які знаходяться на низькому рівні розвитку за цим критерієм, 77,5%—на середньому рівні, і 17,5%—на високому рівні. Ми можемо зробити висновок, що ситуація по зрівнянню з першою частиною цього тесту майже тотожна. В загалом – 95% дітей мають середній і високий рівень розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи і готові до навчання у школі за цим критерієм.

Рівень розумової активності дитини визначається на підставі спостережень за виконанням дитиною всіх чотирьох тестів, описаних вище. Длі більшою наглядності зведемо результати всіх складових дослідження розумової активності.

Таблиця 2.17

Здібність	Рівень розвитку		
	низький (%)	середній (%)	високий (%)
Фонематичний слух	5	87,5	7,5

Продовження табл. 2.17

Саморегуляція	2,5	50	47,5
Словниковий розвиток	10	82,5	7,5
Короткочасної смислової пам'яті	2,5	77,5	20
Здатність робити найпростіші умовиводи	5	77,5	17,5
Середній показник розвитку за усіма складовими (%)	5	75	20

Таким чином, за показниками усіх випробувань інтелектуального дослідження, ми бачимо, що тільки 5% дітей не відповідають належному рівню готовності до навчання у школі.

Задіяна нами Експрес-діагностика виокремила дітей, які вкрай слабо підготовлені до шкільного навчання, висвітлила слабкі місця, що допоможе батькам визначитися, чи варто віддавати дитину до школи з шести років, чи краще зробити це через рік.

Спостереження під час проведення Експрес-діагностики виявили дітей, поведінці яких притаманна надмірна рухова активність, а також дітей з винятково підвищеною розумовою стомлюваністю.

Кількісний аналіз дослідження емоційно-вольової готовності.

Результати визначення рівня розвитку здатності довільно керувати своїми діями за покроковою інструкцією дорослого за тестом “Графічний диктант” (Ельконіна Д.Б.).

Для дослідження довільності поведінки ми поділили дітей на 4 групи— по 10, тобто в нас вийшло 4 групи. Так як оцінювання цього тесту багато залежить від спостереження, тому це необхідно було зробити для більшої ефективності дослідження.

У процесі тестування ми зафіксували, що приблизно 20 дітей слухали неухважно, відволікалися. Ними були допущені помилки, але небагато—по одній на кожного. Дві дитини допустилися багатьох помилок та не змогли

продовжити візерунок. 15 дітей слухали уважно, не допустили помилок, де хто допустились незначних помилок при самостійному продовженні візерунка. Три дитини чітко виконали всі завдання.

Таблиця 2.18

Показники	Рівень розвитку здатності довільно керувати своїми діями за покроковою інструкцією дорослого			
	низький	середній (кількість дітей)	вище середнього (кількість дітей)	високий (кількість дітей)
кількість дітей	2	20	15	3
%	5	50	37,5	7,5

Тобто 50% дітей мають середній рівень довільності, а 45%—вище за середній, і це означає, що за цим критерієм ці діти готові до навчання у школі.

Результати тесту О.Захарова, що оцінює рівень тривожності й схильності дитини до неврозу у вигляді анкетування батьків.

Інтерпретація результатів у таблиці 2.19.

Таблиця 2.19

Невроз (30-20 балів)	Невроз був або буде (19-15 балів)	Ознаки нервового розладу (14-10 балів)	Схильність до виникнення нервового розладу (9-5 балів)	Відхилення несуттєві або вираження вікових особливостей (4-0 балів)
5 анкет	7 анкет	13 анкет	10 анкет	5 анкет
12,5%	17,5%	32,5%	25%	12,5%

Таким чином, ми бачимо, що понад 60% досліджуваних дітей або знаходяться у стані неврозу, або пережили, або мають ознаки цього розладу, 25% мають схильність до виникнення нервового розладу, і тільки 12,5 % мають несуттєві відхилення, що є нормою для цього кризового віку. Необхідно

нагадати, що всі діти та їх сім'ї—це мешканці міста Харків або Харківського регіону, серед яких є постраждалі від війни, біженці, тимчасово переміщені особи. Всі вони пережили стрес і зараз продовжують жити у постійній загрозі їх життю. Батьки намагаються врятувати свої роботи, бізнеси. У багатьох батьки знаходяться на фронті. Декому приходится жити не дома. Всі ці фактори звісно впливають на дітей, на їх психологічний стан. Як ми визначили у розділі I п.1.4. вік, в якому діти йдуть до школи – це період вікової кризи, і сьогодні до кризи додається ще і життя у постійній тривозі. Результати анкетування батьків за тестом О.Захарова нам продемонстрували наявність проблеми, яка може погано вплинути на подальший психологічний розвиток дітей.

Кількісний аналіз визначення особистісно-соціальної готовності дошкільника за допомогою методика «Який Я?», що визначає рівень самооцінки дитини, та методики діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О.П.).

Інтерпретація результатів методики «Який Я?».

Таблиця 2.20

Кількість балів	Рівень самооцінки дитини				
	Дуже високий (кількість дітей)	Високий (кількість дітей)	Середній (кількість дітей)	Низький (кількість дітей)	Дуже низький (кількість дітей)
10	3				
8-9		5			
4-7			15		
2-3				13	
0-1					4
%	7,5	12,5	37,5	32,5	10

Таким чином, ми бачимо, що близько половини дітей мають низький або дуже низький рівень самооцінки, а саме 42,5%. Це означає, що у майже половині майбутніх першокласників може розвинути невпевненість у собі, тривожність, а як показав попередній тест, рівень тривожності в них вже підвищений. Ці діти будуть мати складнощі з визначенням свого соціального місця у колективі, місця, яке б їх влаштовувало, це також вплине на взаємодію у колективі та навчальну діяльність.

Методика діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О.П.), що визначає рівень психосоціальної зрілості поведінки дитини дошкільного віку.

Інтерпретація результатів у таблиці 2.21.

Таблиця 2.21

Рівень сформованості психосоціальної зрілості поведінки дитини	Кількість анкет	%	Рівень готовності до школи
Рівень сформованості (28 – 33 балів)	17	42,5	Готовність до школи
Рівень недостатньої сформованості (17 – 27 балів)	15	37,5	Недостатня готовність до школи
Рівень низької сформованості (7 – 16 балів)	8	20%	Не готовність до школи

Таким чином, на момент дослідження ми маємо 42,5% дітей які готові до школи за рівнем психологічної зрілості поведінки, 37,5 % мають недостатній рівень сформованості цього критерію, і 8% мають низький рівень, що означає неготовність до школи. Треба зауважити, що майже чверть дітей на момент дослідження мали ще не повні шість років і дослідження проводилося за 5 місяців до вступу в школу. При правильному використанні цього часу більшість дітей мають наздогнати необхідний рівень розвитку.

Також, проаналізувавши анкети батьків, ми помітили, що найнижчі бали були отримані на питання (див. таблицю 2.8):

- Адекватно реагує на різні життєві ситуації, стримує негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для тих, хто поряд.
- Здатна керуватися у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі припустимої поведінки.
- Вміє дружити, виявляє доступні вікову надійність, відданість, поступливість
- Може знаходитися в групі та керуватися інтересами групи.
- Має елементарні навички дипломатичної поведінки, знає слова пояснення, виправдання, вибачення.

Тобто за опитуванням батьків, діти агресивно або занадто емоційно реагують на різні не прийнятні для них ситуації, часто не відчувають меж у припустимої поведінці, не вміють дружити, не поступливі, не можуть пояснити свої відчуття, не хочуть вибачатися, не вміють керуватися інтересами групи.

Для більшої наглядності зведемо всі результатами тестів до однієї таблиці.

Таблиця 2.22

Вид дослідження	Високий/ достатній, %	Середній, %	Низький/ дуже низький, %
Результати дослідження функціональної готовності.			
«Орієнтовний тест шкільної зрілості» Керна-Йірасика	70	25	5
Тест Куглера	77,5	17,5	5
Середній показник функціональної готовності	73,75	21,25	5

Продовження табл.2.22

Результати дослідження інтелектуальної готовності.			
Тест розвитку фонематичного слуху	7,5	87,5	5
Тест розвитку саморегуляції	47,5	50	2,5
Тест на рівень словникового розвитку дитини	7,5	82,5	10
Тест розвитку короткочасної смислової пам'яті	20	77,5	2,5
Тест розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи	17,5	77,5	5
Середній показник інтелектуального розвитку	20	75	5
Результати дослідження емоційно-вольової готовності			
Тест розвитку довільності «Графічний диктант»	5	50	45
Тест О.Захарова на рівень тривожності й схильності дитини до неврозу	12,5	25	62,5
Середній показник емоційно-вольового розвитку	8,75	37,5	53,75
Результати дослідження особистісно-соціальної готовності дошкільника			
Тест на рівень самооцінки дитини за методикою «Який Я?»	20	37,5	42,5
Методика діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини за Таран О.П.	20	37,5	42,5
Середній показник особистісно-соціального розвитку	20	37,5	42,5

Для вироблення остаточних висновків приймемо до уваги, що середній рівень і вище—це рівні готовності до навчання, а низький—означає неготовність. Покажемо це у відсотках у зведеній таблиці.

Таблиця 2.23

Складова готовності	Середній рівень і вище,% - готові до навчання	Низький рівень, % - не готові до навчання
---------------------	---	---

Продовження табл. 2.23

Функціональна готовність	95	5
Інтелектуальна готовність	95	5
Емоційно-вольова готовність	46,25	53,75
Особистісно-соціальна готовність	57,5	42,5

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що за критеріями функціональної та інтелектуальної готовності 95% досліджуваних дітей готові до навчання, за критерієм емоційно-вольової сфери більш ніж 50% дітей не готові, також за особистісно-соціальним критерієм близько 40% дітей мають низький показник.

Беручи до уваги військовий стан в Україні та ймовірні наслідки окупації, обстрілів, втрат, що призвели до стресових, тривожних станів у сім'ях, неврозу, можливо і посттравматичним синдромам, ми робимо висновок, що впровадження психокорекційної програми серед майбутніх школярів може покращити ситуацію, вирівняти психоемоційний стан дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.

2.3. Особливості розробки психокорекційної програми психологічного розвитку дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку

Поняття психологічного розвитку та готовності дошкільників до навчання, як ми визначили у розділі I, це опанування ними не лише навичок до шкільного навчання, а й вміння взаємодіяти з оточуючими, опанування навичок командної роботи, прийняття і оволодіння правилами соціальної етики. Це складний, системний процес, що у сучасних умовах набув своєї актуальності.

Останні роки Україна проходить тяжкі економічні, політичні та соціальні випробування. Карантин та війна спричинили суспільству багато

матеріальних і соціальних втрат, призвели до стресів, психологічних травм. Родини спочатку перенесли кризи відношень від карантину, а потім війна зовсім розлучила багатьох. Більшість дітей у цей період не мали можливості ходити у дитячий садок, тобто сьогодні ми маємо ціле покоління дітей, які йдуть до школи без соціальної підготовки, вони не мали і в деяких регіонах не мають можливості відвідувати навчальні дошкільні заклади підготовчі курси до вступу в школу.

Наше дослідження показало, що показники по таким складовим готовності до навчання у школі, як емоційно-вольовий та особистісний компоненти, отримали низькі результати. Дефіцит соціалізації та негативна загальна атмосфера у багатьох сім'ях, зростання у зовсім новому соціокультурному середовищі впливають на психологічний розвиток дитини. Діти неуважні, погано взаємодіють, агресивні і їм сьогодні треба приділити більше уваги за для забезпечення ефективної адаптації молодших школярів до шкільного навчання.

Вирішення дитиною питань адаптації при переході на новий етап, прагнення привернути до себе увагу однолітків, нова соціальна роль, прагнення отримати бажаний результат впливають на психологічний стан дитини, яка не мала можливості цьому навчитися через дефіцит соціалізації, плюс психологічний фон у родині—все це і провокує агресивну поведінку дошкільника.

Загально відомо, що серед психологічних особливостей, які провокують агресивну поведінку дітей, виділяють:

- знижений рівень саморегуляції;
- нерозвиненість ігрової діяльності;
- знижена самооцінка;
- порушення у відносинах з однолітками.

Все вищеперераховане і відобразилося у результатах нашого дослідження.

Сьогодні підвищена агресивність дітей є однією із найбільших проблем у дитячому колективі. А в певній категорії дітей агресія не лише зберігається, а й розвивається, трансформується у стійкі риси особистості. В результаті знижується продуктивний потенціал дитини, деформується її особистісний розвиток. Вирішення цієї проблеми полягає у пошуку шляхів зниження агресивності поведінки майбутніх школярів.

З урахування результатів дослідження, а саме: гарні результати по компонентах фізіологічної та інтелектуальної готовності, і низькі показники по емоційно-вольової та особистісно-соціальної, включаючи спостереження за поведінкою дітей під час тестувань та в довільний час, ми вирішили розробити програму психологічної корекції дітей з агресивною поведінкою в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.

В якості інструменту було вирішено за основу взяти техніки з арт-терапії.

Дитяча арт-терапія—це сучасний напрямок арт-терапії, що передбачає використання будь-яких засобів мистецтва для вибудовування терапевтичних відносин із дітьми або для надання психологічної допомоги та розвитку дітей. [44]

Арт-терапія має широкі можливості у розвиваючій та корекційній роботі з дітьми-дошкільнятами. Творчість тісно пов'язана з життям дитини, наповненою багатою грою фантазії та символічною діяльністю. Почуття та емоції нерідко знаходять вираження за допомогою символів, що використовуються дітьми. Відбувається змішання внутрішньої та зовнішньої реальності. У творчості діти, не замислюючись, малюють те, що відчують. Саме через творчу діяльність можна досягти розвиваючого та корекційного ефекту в роботі з дітьми.

Розроблена нами програма допоможе навчити дитину контролювати свій емоційний стан, виявляти свою агресію соціально прийнятними

способами, довіряти та розуміти поведінку інших людей, освоїти позитивні форми спілкування з однолітками та дорослими.

Основою для роботи з цією програмою стали практичні напрацювання та дослідження таких авторів, як Савчин М. та Василенко Л., Оклендер В., Грузевський К., Тараріна Є.В., Копитін А.І., Івженко І. та ін.

Книга Тараріної О. “Практикум з арт-терапії у роботі з дітьми” є настільним інструментом для практикуючих психологів та арт-терапевтів, де викладено особливості роботи з дітьми, основні запити у дитячій арт-терапії, методичні рекомендації.

У навчальному посібнику “Вікова психологія” Савчина М. та Василенко Л. висвітлено загальні принципи, теоретичні основи вікової психології, розкрито особливості психічного та особистісного буття людини від початку життя до останніх днів, без знання яких неможливо зрозуміти причини виникнення тих чи інших причин, труднощів розвитку дитини.

Дуже корисною є книга Оклендер В. “Вікна у світ дитини”, яка ґрунтується на багаторічному практичному досвіді роботи з дітьми та підлітками. У ній розглянуто підходи до проникнення у внутрішній світ дитини, типові для дитинства проблеми та особливості поведінки, описуються специфічні проблеми поведінки: агресія, страх, аутизм, гіперактивність та відчуження. Детально описано технічні прийоми.

У книзі Грузевського К. “Терапевтичні ігри для дітей та підлітків. 150 вправ для підвищення самооцінки, налагодження стосунків та впорання зі стресом” зібрані забавні та захоплюючі вправи, розроблені спеціально для дітей та підлітків. У кожному з вправ, що охоплюють як розуміння власних емоцій, і креативні способи подолання фрустрації, є покрокові інструкції, і навіть рекомендації фахівців.

Також у роботі використовувалися рекомендації та прийоми викладачів, психологів з курсів Є. Тараріної “Теорія та практика арт-терапії. Базовий курс”, “Арт-терапія у роботі з дітьми”.

Використання арт-терапевтичних методів у виховному процесі з майбутніми школярами з агресивною поведінкою сприяє:

- розуміння, що таке гнів, що відбувається, коли людина злиться,
- розуміння, що гнів висловлювати треба і придбання способів прийняттого вираження гніву;
- розвитку емоційного інтелекту;
- розвитку комунікативних навичок, що суттєво підвищує соціальну адаптацію,
- стабілізації психоемоційного стану.

Ціль програми—подолання агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку за допомогою арт-терапевтичних методів.

Завдання:

- зменшити рівень дитячої агресивності;
- гармонізувати рівень емоційних станів;
- розвинути вміння аналізувати свій внутрішній стан та стан інших дітей;
- знизити рівень особистісної тривожності;
- навчити дітей конструктивним формам спілкування, поведінкових реакцій, зняття деструктивних елементів у поведінці;
- навчити прийнятним формам вираження гніву агресивних дітей, технікам контролю над негативними емоційними станами;
- розвинути адекватний рівень самооцінки та самоконтролю;
- сформувати моральні уявлення, альтруїстичні форми поведінки.

Розроблений комплекс занять включає 12 занять тривалістю 35-40 хвилин.

Оптимальна кількість учасників групи до 10 осіб.

Заняття будуються за такою схемою:

1. Вітання.
2. Техніка-розминка.

3. Основні техніки.

4. Рефлексія.

5. Прощання.

До складу корекційної групи крім дітей з агресивною поведінкою можуть входити невпевнені, сором'язливі, імпульсивні чи гіперактивні діти, а також одна врівноважена дитина. Останній є прикладом для наслідування.

Ми запропонували участь у програмі батькам дітей, які мали низькі показники у дослідженні готовності у емоційно-вольовій та особистісно-соціальній складовій готовності дитини до навчання. Кількість дітей склала 50% відсотків досліджуваних дошкільників, тобто 20 осіб. Їх було поділено на дві групи.

Кожне корекційне заняття включає в себе тренінг на розвиток емоційного інтелекту, контролю за імпульсивністю та управління руховою активністю, психо-гімнастичні та тілесно-орієнтовані вправи.

У програмі використані такі діагностичні та терапевтичні напрямки:

- ізотерапія
- пісочна терапія
- кольоротерапія
- ігротерапія
- колажування
- кінотерапія

Список необхідних матеріалів:

1. Аркуші паперу А4 та А3.
2. Кольорові олівці.
3. Фломастери, маркери.
4. Гуаш.
5. Пензлики для малювання.
6. Фарби акварельні.
7. Пісочниця з піском.

8. Піднос.
9. Клей ПВА.
10. Заготовка на папері А4 із зображенням нижньої частини равлика (без будиночка) (Додаток Д).
11. Картинки зі старих журналів, газет, книжок.
12. Картки з емоціями та позами.
13. Баночки-нерозливайки.
14. Пластилін, дошки для ліплення.
15. Ноутбук/планшет.
16. Запис із музикою.
17. Палітра фарб.
18. Графарет "метелик".
19. Ножиці.
20. Вирізки із газет, журналів.
21. Повітряні кулі.
22. Запис мультфільму: Мені так не подобається! Про Миру та Гошу.
23. М'які іграшки (або м'ячі) до 10 шт.
24. Пшоно.
25. Лійка.
26. Ложка.
27. Картинки із тваринами.
28. М'ячики-стрибунці.
29. Подушки (до 10 прим).
30. Газети.
31. Картки з супергероями та їх фразами

Заняття 1. «Знайомство»

Мета—знайомство з терапевтом та один з одним, створення атмосфери довіри та безпеки, знайомство з емоціями.

Завдання:

- зняття психоемоційної напруги;
- формування довірчої атмосфери;
- включення творчого потенціалу дитини;
- розвиток уваги;
- Ознайомлення з емоціями: які бувають.

Матеріали: картки з емоціями, олівці, папір А4

Хід заняття

Вступне слово арт-терапевта та розминка (15 хв)

Всім привіт! Мене звать Ірина Юрїївна. Це наша чарівна кімната, тут ми створимо різні цікаві, веселі та навіть чарівні речі. Тут особливе місце, де кожен може побути будь-ким і поговорити про що завгодно. Тут ми будемо і чарівниками і лицарями і принцесами, можемо перетворитися на милу тварину або перетворитися на птицю, опиниться на острові, відкрити найпотаємніші двері. Але для початку нам треба всім познайомитись!

Розминка:

Для ефективного знайомства та спілкування нам треба навчитися уважно та активно слухати іншу людину. Активно слухати - це бути уважним, бути повернутим до того, хто говорить, перепитати, якщо не зрозумів, кивати, співпереживати і т.д.

Гра: Відлуння

Один із дітей каже: Мене звать Сашко, мені 7 років, я ходжу до другого класу

Партнер слухає та відтворює: Тебе звать..., тобі 7 років, ти ходиш у другий клас.

Поміняти партнера та повторити гру.

Гра: Китайський шепіт.

Арт-терапевт на вушко одному з дітей каже фразу. Наприклад: "Сьогодні настільки хороша погода, що можна активно провести день на

спортивному майданчику". Дитина цю ж фразу передає на вушко наступному і так до останнього. Той, хто почув останнім, каже вголос, арт-терапевт вимовляє початковий варіант. Усі весело обговорюють, які слова загубилися чи що змінилося.

Арт-терапевтична техніка (20 хв)

Арт-терапевт розповідає про емоції, може використати картки, всі разом показують цю емоцію.

Гра: Вгадай мою емоцію.

Один із учасників групи виходить і показує замовлену йому емоцію, показавши тільки йому картку, решта має вгадати.

Далі педагог (психолог) говорить про те, що емоції можуть бути позитивні, негативні та нейтральні. Які це? (Можна запитати у дітей). Наприклад, позитивні: радість, щастя, вона; негативні: страх, агресивність, образа; нейтральні: спокій, однаково, згоду.

Арт-терапевт: А ви знаєте, що крім знака +/- у емоції є колір та емоція кожної людини розфарбована у його власний колір? Педагог (психолог) роздає папір А4 і кольорові олівці і пояснює: зараз я називатиму емоцію, а кожен із вас повинен уважно подивитися на олівці і вибрати той, який, як вам здається, відповідає цій емоції. Неправильних відповідей ми не маємо, тому треба відчутти якого кольору ця емоція саме для вас. Починаємо:

Арт-терапевт називає емоції, використовуючи картки, та спостерігає, якими квітами діти розфарбовують ці слова.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу, і всі виконують ритуал прощання, який треба вигадати для групи. Це можна винести на обговорення, або арт-терапевт пропонує заготовлений варіант, наприклад: всі обіймаються, дають один одному "п'ять", промовляють якусь промову.

Заняття 2. "Свідомість".

Мета—допомогти дитині усвідомити власні почуття, освоїти нові ефективні соціально прийнятні стратегії поведінки.

Завдання:

- розвиток уміння дитини промовляти свої почуття;
- розвиток здатності усвідомлювати свої почуття
- навчання способів вираження негативного емоційного стану соціально прийнятними способами;

Матеріали: м'які іграшки (або м'ячі) до 10 шт; фарби, пензлі, кольорові олівці, запис спокійної музики

Хід заняття:

Розминка (15хв)

Говоримо про свідомість, як здатність звертати увагу на поточний момент. Це заспокоює розум, допомагає відокремитися від думок, почуттів чи відчуттів, що проходять крізь нас абсолютним вир.

Техніка: Кругообіг думок

Розмова, яка постійно відбувається у нас у голові – внутрішній діалог – заважає нам концентруватися на своїх почуттях та емоціях, на відчуттях. Як це відбувається?

1 раунд: Діти стають у коло, арт-терапевт дає у коло м'яку іграшку або м'ячик і просить дітей почати передавати її по колу. Щоразу, передаючи іграшку, треба у слух сказати думку, яка або зараз у твоїй голові, або яка приходить протягом дня. Граємо, доки кожен не скаже 5-7 думок.

2 раунд: Ви зрозуміли, що думки не зупиняються і приходять одна одною без зупинок. Тепер ми створимо цей потік, треба передавати максимально швидко. І знов арт-терапевт запускає іграшку по колу. Коли іграшка проходить коло, арт-терапевт додає другу, потім третю і так доти, доки не станеться перенасичення іграшок.

Арт-терапевт: саме так відбувається і з нашими думками, цей потік не дає нам сконцентруватися та відчутти конкретний момент, конкретне почуття.

І нам необхідно навчитися розпізнавати в потоці думок, що саме ми відчуваємо, яку саме емоцію ми зараз відчуваємо.

Техніка: Що я відчуваю?

Протягом 15 секунд ви повинні сісти зручніше, заплющити очі і поспостерігати за своїм диханням: глибоке воно чи ні, часте чи повільне, що відбувається в цей момент з вашим тілом. Важливо сконцентруватися на собі, відчути своє тіло.

Після того, як діти це зробили – обмінюємося враженнями, хто що почув і відчув: Що ви відчували? Що відбувалося? Чи складно сидіти спокійно? Якщо ні, то чому?

Арт-терапевтична техніка: ізотерапія (20 хв.)

Арт-терапевт пропонує дітям уявити, що його колірний настрій, згадати, як воно змінювалося протягом дня. Беремо папір, фарби та пензлики. Педагог (психолог) пропонує заплющити очі та згадати, з яким настроєм дитина прокинулася, потім, відкривши очі, треба вибрати колір фарби, який відповідає цьому настрою, і наносить цей колір пензликом на лист А4. Далі діти згадують настрій у школі/вдень удома, на занятті.

Після цього педагог пропонує подумати:

- Якого кольору настрій хотів би, щоб був завжди?

Дитина називає, додає цей колір на свій аркуш, потім лист складається навпіл, і викладач просить обвести і потім вирізати по трафарету кожній дитині свого метелика настрою.

Після метеликів сушать та роблять виставку для батьків.

Робота може виконуватись під спокійну музику.

Рефлексія (5 хв).

Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу, і всі виконують ритуал прощання.

Заняття 3. "Знайомство з почуттям агресії".

Мета—відпрацювання емоційного стану, настрою, дослідження почуттів дитини.

Завдання:

- розвиток здатності усвідомлювати свої почуття
- навчання способів вираження негативного емоційного стану соціально прийнятними способами;
- сприяння розширенню рольового репертуару та рольової гнучкості учасників;

Матеріали: картки з емоціями, папір А4, кольорові олівці.

Хід заняття:

Розминка (10 хв)

Техніка «Хто я і що відчуваю?».

Ділимося по парах. Одна дитина має розповісти трохи про себе за такою схемою: мене звать Сашко, мені 7 років, я навчаюсь у школі, я займаюся таеквон-до. Мені подобається/я люблю малювати та гуляти з друзями, мені не подобається/я не люблю, коли мене змушують їсти. Сьогодні маю гарний настрій. Я відчуваю радість.

Його партнер має розповісти про свого товариша, тобто. повторити максимально близько те, що сказав партнер.

Арт-терапевт: Давайте продовжимо знайомитись з емоціями. Ви знаєте, що емоції впливають на наше тіло і впливають по-різному і в різних частинах. Наприклад, коли ми злимося, у нас можуть стискатися кулаки або стискатися зуби; коли ми тішимося, наше тіло відчуває збудження, приплив енергії, м'язи обличчя розтягуються в посмішці; коли ми хвилюємося, у нас частішає серцебиття, шкіра обличчя може почервоніти; коли нам страшно, наше тіло може впасти в ступор, можемо зіщулитися і відчувати холод; коли ми відчуваємо образу, наші м'язи стають млявими, голова, плечі та куточки рота опускаються, можемо відчувати тиск у горлі чи грудях.

Промовляючи та описуючи почуття, педагог показує і закликає дітей відтворити ці відчуття, повторити, як поводитьсь тіло.

Арт-терапевтичні техніки (25 хв)

Техніка «Знайомство з почуттям злості»

Арт-терапевт показує картинки із зображенням агресії та радості.

Запитання до дітей:

– Коли буває весело? Чому сумно? Коли люди гніваються? Чому злиться? На що схожа агресивність? Яка агресивність на смак? Якого кольору може бути злість?

Потім діти діляться по парам і з команді педагога зображують один перед одним одночасно ту емоцію, яка звучить у команді. Наприклад: "Зло!" – і діти починають зображати злі обличчя, тупотіти ногами, стискати кулаки. "Добро!" – і діти розпливаються в посмішці, стають добрими та веселими.

Для цієї техніки можна використовувати дзеркало.

Техніка «Розігрування ситуацій»

Педагог пропонує ситуацію, а діти її розігрують.

Ситуації:

1) Ти вийшов у двір і побачив, що там б'ються два незнайомі хлопчики, помири їх.

2) Тобі дуже хочеться пограти такою ж іграшкою, як у одного з хлопців із групи. Попроси її.

3) Ти дуже образив свого друга. Помирись із ним.

4) Ти знайшов на вулиці слабкого, замерзлого кошеня. Пошкодуй його.

Техніка "Мій настрій у вигляді квітки"

Арт-терапевт: які квіти ви знаєте? Діти відповідають. Зараз вам потрібно закрити очі, і відчутти свій настрій. Коли ви визначили, уявіть собі, яка квітка нагадує вам ваш настрій? Намалюйте його.

Запитання до дітей за їхнім малюнком:

1) Що створив?

- 2) Які почуття у тебе виникали, коли ти малював свою квітку?
- 3) Чому він такого кольору? Що це означає для тебе?
- 4) Як відчувається квітка?
- 5) Чи хоче він бути іншого кольору?
- 6) Чи хоче квітка бути іншою квіткою?
- 7) Що потрібно зробити, щоб змінити колір твоєї квітки?

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 4. «Весела кулька».

Мета-відпрацювання емоційного стану, настрою, дослідження почуттів дитини.

Завдання:

- розвивати вміння дитини промовляти свої почуття.
- зняття агресії,
- релаксація, зняття напруги (закріплення навички)
- гармонізація емоційного стану,
- розвиток навичок спілкування, зняття м'язової напруги.

Матеріали: Просо, кульки, лійка, ложка, контейнер, повітряні кульки, маркери.

Хід заняття:

Розминка (5 хв)

«Ласкава крейда»

Діти поділяються на пари. Один стає перед партнером спиною, інший – пальчиком на його спині малює сонечко, цифру, дощик, букву. Перший має здогадатися, що намальовано. Після закінчення малювання – ніжним жестом руки "стерти" все намальоване. Потім змінитись ролями.

Арт-терапевтичні техніки:

"Знайомство з піском" - пісочна терапія (модифікація О.Тараріної), техніка напівкульного малювання. (20 хв).

Хлопцям пропонується попрацювати у пісочниці.

Для цього кожній дитині потрібно по черзі зробити такі маніпуляції:

- Покласти руки на пісок і покопатись у ньому. Визначити контакт, який є приємним.

- Створіть максимально високу гірку із піску.

- Уявіть собі, що пісок імітує дощ. Подуйте на нього.

- Скачайте млинець із піску.

- За допомогою відбитка руки створіть образ якоїсь тварини.

- Проведіть двома мізинцями одночасно промінчики, потім сферу.

- Двома руками одночасно намалюйте два однакові кола.

- Намалюйте два однакові очі двома безіменними пальцями.

- Намалюйте дві однакові квітки.

- Намалюйте дві різні квітки двома руками одночасно. Великими пальцями промалюйте їх.

- Зобразіть двома пальцями одночасно двох людей. Будь-якими пальцями промалюйте їх.

Техніка "Весела кулька" з курсу Е.Тараріної "Арт-терапія в роботі з дітьми."

Арт-терапевт роздає повітряні кульки та лійки, за допомогою яких діти заповнюють кульки пшоном. Потім необхідно зав'язати кульку. Після того, як усі заповнили свої кульки, арт-терапевт пропонує намалювати на ньому обличчя: вічка, носик, рот, волосики. Поки діти малюють, педагог може ставити запитання:

1) Це хлопчик чи дівчинка?

2) Як звати?

3) Скільки їй/йому років?

4) Він/вона ходить до дитячого садка чи школи? Чим він там займається?

5) Що подобається/не подобається у дитячому садку/школі?

6) Чи є друзі?

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 5. «Неіснуюча тварина».

Мета - виявити рівень агресивності

Завдання:

- розвиток навичок керування руховою активністю;
- навчитися відчувати своє тіло,
- зняти напругу

Матеріали: картинки з тваринами, папір А4, кольорові олівці.

Хід заняття:

Розминка:

Техніка «Покажи тварину» (10 хв.)

Арт-терапевт: Хлопці. Які тварини ви знаєте?

Діти відповідають. Педагог (психолог) допомагає, використовуючи картинки із тваринами.

Необхідно спочатку описати тварину: як називається, дику чи домашню тварину, де мешкає, які особливості, чим харчується. Необхідно охопити весь спектр тваринного світу: дикі/домашні тварини, хижаки/живлячі рослинною їжею, птахи, риби, комахи і т.д.

Після опису діти намагаються показати.

Арт-терапевтична техніка: (25 хв.)

«Неіснуюча тварина» (автор М.З. Дукаревич)

Арт-терапевт: Намалюйте неіснуючу тварину, тобто таку, якої немає в реальному житті, але вона може існувати в казках, мультиках або повністю вигадана вами.

Після того, як діти закінчать малювати, вони відповідають на такі питання:

- 1) «Як звуть цю тварину?»»,
- 2) «З ким воно живе?»»,
- 3) «З ким дружить?»»,
- 4) «Чим харчується?»».

Відповіді дітей фіксуються.

Аналіз результатів.

Фігура, витягнута по вертикалі, говорить про впевненість, агресивність, прагнення до лідерства. Про агресивність свідчать і намальовані нігті, зуби, стислі кулаки тощо, а також відповіді дітей, що їхня тварина харчується іншими тваринами, людьми, сирим м'ясом тощо.

Однак треба пам'ятати, що ці відповіді характерні для будь-якої агресії – і відкритої, з прагненням до переваги, до лідерства, та захисної, що виявляється внаслідок тривоги.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 6. "Я і мій гнів".

Мета-формування навички контролю та самоконтролю, відпрацювання навичок взаємодії в колективі.

Завдання:

- розвиток саморегуляції, довільності поведінки;
- гармонізація емоційного стану,
- усвідомлення гніву через сенсорні канали,
- зняття напруги;
- розвиток можливості конструктивної взаємодії.

Матеріали: папір А4, олівці, фарби, подушки (стільки, скільки дітей)

Хід заняття:

Розминка (10 хв.):

Техніка "Покажи свій гнів".

Арт-терапевт: давайте поговоримо про гнів. Пам'ятайте, ми з вами говорили, що коли ми переживаємо якусь емоцію, наше тіло реагує. Так от, під час гніву – у розсердженої людини – частішає серцебиття (тому іноді ми червоніємо, коли злі), посилюється кровопостачання м'язів (щоб можна було битися). Можливо, ви помічаєте, що якщо вас розсердили, все тіло напружується. Очі можуть примружуватися, насупуються брови, стискаються губи, рухи стають різкими, незграбними, підвищується голос. Людина в пориві гніву може кричати, ображати, кривдити, битися.

Психолог просить показати дітей, як виглядає їхній гнів.

Арт-терапевтична техніка. (20 хв.)

Техніка: Намалюй свій гнів

Розкажіть, що може роздратувати вас і що в цьому випадку відбувається?

- Діти відповідають

Арт-терапевт:

Візьміть аркуш паперу і намалюйте своє почуття гніву, або те, що викликає вашу агресивність, або те, що ви робите в стані гніву. Після закінчення діти можуть відповісти на запитання:

1) Що ти намалював?

2) Як часто ти відчуваєш гнів?

3) А що ти робиш чи можеш зробити, щоб уникнути неприємностей у хвилини гніву?

Техніки саморегуляції:

1) Психолог пояснює, що як тільки дитина відчує, що хочеться когось стукнути, або щось кинути, є дуже простий спосіб довести собі свою силу: потрібно обхопити лікті долонями і сильно притиснути руки до грудей - це

тренує витримку і силу духу людину, і пропонує всім хлопцям виконати цей прийом.

2) Гра «Подушка агресії». Подушка, на якій буде зганятися агресія, кладеться перед дитиною (це може бути будь-який м'який предмет або спортивний снаряд типу "груша"). Психолог читає вірш, демонструючи ігрові дії, потім пропонує дитині повторити їх, ударяючи по «подушці агресії» кулаками. При ударах можна вигукувати слова, що виражають почуття гніву:

Кулачки стукають,
Злість прогнати вони хочуть,
Щоб злість не ображала
Ні мене, ні хлопців!
Іди, злість! Іди!

- Повторити разом з дітьми 2-3 рази.

Потім дитині пропонується "подушка/м'яка іграшка добра". На неї можна покласти розслаблені руки, її можна погладити чи обійняти. Таким чином, відреаговане почуття гніву змінюється на приємні відчуття спокою та емоційної рівноваги зі словами:

Ах ти, моя душечка, Добра подушечка,
Мої долоні заспокой, Я люблю грати з тобою!

-повторити 2-3 рази.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 7. «Каракулі».

Мета-зняття психоемоційної напруги

Завдання:

- розвиток емоційного інтелекту
- розвиток навичок позитивної комунікації;
- гармонізація емоційного стану;

- зняття напруги, релаксація.
- розвиток здатності усвідомлювати свої почуття.

Матеріали: папір А4, кольорові олівці

Хід заняття:

Розминка:

Техніка "Сквігл" (Д.В. Віннікот)

Діти діляться по парах, кожен має чорний олівець і аркуш паперу. Один для іншого на аркуші малює закритими очима закарлючку, другому пропонується перетворити цю закарлючку на щось. Те саме одночасно виконується і в інший бік. Коли картинки готові, хлопці мають розповісти одне одному, що їм вийшло.

Арт-терапевтичні техніки: ізотерапія, музикотерапія. (20 хв.)

Техніка "Каракулі" (Є. Крамер)

На початку діти повинні на великому уявному аркуші паперу намалювати каракулі. Необхідно повністю використовувати своє тіло, виконуючи малюнок у повітрі за допомогою розгонистих ритмічних рухів. Це бажано робити під музику, щоб дитина могла розкріпачитися.

Арт-терапевт просить уявити, що у кожного є олівець у кожній руці, і що потрібно намалювати каракулі на всьому цьому уявному аркуші, у кожному куточку.

Потім необхідно попросити дітей зробити малюнок каракулями на справжньому папері.

Наступний крок полягає у розгляді каракуль з усіх боків та відшукуванні серед них форм чи образів, які щось нагадують. Можна щось стерти або доповнити на свій вибір так, щоб вийшло картинка.

Іноді діти знаходять кілька невеликих картинок, інші виділяють та доповнюють велику картину.

Після закінчення малювання арт-терапевт ставить запитання:

- Що в тебе вийшло на папері?

- На що чи на кого схожий твій малюнок?
- Щоб ти хотів додати свій малюнок?
- Щоб ти хотів забрати зі свого малюнка?
- Чи подобається тобі твій малюнок?

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 8. «Ліплення».

Мета-стабілізація психоемоційного стану.

Завдання:

- зняття напруги, релаксація.
- розвиток тактильних, кінестетичних відчуттів;
- гармонізація емоційного стану;
- розвиток здатності усвідомлювати свої почуття.

Матеріали: пластилін, дошки для ліплення

Хід заняття:

Розминка (5 хв.):

Техніка «Дихання – обіймашки».

Викладач пропонує дітям стати як їм зручно, заплющити очі та обійняти самого себе. При цьому потрібно м'яко вдихати та видихати.

Повторити кілька разів.

Арт-терапевтичні техніки: ліплення (25 хв.)

Перед основною практикою ми познайомимося з пластиліном та деякими прийомами, які можна використовувати під час ліплення.

1. Виберіть той шматочок пластиліну та того кольору, який вам подобається.

2. Давайте пластилін розімнемо, щоб він став м'яким і податливим. Для цього необхідно інтенсивно розминати: пом'яти, стиснути, пощипати, побити, покрутити і знову зім'яти.

3. Тепер давайте зробимо кульку – починайте катати круговими рухами пластилін між долонями, використовуйте всю поверхню долонь та пальці. Ці рухи одночасно допомагають масажувати руки.

4. Тепер зробимо ковбаску - рухи долонями тепер відбуваються вперед-назад і кулька поступово перетворюється спочатку на овал, а потім і на ковбаску.

5. Коли ковбаска стала довгою, скріпивши два кінці, ми отримаємо кільце

6. Знову зробимо кульку: сумнівайте кільце і знову розкотіть кулю, якщо її сплюснути, то вийде коло.

7. Тепер з кульки зробіть куб

8. З кульки - еліпсоїд, а з неї паралелепіпед

9. Тепер давайте зробимо піраміду

10. Чудово! Ми розім'яли наші руки і потренувалися ліпити!

Техніка: Мій гнів із пластиліну.

Тепер потрібно уявити те, що викликає ваш гнів. Це може бути людина чи ситуація. Візьміть ті шматочки пластиліну, які відповідають вашому почуттю. Зліпите те, що так сильно вас злить.

Після того, як діти зліпили, потрібно обговорити їхню роботу.

Запитання:

1) Що ти зліпив?

2) Тобі подобається це?

3) Чому тебе це так злить?

4) Що б ти хотів із цим зробити?

Якщо дитина каже, що хотіла б побити, розбити, роздавити, накричати чи висловити, то дозвольте це зробити.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 9. «Я – супергерой».

Мета-розвиток властивостей уваги.

Завдання:

- розвиток властивостей уваги (концентрації, розподілу, обсягу);
- розвиток пам'яті та мислення;
- підвищення самооцінки;
- зняття психоемоційної напруги.
- знизити рівень подразнення

Матеріали: м'ячики-стрибунці, картки з супергероями та їх фразами.

Хід заняття:

Розминка (5 хв):

Техніка "Пози супергероїв". (5 хв.)

Супергерой - персонаж, наділений неординарними фізичними здібностями («суперсилою»), які він спрямовує на здійснення подвигів в ім'я загального блага.

Супермен, Бетмен, Капітан - Америка, Жінка -Чудо, Залізна людина, Тор, Неймовірний Халк, Людина-павук, Доктор Стрендж, Капітан Марвел,

Психолог пропонує дітям стати в позу як супергерой, картинку якого він покаже і повторить вголос фразу цього героя.

Арт-терапевтична техніка (20 хв.):

Техніка: Брюс всемогутній (техніка з курсу О.Тараріної)

Арт-терапевт пропонує дітям згадати про неприємну ситуацію, яка сталася нещодавно, і після вибрати м'ячик схожий на неї. Попросить дітей оцінити рівень подразнення від цієї ситуації за десятибальною шкалою, де 0 - це олімпійський спокій, а 10 - гнів закипає при одному спогаді про те, що сталося.

Далі проробляємо з дітьми таку вправу:

1) 10 разів підкинути м'ячик якимось оригінальним способом: плечем, коліном, носом, тильною стороною долоні; ловити можна рукою;

2) 10 разів покатати м'ячик якимось оригінальним способом: плечем, коліном, носом, попою;

3) підкинути м'ячик, ляснути 1 (2,3...) рази і зловити;

4) м'ячик на блюдечку: потрібно з'єднати долоні і покатати м'ячик по долонях-блюдечку. Тут важливо тримати долоні рівно і намагатися, щоб м'ячик катався по колу, не падаючи на підлогу;

5) подорож м'ячика: потрібно випрямити руки, з'єднати кисті, покласти м'ячик на руки і зробити так, щоб м'ячик покотився спочатку до грудей, потім опустився вниз. М'яч нікуди не провалюється.

Наприкінці вправ арт-терапевт знову просить дітей оцінити рівень напруги від ситуації. Що змінилося?

Техніка ізотерапія:

Арт-терапевт пропонує дітям намалювати себе у вигляді улюбленого супер-героя, після чого розпитує:

- 1) Хто це? Як його звати?
- 2) Яку суперсилу має твій герой?
- 3) Навіщо йому ця суперсила?
- 4) Кому він може допомогти і в чому?

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 10.

Мета-формування навички контролю та самоконтролю.

Завдання:

- зняти м'язову та емоційну напругу
- розвиток можливості концентрації уваги
- повернути відчуття контролю за ситуацією

Матеріали: повітряні кулі, газети.

Хід заняття:

Розминка (10 хв):

Техніка "Повітряні кулі". (5 хв.)

1. Викладач роздає дітям по одній повітряній кулі і просить надути, коли кулька надулася, її можна відпустити.

2. Необхідно знову надути кульку і зав'язати. Після чого треба підкинути кульку в повітря і не давати йому впасти на підлогу.

Повторити кілька разів.

Мета гри – трохи сповільнити надто активних дітей та сфокусувати їхню увагу на кулі.

Арт-терапевтична техніка: (25 хв.)

Практика: Газетні армії. (техніка з курсу О.Тараріної)

Арт-терапевт роздає дітям газети та пропонує зробити з них кульки-бомбочки. Для цього треба великі розвороти розірвати на кілька частин і зім'яти кульки. Коли бомби готові арт-терапевт пропонує наступні завдання:

1) Кидати бомби, стоячи спиною до стіни так, щоб вони сильно ударялися об стіну.

2) Підкинути бомбочку і поки вона летить встигнути зробити 3-4 боксерські рухи - удари, при цьому роблячи різкий видих: 3 удари - 3 видихи.

3) Однією рукою кидаємо бомбу вгору, другою рукою треба потрапити ударом кулака по бомбі, коли вона вже летить вниз.

Вогняний дракон (техніка з курсу О.Тараріної)

Арт-терапевт знову роздає дітям газети (1 розворот) і пропонує розірвати її на клаптики по 3-4 см. Діти повинні вкласти в це заняття весь негатив, який ще залишився.

Після того, як весь розворот газети було порвано, діти повинні скласти це все в одну купку на один край столу.

Арт-терапевт пропонує всю цю купу перейти на інший край столу таким чином, щоб вона змістилася - повністю вся купка, тобто дмухати потрібно, щоб купа рухалася рівномірно.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 11. "Планета друзів". груповий малюнок, коло дружби.

Мета-розвиток здатності конструктивної взаємодії

Завдання:

- розвиток саморегуляції, довільності поведінки,
- розвиток уміння працювати за правилами,
- гармонізація відносин у спілкуванні дітей,
- розвиток комунікативних навичок,
- навчання вмінню виявляти добрі почуття по відношенню до іншої людини.

Матеріали: запис мультфільму “Мені так не подобається! Про Миру та Гошу”, папір А4, кольорові олівці.

Хід заняття:

Розминка (5 хв):

Перегляд мультфільму про особисті межі: Мені так не подобається! Про Миру та Гошу”

Гра "Школа дружби"

Діти стають у коло. Вибирається ведучий, який сідає на стілець у центрі кола та заплющує очі. Учасники гри йдуть по колу зі словами:

Тут гра зараз почнеться, Дощ із добрих слів проллється. Відгадай, хто підходив, добрі слова дарував.

У цей час психолог підходить до одного з дітей у колі і торкається його.

Дитина, до якої психолог (або педагог) торкнеться рукою, підходить до ведучого і, поклавши руку на плече, каже добрі слова. Наприклад, «Саша, ти дбайливий, розумний та добрий».

Ведучий повинен дізнатися за голосом того, хто подарував добрі слова. Якщо ведучий дізнається гравця, гра продовжується з новим ведучим.

Арт-терапевтична техніка

Техніка: Груповий малюнок (В.Оклендер)

Арт-терапевт пропонує дітям разом намалювати картинку. Усі малюють по черзі однією аркуші паперу, тобто. кожен повинен чекати, доки інша дитина у свою чергу додає щось до зображення.

Арт-терапевт може почати малюнок з будь-якої специфічної теми. Наприклад: “Колись тут жив та був маленький червоний гурток. Він був один у великому просторі. І одного разу...”. У свою чергу дитина може продовжити: “Одного разу прийшов фіолетовий квадрат і сказав гуртку: чи не хотів би ти пограти зі мною?, гурток відповів: Так!

Наступна дитина продовжує малюнок та розповідь. Коли малюнок закінчено, арт-терапевт запитує дітей, як почував себе його герой? Які були переживання?

Специфічний матеріал може й не розкриватися в груповому малюнку, але це настільки істотно. Важливо те, що відбувається при малюванні: співпраця у групі або її відсутність, терпіння чи нетерпіння окремої дитини тощо.

Наприкінці цього заняття арт-терапевт пропонує дітям намалювати малюнок на вільну тему. Після закінчення діти діляться своїми емоціями та задумами.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Заняття 12. "Мій дім завжди зі мною".

Мета-формування навичок контролю та самоконтролю.

Завдання:

- стабілізація емоційного стану
- підняття самооцінки,
- набуття особистісної цілісності та внутрішньої гармонії,
- зняття напруги,

- розвиток уяви,
- самовираження, реалізація творчого потенціалу

Матеріали: Заготівля на папері А4 із зображенням нижньої частини равлика (без будиночка) (Додаток Е), картинки зі старих журналів, газет, книжок, ножиці, клей, папір А3.

Хід заняття:

Розминка:

Техніка «Павлик-Равлик».

Арт-терапевт: Хлопці, давайте поговоримо, що для людини “Будинок”. Діти відповідають... Завдання психолога підвести дітей до думки, що будинок це не тільки місце, де ми живемо, а й місце, де живуть бабуся і дідусь, де ми відпочиваємо всією родиною, це наші друзі і це наша країна.

Арт-терапевт: уявляєте, як добре равлику, який завжди носить свій будиночок з собою. А як ви думаєте, де ми можемо носити з собою наш дім, нашу сім'ю, наших близьких та наших друзів? - Правильно! У серці!

Психолог роздає заготівлі із зображенням частини равлика.

Давайте уявимо, що ми маленькі сміливі равлики і кожен домалює своєму равлику той будиночок, який у її серці.

Діти малюють. Арт-терапевт ставить запитання:

- 1) Що ти намалював?
- 2) Що це для тебе означає?
- 3) Тобі добре в цьому будинку (з цими людьми, у цій країні тощо)?

Арт-терапевтичні техніки:

Техніка: колажування "Що чи хто мене підтримує?"

Перед початком практики психолог розмовляє з дітьми у тому, хто чи що може бути помічниками у тому житті. Хто їх підтримує? Від чого в них здійснюється настрій? Чим вони люблять займатися? Потім роздає дитячі журнали, листи із картинками, комікси тощо. і пояснює, що потрібно переглядаючи картинки, вибрати ті, що нагадують їм людей, тварин, ситуації,

фрази, які, як їм здається, їх підтримують, допомагають у важкі хвилини. Після цього потрібно їх вирізати і розмістити на аркуші А3 у тому порядку, як дітям подобається. Коли картинки розкладені, їх потрібно приклеїти. Коли колаж готовий, треба назвати його.

Питання для обговорення:

- 1) Що створив?
- 2) Розкажи, хто або що зображено на твоєму колажі. Що тобі означають ці люди/предмети/події?

3) Чому тобі було важливо:

-Заповнити все місце; - залишити прогалини; - розмістити картинки певним чином (одна наклеєна частково зверху інший, картинка вийшла за межі аркуша)

4) Чи ти тут? Чому?

5) Чи хочеш ти когось чи щось додати чи прибрати? Зроби це.

Рефлексія (5 хв) Наприкінці заняття кожен говорить по черзі, що корисного сьогодні для себе виніс і дякує всім за роботу. Ритуал прощання.

Таким чином, в результаті проходження даної програми дитина придбає:

- навички розпізнавання як власних почуттів та емоцій, так і почуттів інших людей,
- навички взаємодії з іншими дітьми;
- навички самоконтролю;
- освоєння соціально прийняттого вираження гніву;
- навички ефективної комунікації та командної роботи, згуртованості;
- розвиток творчих здібностей;
- навички прояву свого Я;
- розкриття своєї індивідуальності.

Після проходження програми корекційна група має повторно пройти тести на визначення рівня розвитку емоційно-вольової та особистісно-соціальної сфери.

2.4. Оцінка ефективності психокорекційної програми з психологічного розвитку майбутніх школярів

У проходженні психо-корекційної програми було обрано 20 дітей, які мали низькі показники у першому дослідженні. Після відпрацювання арт-терапевтичних завдань ми повторили необхідні тести. Для виявлення динаміки у розвитку емоційно-вольової сфери ми повторили тест “Графічний диктант” за методикою Ельконіна Д.Б. на довільність поведінки зі спостереженням за поведінковими реакціями дітей, і тест О.Захарова у вигляді анкетування батьків, що оцінює рівень тривожності й схильності дитини до неврозу.

При повторному тестуванні ми відмітили, що діти менше нервували і були більш уважними. Дві дитини отримали низький результат, як і в перший тест, а 8 дітей покращили свій результат з- середнього рівня на вище ніж середній, 9—лишилися на середньому рівні, і один піднявся з середнього до високого рівня. Тобто майже на 50% діти покращили свій рівень.

Анкетування батьків за тестом О.Захарова теж показало позитивні тенденції. Батьки відмітили, що деякі особливості поведінки, що були виражені і зростали в останній час, почали проявлятися періодично, деякі зникли. Особливо це стосується взаємовідносин серед однолітків, діти менше сваряться одно з одним під час ігор на майданчиках, поменшало бійок серед хлопчиків, дома багато хто з дітей почали ділитися своїми почуттями.

Цю тенденцію ми спостерігали і під час впровадження програми, з часом діти почали більше поважати одне одного, надавати можливість висловитись, почали більше використовувати мовленнєвий етикет. Результати тестування 20 батьків учасників за методикою О.Захарова після впровадження психо-корекційної програми мали наступний вид:

Таблиця 2.24

Невроз (30-20 балів)	Невроз був або буде (19-15 балів)	Ознаки нервового розладу (14-10 балів)	Схильність до виникнення нервового розладу (9-5 балів)	Відхилення несуттєві або вираження вікових особливостей (4-0 балів)
-	5 анкет	3 анкети	5 анкет	7 анкет

Таким чином, ми бачимо, що при попередньому тестуванні 25 анкет займали перші три стовпчика, а саме: «невроз», «ознаки нервового розладу», після відпрацювання арт-терапевтичних технік ми можемо стверджувати, що більш ніж половина учасників покращили свій стан. Але 8 все ж такі ще потребують продовження психо-коррекційної роботи. Решті також не варто зупинятися, батькам були надані рекомендації по поліпшенню та підтриманню нормального психологічного стану батьків і їх дітей.

В програмі були задіяні техніки на підвищення самооцінки майбутніх школярів, що вкрай необхідно для особистісно-соціальної готовності дитини до навчання. Повторне тестування за методикою «Який Я?» показало наступні результати.

Таблиця 2.25

Кількість балів	Рівень самооцінки дитини				
	Дуже високий (кількість дітей)	Високий (кількість дітей)	Середній (кількість дітей)	Низький (кількість дітей)	Дуже низький (кількість дітей)
10	-				
8-9		-			
4-7			13		
2-3				7	
0-1					-

За попереднім тестуванням 17 дітей мали низький і дуже низький рівень самооцінки, тобто серед наших 20 тільки троє мали середній. Після

повторного тесту середній рівень мають 13 і 7 – низький. Це означає, що більше 50% дітей покращили свою думку про себе, а значить стали більш впевненими, що обов’язково вплине на їх здатність навчатись.

Повторне опитування батьків за методикою діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О.П.) показало, що діти стали більш стриманішими, спокійніше висловлюють свої емоції, почали поважати особисті межі і відстоювати свої соціально-прийнятними способами, де хто з сором’язливих частіше почали висловлювати бажання погратися з дітьми, де хто почали вибачатись, що раніше було для них неможливим.

У попередньому дослідженні ми мали 8 – на рівні низької сформованості психосоціальної зрілості поведінки дитини, 15- на недостатньому рівні. Після повторного опитування 20 батьків дітей, які пройшли програму по корекції поведінки та психологічного розвитку ми маємо наступні результати:

Таблиця 2.26

Рівень сформованості психосоціальної зрілості поведінки дитини	Кількість анкет	Рівень готовності до школи
Рівень сформованості (28 – 33 балів)	12	Готовність до школи
Рівень недостатньої сформованості (17 – 27 балів)	6	Недостатня готовність до школи
Рівень низької сформованості (7 – 16 балів)	2	Неготовність до школи

Таким чином, 60 % дітей з тих, хто відпрацював по психо-корекційній програмі, підвищили свій рівень психосоціальної зрілості та готові до навчання у школі.

З урахуванням вище викладеного, ми можемо зробити висновок, що розроблена і впроваджена нами програма психологічної корекції дітей з агресивною поведінкою в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку мала психо-корекційний вплив на розвиток дітей і ми отримали

гарні результати. Серед 20 учасників понад 50% покращили свої результати, а це майже 30% від всіх досліджуваних. Якщо середній результат не готових до навчання після основного дослідження емоційно-вольової і особистісно-соціальної сфери був близько 45-50%, то тепер він зменшився на 30%. Тобто після впровадження програми із загальної кількості досліджуваних (40 дітей) близько 80% майбутніх школярів готові до навчання.

Також під час дослідження було виявлено два дошкільника, які практично по всіх критеріях мали низький або надто низький рівень. Одній дитині 5 років і 8 місяців, вона мала зростом і навіть не пройшла Філіппінський тест функціональної готовності. Ми вважаємо, що дитина замала і недостатньо розвинута, і її батькам має бути рекомендовано вступати у школу через рік. Другий учасник дослідження мав повні сім років але отримав дуже низькі показники по всіх тестах, тому батькам було рекомендовано проведення поглибленого психологічного обстеження.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні здійснено теоретичне та емпіричне вивчення особливостей розвитку дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку. Таким чином, мета дослідження досягнута, гіпотеза знайшла своє експериментальне підтвердження. Результати проведеної теоретичної та емпіричної частини дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. За результатами теоретичного аналізу нами встановлено, що закономірності психічного розвитку – це механізми, які пояснюють психічний розвиток дитини, і, спираючись на які, можна цим розвитком управляти, і виокремлюються такі фактори психічного розвитку, як біологічний, соціальний та активність самої особистості. Також, ми проаналізували теоретичні підходи до визначення вікової періодизації, і можемо зробити висновок, що провідні класифікації дозволяють розкрити механізм зміни вікових періодів, виходячи з діалектико-матеріалістичного положення про рушійні сили розвитку, як боротьби протилежностей між новими потребами та старими можливостями їх задоволення.

2. Досягнення у психічному та особистісному розвитку на попередньому етапі онтогенезу є передумовою для гармонійного розвитку дитини на наступному, це означає, що досягненням у житті дошкільника є його готовність до навчання у школі.

3. Молодший шкільний вік - це період інтенсивного психічного та особистісного розвитку, а накопичення знань, наслідування авторитетних особистостей є важливою умовою інтелектуального розвитку дитини. Особлива навіюваність, вразливість, потреба в визнанні та пізнанні спрямованість розумової активності молодших школярів на внутрішнє прийняття, створюють відповідні

умови для розвитку та збагачення психіки, розвитку почуття особистості. Отже, при переході дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку, їхні батьки та вчителі мають враховувати низку особливостей цього періоду переходу, щоб уникнути великої кількості психологічних проблем.

4. Проаналізувавши проблеми переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку, ми визначили, що основною проблемою при переході дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку є готовність дошкільника до навчання у школі. Також дослідивши різні підходи до проблеми цього переходу ми встановили, що готовність до школи – це сукупність морфофізіологічних і психічних особливостей дитини старшого дошкільного віку, що забезпечує успішний перехід до шкільного навчання.

5. Емпірично встановлено, що готовність до школи включає такі компоненти: функціональна готовність, інтелектуальна готовність, емоційно-вольову готовність, особистісно-соціальна готовність, і ці компоненти можуть бути розвинені не однаково, тобто під час підготовки ми маємо використовувати диференційний підхід.

6. За результатами теоретичного та емпіричного дослідження нами розроблено психокорекційну програму психологічного розвитку дітей в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку, яка була впроваджена і виявилася ефективною.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проведене нами дослідження у цьому напрямку дає нам розуміння сучасної проблеми соціалізації дітей, теоретичних засад таких компонентів готовності дитини до школи як емоційно-волевої та особистісного розвитку, проблематики їх сформованості під час дистанційної комунікації, важливості участі батьків у підготовці дитини до навчання у школі. Тобто, повноцінний розвиток дошкільника можливий лише з урахуванням повного обсягу вимог для

розвитку всіх компонентів готовності, що дуже складно в умовах війни. Тому, подальші наукові пошуки вбачаємо у площині знаходження шляхів допомоги дтям соціалізуватися в умовах дистанційної комунікації та зниження їх тривожних станів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б. М. Проблеми готовності шестирічних дітей до навчання у школі. *Педагогічний альманах*: зб. наук. пр. Південноукр. регіон. ін-т післядипломної освіти пед. кадрів. Херсон, 2010. С. 25-32.
2. Берник О. Н, Козак І.К. Адаптаційні заняття для майбутніх першокласників, які не відвідують ДНЗ // *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 27. С. 3–14.
3. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / за заг. ред. О. В. Низковської. 2016. 256 с.
4. Бубін А. О. Проблеми наступності дошкільної та початкової освіти в педагогічній спадщині українських педагогів. *Наук. вісн.: Педагогічні науки*. Луцьк, 2010. № 23. С. 131-134.
5. Бушуєва Н. Шестирічки: формування повноцінної навчальної мотивації // *Дошкільне виховання*, 2007. № 9. С. 14–17.
6. Ваганова Н. А. Психолого-педагогічні основи перцептивного розвитку дитини. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ: Видавництво «Фенікс», 2011. Т. XII: Психологія творчості. Випуск 13. С. 85- 91.
7. Вікна у світ дитини: посібник з дитячої психотерапії / Перекл. з англ. К., 2012. 336с.
8. Вікова психологія: навч. посібник / О. В. Скрипченко та ін. Київ: Просвіта. 2001. С.207.
9. Вікова психологія: навч. посіб. / О. П. Сергеєнкова та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
10. Вивчення готовності дітей старшого дошкільного віку до систематичного навчання в умовах реформування української школи УДК 37.015.311-057.87 С. 98-106.

11. Вправи для підготовки моторики руки дитини до письма (для дітей старшого дошкільного віку) // *Обдарована дитина*. 2012. № 9. С. 44–50.
12. Виготський Л. С. Дитяча психологія. К.: Педагогіка, 1999. Т. 4. 432 с.
13. Виготський Л. С. Педагогічна психологія. Київ. 1999. 536 с.
14. Гончарова О. К. Загальні психолого-педагогічні рекомендації для вчителів і батьків із підготовки шестирічок до школи і перших адаптаційних тижнів // *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 27. С. 19–23.
15. Гумелюк О. Є. Психологія Я-концепції. Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
16. Дзюбко Л.В. Наступність у розвитку дошкільників і молодших школярів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”*. Переяслав–Хмельницький. 2007. С. 138-141.
17. Дзюбко Л. В. До питання наступності розвитку дітей в періоди вікових криз. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. / *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. 2009. Том. Х. Вип. 15. Київ. С. 140-150
18. Діагностика соціальної готовності дитини до школи // *Дит. садок*. 2006. (№ 38). С. 6–7.
19. Діти і соціум особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А.М. Богуш та ін. Київ. 2006. 404 с.
20. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова та ін. / за ред.Т.О. Піроженко. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2014. 272 с.
21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
22. Ельконін Д. Б. Психологічні умови навчання / Д. Б. Ельконін. Київ, 1970. 77 с.

23. Еріксон Е. Дитинство і суспільство / Е.Еріксон., 2019. 448 с.
24. Калмикова Л.О. Сучасні проблеми наступності й перспективності та шляхи їх вирішення /Дитинство: наступність і перспективність. Переяслав-Хмельницький. 2000. 163 с.
25. Колесіна Т. Є. Особливості виховання дітей старшого дошкільного віку, схильних до негативних проявів у поведінці : дис.... кандидата пед. наук : 13.00.01.Київ, 1997. 172 с.
26. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. шк., 1989. 608 с.
27. Костюк. Г.С. Особистість, вчений, громадянин. Київ: Ніка-Центр, 2010. 216 с.
28. Кулачківська С. Навіщо дошкільняті перехідний вік // *Дошкільне виховання*, 2001. № 5. С. 6–7.
29. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
30. Лайза Уид Файфер Практична когнітивно – поведінкова терапія для дітей та підлітків. ТОВ «Диалектика», 2020. 270с.
31. Ліждвой Л. Взаємозв'язок і взаємоузгодженість: наступність дошкільної та початкової освіти // *Дошкільне виховання*. 2011. № 11. С. 16–20.
32. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. Київ: Вища школа, 1974. 356 с.
33. Максименко С. Д. Проблеми розвиваючого навчання. Київ, 1997.
34. Малафіїк І.В. Дидактика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 398 с.
35. Маргулян І. Підготовка до систематичного навчання у школі: комплексна програма розвивальних ігор // *Психолог*. 2008. (№ 22/24). С. 22–27.

36. Мартиненко С. Орієнтовані методики педагогічного діагностування рівнів готовності дитини до навчання в школі. Початкова школа, 2008. С. 39-41.
37. Миронюк І. В. Проект "Школи майбутнього першокласника": Підготовка дітей до школи в системі дошкільної освіти // *Управління школою*. 2011. № 25/27. С. 15–23.
38. Москаленко О. Аналіз фізичного стану дітей шести років, як критерія готовності до навчання у загальноосвітній школі // *Спортивний вісник Придніпров'я*, 2011. № 2. С. 109–111.
39. М. В. Савчин Л. П. Василенко Вікова психологія: навч. посіб. – 5-те вид., перероб., доповн. Київ: ВЦ «Академія», 2021. 376 с.
40. Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. Київ-Оттава, 2020. 233 с.
41. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академ-видав, 2008. 432 с.
42. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності: монографія / В. О. Моляко та ін. / за ред. В. О. Моляко. Київ, 2018. 194 с.
43. Поліщук В. М. Психологічні особливості дітей перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку: дис.... кандидата психол. наук : 10.00.07. Київ, 1995. 185 с.
44. Практикум по арт-терапії в роботі з дітьми: наук.-метод. посіб. / О.В. Тараріна. 2-ге вид., доповн. Київ, 2019. 256 с.
45. Практикум по арт-терапії: шкатулка майстра: навч.-метод. посіб. / О.В. Тараріна. 6-е вид. Київ. 2021. 224 с.
46. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ: Вища шк., 1982. 214 с.

47. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (нова редакція) у 2ч. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О.П. та ін.; наук.кер. О.Л.Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР – Україна», 2014. 452 с.
48. Педагогічна психологія: навч. посіб. О. П. Сергеєнкова та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
49. Роджерс К. Становлення особистості. Погляд на психотерапію. Київ. 2016. 240 с.
50. Рубан Н. А. Готовність дитини до школи: складові успішного навчання. 2007. Березань (№ 3). С. 1–5.
51. Семчук С., Попиченко С. Актуальні проблеми дошкільної освіти: колективна монографія / за заг. ред. В. М. Кушнір. Умань: УДПУ ім. П. Тичини. Візаві. 2021. 252 с.
52. Терапевтичні ігри для дітей та підлітків. 150 вправ для підвищення самооцінки, налагодження відносин та подолання стресу. Київ: “Науковий світ”, 2022. 222с.
53. Тітова М. В. Розробки занять підготовчих курсів для майбутніх першокласників // *Початк. навчання і виховання*, 2007. (№ 14). С. 18–24.
54. Чернобровкіна В.А. Психологія особистісної свободи: монографія / В. А. Чернобровкіна ; Держ. закл. "Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка". Київ, 2012. 487 с.
55. Васильченко Н.В., Гобод І.Ю., Гонтар О.В., Котяхова Ю.М., Ілляшенко Т.Д., Панок В.Г., Сосновенко Н.В., Луценко І.В., Луценко Ю.А. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби. Методичні рекомендації/ за наук. ред. В.Г. Панка. Електрон. дані. Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310413.pdf>
56. Діагностика готовності дітей до школи/ [упоряд.: О. Дєдов]. Хотин, 2014. 194 с. / ACADEMIA, 2023. URL: <https://www.academia.edu>

- Концептуальні засади реформування середньої школи // Нова українська школа. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
57. Мені так не подобається! [відео] Про Міру та Гошу. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=myBZgiKOlcw>
58. Симптоми втрати безпосередності. Криза. Логос. 2012. URL: <https://psilogos.kz/articles/simptomy-poteri-neposredstvennosti-krizis-semilet>
59. Шевчик Л. О. Успішна адаптація першокласників до школи як умова гармонійного розвитку особистості [Текст]: батьківські збори-практикум з використанням тренінгових вправ. Л.О.Шевчик. *Початкове навчання та виховання*. 2013. № 26. С. 6–11. Інформаційно-пошукова система «УФД/Бібліотека». Електронний каталог. 2023/ URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/library/TopicDescription?topic_id=98254&page=4
60. Четверікова Н. Глинотерапія [Текст]: робота з першокласниками, які мають труднощі з адаптацією, що виявляється в агресивній поведінці // *Психолог*. 2017. № 17/18. С. 14–18. Інформаційно-пошукова система «УФД/Бібліотека». Електронний каталог. 2023 URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/library/TopicDescription?topic_id=98254&page=4

ДОДАТКИ

Додаток А

Бланк «Орієнтовного тесту шкільної зрілості» Керна-Йірасика

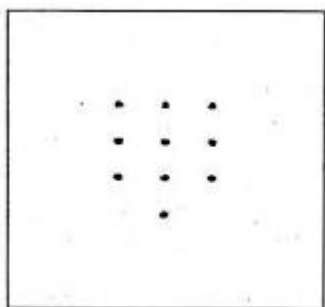
Прізвище Ім'я _____ дата народження _____

Субтест 1 «Малювання людини»

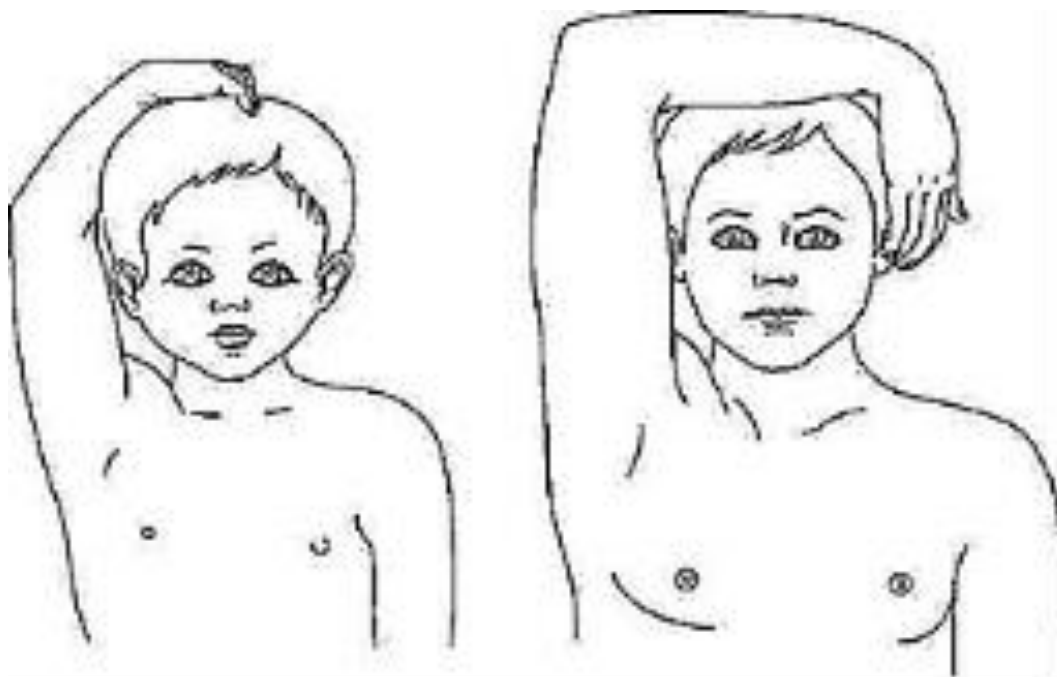
Субтест 2 «Копіювання письмових літер»

Він їв суп

Субтест 3 «Копіювання групи крапок»

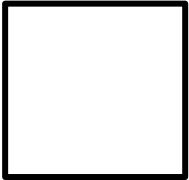
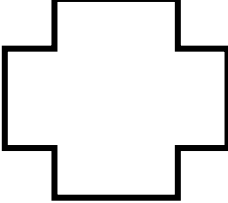
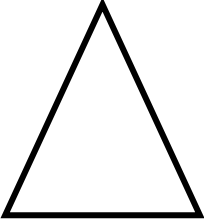
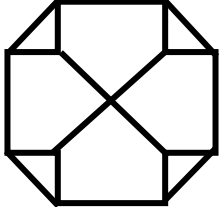
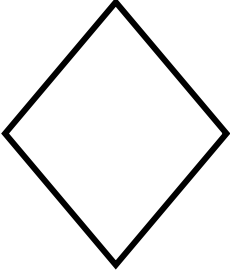
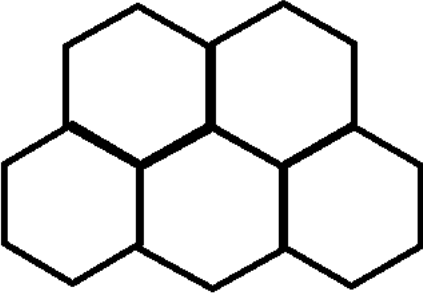
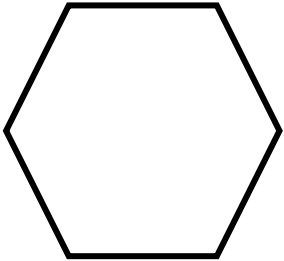

Додаток Б

Філіппінський тест для діагностики морфологічної готовності до школи

Додаток В

Тест Куглера

№1 	№5
№2 	№6
№3 	№7
№4 	

Додаток Г

Картка психологічного обстеження учня

Прізвище, ім'я _____

Дата народження _____

I. Протокол обстеження

1.Копіювання безглуздих складів (саморегуляція)	До картки підклеюється аркуш із роботою учня.
2.Фонематичний слух	Записується слово, у якому дитиною не була помічена зміна фонем.
3. Словник	Проставляється оцінний бал для кожного слова.
4.Короткочасна пам'ять.	Проставляється кількість повторів, що знадобилися для точного відтворення заданих фраз.
5. Умовиводи	Проставляється кількість повторів, що знадобилися для правильної відповіді на 2-й умовивід (відлік ведеться від першого подання двох фраз для запам'ятовування).
6.Розумова активність	Фіксуються основні особливості поведінки дитини під час тестування.

II. Оцінювання за результатами дослідження

Психологічні показники готовності	Рівні оцінювання		
	низький	середній	високий
Розумова активність	Фонематичний слух		
Саморегуляція			
Словник			
Короткочасна пам'ять			
Умовиводи			

III. Діагностичний висновок _____

_____

IV. Підпис психолога

Додаток Е

Заготовка із зображенням нижньої частини равлика (без будиночка)

